

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکادمی
د بشری علومو معاونیت
د تولنیزو علومو مرکز

آریانا

مجله علمی - تحقیقی

- دوره پنجم
- ربع: چهارم
- سال: ۱۳۹۷ ه.ش
- شماره مسلسل: ۴۳۱
- سال تأسیس: ۱۳۲۱ ه.ش
- کابل - افغانستان

شماره ۳، سال ۱۳۹۷ ا.خ.

مجله علمی - تحقیقی آریانا

ARYANA Quarterly Journal

Establishment 1942
Academic Publication
Academy of Sciences of Afghanistan
Serial No: 431

Address:
Academy of Science of Afghanistan
Torabz Khan, Shahbobo Jan Str.
Shar-e-Now, Kabul,Afghanistan
Tel: 0202201279

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت

د علومو اکادمی

د بشري علومو معاونيت

د پولنیزو علومو مرکز

آرمان

٦٠

محله علمي- تحقیقی

اقتصاد، تاریخ و اتنوگرافی، حقوق و علوم سیاسی، روانشناسی و

تعلیم و تربیه، زورنالیزم، فلسفه و جامعه شناسی

مؤسس احمد علی کهزاد

سال تأسیس ۱۳۲۱ ه. ش.

شماره مسلسل ۴۳۱

خلورمه گنه

دوره پنجم

یادداشت:

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حداقل حاوی ۸۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان‌های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A4 در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حداقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معياری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطرها واحد Single باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل‌ها و اندیشه‌های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می‌تواند.
- مقاله واردہ دوباره مسترد نمی‌گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: سر محقق شاه محمد میهن ورد

مهمتمن: معاون محقق رفیع الله عرفان

هیأت تحریر:

- سر محقق شیر علی تزی

- سر محقق عبدالجبار عابد

- سر محقق محمد موسی رحیمی

- سر محقق داکتر فاروق انصاری

- معاون سر محقق وجیه الله شپون

دیزاین: رفیع الله عرفان

محل چاپ: مطبوعه صنعتی چهاردهی

تیراز: ۵۰۰ نسخه

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان وات،

کوچه شاه بوبوجان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: (۰۰۹۳)۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: info@asa.gov.af

ایمیل مدیریت مجله: aryanajournal777@gmail.com

اشتراك سالانه:

کابل: ۳۰۰ افغاني

ولايات: ۵۰۰ افغاني

کشورهای خارجی: ۱۰۰ دالر امریکایی

• قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغانی

• برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی

• برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغانی

• برای سایر ادارات: ۸۰ افغانی

فهرست موضوعات

شماره	عنوان	نويسنده	صفحة
۱	شپر شاه سوری د دولتداری....	سرمحقق محمد شریف خدراں	۱
۲	Bāxδī بخذی	سر محقق حلیل الله اور مر	۲۳
۳	فقر و پیامد های آن در افغانستان	سرمحقق شیرعلی ترزی	۴۹
۴	د معرفت تیوری او له علم سره...	معاون سرمحقق سلطانی منگل	۶۶
۵	نقش سیاسی زنان در دوره...	معاون سرمحقق راحله مرزا ی	۸۲
۶	بررسی جرم اختطاف در نظام...	محقق محمد موسی حاجیزاده	۹۵
۷	نظریات عرفانی ابن سینا	معاون سر محقق قنداقا صاحبزاده	۱۱۵
۸	د ورځپانه ليکني په پراختيا کې...	څېړنیار معصوم جان «عصومي»	۱۳۴
۹	د سوداګرۍ په نړیوال سازمان...	څېړنیار خوشحال تسل	۱۴۸
۱۰	په تجارتی استنادو کې...	نوماند څېړنیار عبدالصبور مبارز	۱۶۷

سرمحق دکتور محمدشریف خدران

شپر شاه سوری د دولتداری خپرنه (۱۵۴۵-۱۵۳۹ م.)

A Research about Sher Shah Sore's government

Sharif zadran

Abstract:

In below article, the brief biography of Sher Shah Sore, his battles against Gorgane state, how he reached to the power and his governance have been explained.

He was born during Lodi Empire in Junpoor city. Before he became the king, he was one of the Lodi's prominent leaders, he has fought against Babur and his son Hamayoon. He won the Chosa and Fatoj wars against Hamayoon and rebuild the Afghan government.

He developed a centralized state but led it through justice and equality. He was a fond of centralized government because he has been witnessed of Lodi rebellious leaders which destroyed the Lodi Empire. This was the reason that he was leading a centralized government through rules and regulations. Once he said that: "putting two swords in one pocket and two kings in one kingdom is impossible".

Although he allowed Muslim and non-Muslim leaders in his government, but he used to guide them and strictly evaluate their activities. He developed a state where racism, injustice and corruption had no place.

لنديز

په دغه خېپنه کې د شېرشاه لنډه پېژندنه، د کورگانيانو سره د ده مبارزه، واک ته رسپدلي او په ځانګړي توګه د ده دولتداري خېړل شوي ده. شېر شاه سوری د لوديانو د واکمني پر مهال په جونپور کې زېړدلي او واک ته له رسپدو مخکي د لوديانو د یوه نامتو امير په توګه د بابر او د هغه د زوي همایون پر ضد جنګبدلاي او په ۱۵۳۹م. کې يې د چوسا او قنوج په جګرو کې همایون ته ماتې ورکړه او د افغانانو واکمني يې دوباره احیا کړه. ده یو مت مرکز دولت جور کړ، خود هغه رهبري يې د عدل او انصاف پر بنسته وکړه. دی ځکه د مت مرکزی ادارې او دولتداري پلوی و چې په خپلو ستრګو يې د لودي اميرانو بغاوتونه او د هغوي په نتيجه کې د لوديانو د امپراتوري را پرخول ليدلې وو، نو ځکه ده د قوانينو، نظم او قواعدو په رڼا کې مطلق العنانه دولتداري وچلوله. ده په خپل وخت کې ويبل: ((د وه تورې په یوه تيکي کې او د وه واکمنان په یوه ځای کې ځایپدای نه شي.))

که خه هم شېرشاه سوری په خپل دولت کې مسلمان او غير مسلمان قومي مشران او اميران شريک کړل، خودوي ته يې لارښوونه کوله او د دوى د اجرأأتو جاج يې په جدي توګه اخيست. ده یوه داسي دولتداري رواج کړه، چې په هغې کې هیڅ دول تعصب، ظلم او فساد ته ځای نه و.

سرېزه

شېرشاه سوری د یوې داسي قبیلې خخه و چې پلرونو او نیکونو يې پر افغانستان او هندوستان بنه اوږده او ګټوره دولتداري کړي وه. د سلطان بهلول لودي د واکمني پر مهال (۱۴۵۱-۱۴۸۹م). ده پلار او نیکه هندوستان ته ولاړل او هلته د دولتي جاګير او دندو خښتن شول. شېرشاه (اصلی نوم يې فريدو) په هندوستان کې دنيا ته راغي او د لوديانو د واکمني پر مهال يې ژوند او زده کړه وکړل او د نامتو اميرانو په کتار کې راغي. د بابر له خوا سلطان ابراهيم لودي ته په (۱۵۲۶م.) کال له ماتې ورکولو وروسته هم یو امير او د جنيد برايس په مرسته له بابر سره اشنا شو، خو کله چې د بابر په ناوړه تصميم

باندی پوه شوله هغه جلا شو او د بابر او د هغه د زوى- همایون پر ضد بې افغانان يو کړل او تر هغه وجنگېدہ تر خوي په ۱۵۳۹ م. کې همایون ته ماتې ورکړه او د افغانانو واکمني بې يو خل بیا تینګه کړه.

ده په هندوستان کې يوه متمرکزه او مطلق العنانه دولتي اداره رامنځ ته کړه او د دې ادارې د مشر په توګه بې د عدالت او مساوات پر بنست ژور سیاسي، پوچۍ، اقتصادي او ټولنيز بدلونونه رامنځ ته کړل. افغان اداره چیان اوس هم د شپرشاه د دولتداری پر میتودونو ويپري. تر ټولو د قدر ورتکي د ده په دولتداري کې دا دې چې بالفعل د ستونزې ځای ته ورتو او په خپلو سترګو به بې لیدې او کتې، بیا به بې پربکړه کوله. کله به چې ده امر صادر کړ د هغه د اجرا او پلي کولو حاج بې هرو مرو اخیست. بې له شکه د شپرشاه د بري راز د هغه په ورتیا، تجربه او صلاحیت پوري تړلی و، نظارت، کنترول، لیدنه، گربوېن، پوبنتنه او په جديت سره کار کول د ده په خته کې کښل شوی وو. ده به ويل: پاچاهانو ته سبایي چې خود غرضه او رشوت خواره وزیران او عمال خان ته نژدي پري نړدي. د دا ډول خاینو کسانو خخه هېواد، حکومت او ملت ته ضرر رسپري.

د موضوع مبرمیت او اړتیا

تر هر خه مخکې باید ووايم، چې شپرشاه سوری د افغانستان او هندوستان يو مشترک میراث دی. د هغه د دولتداري ګټوري او مثبتې نښګنې او تجربې په سيمه کې د واکمنانو لپاره بنه لارښود کېدای شي. له دې امله د شپر شاه د دولتداري څېنې يوه علمي اړتیا ليدل کېده او د څېنې په بشپړولو سره به، مور له هغې زده کړه وکړو او د دولتداري په اړه به زمور په پوهه او تجربه کې زیاتوالی راشي. دغه راز د افغانستان په اوسيني حالت کې د شپرشاه سوری په څېريو عادل او مدبر مشر ته اړتیا ليدل کېږي چې يو متمرکز او پر قوانينو او د سپیلينو ولاړ دولت رامنځ ته کړي او په دې ډول ژورو سیاسي، اقتصادي او ټولنيزو اصلاحاتو ته زمينه برابره شي.

د څېنې هدف

د ليکنې او څېنې هدف بې له شکه د شپر شاه سوری د دولتداري پېژندل او د هغې له مثبتو او ګټورو تجربو خخه ګته اخیستل دي. د شپرشاه د دولتداري غوره هدف دا و

چې په هندوستان کې د افغانانو واکمني پیاوړي او ټینګه کړي او په دې وسیله د هندوستان وګرو ته خدمت وکړي چې تر ډېره په دې کار کې بريالي هم و.

د څېړنې میتود

په ليکنه کې له تاريخي علمي، تحليلي او تشربحي متود خخه ګته اخيستل شوي او د اکاډميکو اصولو په رڼا کې پر معتبرو تاريخي آثارو تکيه شوي ۵۰.

د شېر شاه سوري لنډه پېژندنه

اصلی نوم يې فرید دی، خو په تاريخ کې د شېر شاه سوري او شېرخان په نومونو هم شهرت لري. د پلار نوم يې میاحسن سور او د نیکه نوم يې ابراهيم سور دی. سوریان په خته پښتنه دی، په افغانستان او هندوستان کې يې لوی سلطنتونه کړي دی. سوریان د شنسب بن خرنک خخه نیولي بیا تر محمد سوری پورې (۱۴۶۰-۱۴۶۱م.). خه کم څلور پېړي په غورکې سیمه بیز خپلواک حکومت درلود. دغه راز د ۱۴۱۰ خخه تر ۱۴۸۱م. پورې د غزنويانو تر واکمني لاندې نیمه خپلواک حکمرانان وو. په ۱۴۸۱م. کې يې له غزنويانو آزادي واخیسته او تر ۱۲۱۵م. پورې د یوې لوېي امپراتوري واکمنان ۹۹و. (۱: ۲۶-۲۷ مخونه).

بیلیو لیکي: چې سوري ولس په پخواکې يو لوی او پیاوړي قوم و او د هزاره جات او سنۍ نیمه لوېدیئه خوا يې نیولي وو او په دې ملک کې يې خپلواک حکومت درلود او په غور او فیروز کوه کې يې پلازمېني واقع وي، دوى وروسته د سبكتګين شاهي کورنۍ را پيرخوله او واک يې په خپل لاس کې واخیست. دوى سوري افغانان وو او د عربو د لښکرکشی پر مهال د غور غرنیان د افغان او د جمع په شکل د افاغنه په نامه پېژندل کبدل. (۲: ۱۷۱، ۴۶۸-۴۶۹ مخونه).

د ستر واکمن بهلول د پاچایي په وخت کې د شېرخان نیکه ابراهيم سور له خپل زوي میاحسن سره د افغانستان د ژغرې (د گومل درې یوه سیمه ده) خخه هند ته ورغى او په هند کې د متهي خان سور داود شاه خپل سره نوکر شو، خه موده وروسته د شېرخان نیکه ابراهيم سور د جمال خان سارنګ خاني سره نوکر شو او جمال خان ده ته د نارنول د پرګنې خو کلي چې د خلوېښتو سپرو جاګير و، ورکړ. (۳: ۳-۴ مخونه) که خه هم هند

ته د پښتنو د مهاجرت لړی د آريايانو د لېړد سره سمه پېلپېري، خود هند مسلمان ليکوال، اقتدار حسین صديقی هند ته د سوريانو د مهاجرت په اړه ليکي، چې په ۱۴۵۶م. کال سلطان بهلول لودي په دېپالپور کې په لېنکرکشی بوخت و چې د جونپور واکمن، سلطنت د محمود ډهلي کلابند کړ او سلطان بهلول د دې کلابندۍ. د ماتولو او د افغان سلطنت د پياوريتا په موخه د روه خخه افغان قبایل را دعوت کړل چې له همدغو قبایلو سره یو خاى د شپر شاه نیکه او پلار هم د بهلول مرستې ته حاضر شول. د سلطان محمود له ماتولو وروسته د شپر شاه نیکه او پلار نه یواخې د جاګګير خښتن شول، بلکې د بهلول لودي او د هغه د اولادې په حکومتونو کې یې خپلو دندو ته دوام ورکړ. (۴: ۳۶ - ۳۹ مخونه).

که خه هم د (شپر شاهي تاريخ) ليکوال د فريد د زېړېدو سمه نېټه نه په ګوته کوي او یواخې دومره ليکي، چې د سلطان بهلول د واکمني پر مهال زېړېدلۍ دی. (۳: ۸ مخ). خو یو بل هندی ليکوال، ډاکټر سری واستا په خپل اثر (د مغول امپراتوري) کې ليکي، چې شپر شاه په ۱۴۷۲م. کال په جونپور کې د یوې پښتنې مور خخه زېړېدلۍ دی. پروفيسور مکرحي دغه نېټه نه تاييدوي او ليکي، چې شپر شاه په ۱۴۸۶م. کال په جونپور کې زېړېدلۍ دی. (۵: ۱۱۵ مخ) په هر صورت د اسمه د چې شپر شاه د سلطان بهلول لودي د واکمني (۱۴۵۱ - ۱۴۸۹م.) پر مهال زېړېدلۍ، ژوند او زده کړي یې کړي او د اوردي مبارزي په نتيجه کې یې د سوری امپراتوري بنسټ کېښود.

د شپر شاه زده کړي

د شپر شاه د کورني چاپېريال د ده د زده کړو لپاره مناسب نه و، حسن خان سور د خوښو خخه اته زامن درلودل. په دوى کې فريد خان او نظام خان له پښتنې مېرمنې خخه زېړېدلې وو او پر حسن خان باندې د کشري مېرمنې چې یوه کنیزه وه ډېر زيات اثر و او له پښتنې مېرمنې سره یې عملاً بې مينې کړي و. مېږي یې بد سلوک ور سره کاوه، له همدي امله د ده د ژوند لوړنې کلونه له ستونزو ډک وو، خوسره له دې هغه له تعليم سره مينه درلوده او ويې کولاي شول چې د فارسي او عربي ژبو خو کتابونه ولولي او منظمې زده کړي یې ونه کولاي شوي. (۶: ۵ - ۶ مخونه).

د عبدالله په قول ((حسن خان نه يوازي د فريد مور ته چندان اهميت نه ورکاوه، بلکي د نورو زامنو پرتله بي فريد ته هم پاملرنه، نه کوله. فريد د خپل پلار نه خپه شو او جمال خان ته، چې د ده د پلار دوست و، جونپور ته ورغى. دغه مهال جونپور د ساسرام په پرتله لوی بنار و، دلته د عالمانو شمېر زيات او فريد په زده کړو لاس پوري کړ. کافيه يې د حواشي او نورو کتابونو سره ولوستل، گلستان، بوسنان او د سكندر نامي کتابونه، چې په هغه وخت کې د هند خلکو ولوستل، ولوستل او د پاچاهانو په تاريخ يې خان پوه کړ.)) (۷: ۱۷۸ مخ)

شپرشاه په عربي، دري، اسلامي فقه او په تېره بیا په تاريخ کې پوره معلومات درلودل او د تاريخ سره بي ژوره مينه او علاقه وه او د تاريخي کتابونو لویه او بنه ذخیره بي درلوده. (۵: ۱۳۰ مخ) په (شپرشاهي تاريخ) کې راغلي: ((فريد له پلاره خپه جونپورته لار او د جمال خان سره نوکر شو، که خه هم حسن خان د فريد د بېرته راتګ غوبښنه له جمال خان خخه وکړه، خو فريد ونه منله او جمال خان ته يې داسي عرض وکړ: (که پلار مې د دې لپاره بولي چې هلته راته پوهنه رازده کړي، دلته هم پوهان دېردي، که ستاسي خوبنې وي، زه به همدلته په زده کړه بوخت شم)). جمال خان وویل: ((دېر بنه)). فريد د جونپور په مدرسه کې د پوهنې په زده کړه بوخت شو، د قاضي این حاجب کافيه النحو يې د قاضي شهاب الدين دولت ابادي له شرحې سره په بنه دول وویله. نوري پوهنې بي هم ولوستلي، گلستان، بوسنان او سكندرنامه او نور کتابونه بي ولوستل. د تاريخونو او تبرو پاچاهانو د خويونو او عاداتونو په باره کې يې دېر مطالعات وکړل. (۳: ۱۲-۱۴ مخونه).

شپرشاه خرنګه واک ته ورسېد؟

فريد (شپرشاه) د يو خه وخت لپاره په ساسرام (sasaram) کې د خپل پلار په چوپړ کې او زده کړي يې وکړي. له هغه وروسته اگري ته راغي او د سلطان ابراهيم لودي د يو امير، دولت خان لودي سره نوکر شو او د خپل پلار حسن خان له مړينې وروسته د سلطان ابراهيم لودي له خوا د پلار پر جاګير باندي وتاکل شو او ساسرام ته راغي. د فрид پوئي ژوند له همدي نېټې پيلپوري. کله چې بابر په ۱۵۲۶م. (۹۳۲هـ). کال پر سلطان ابراهيم لودي باندي بریالي شو، فريد د بېهار ولايت د واکمن بهار خان نوحاني په خدمت کې شامل شو او د دريا خان نوحاني زوي- بهار نوحاني له سلطان ابراهيم لودي وروسته

د خان لپاره د سلطان محمد لقب غوره کړ او په بېهار کې یې خپلواکه واکمني چلوله. فرید چې د بنکار په ترڅ کې شپر يا زمری په ګوبنۍ خان ووازه د سلطان محمد له خوا یې د شپرخان لقب تر لاسه کړ. شپر خان د سلطان محمد سره د خدمت په دوره کې پر خپل بنگالي سیال او د جوند پر حاکم- محمد خان باندې بريالي شو. دغه راز شپرخان د کوه مانگپور له مغولي حکمران جنید برلاس سره ليکنى دوستانه اړیکې تینګې او د بابر دربار ته راغى او له نړدې یې د کورگاني دربار وضعیت ولپدھ او په دې یې عقیده راغله چې له هند خخه د بابر شړل یو اسان کار دی، خو که چېږي دی وکولای شي چې افغانان سره متخد او متفق کړي، نو بیا به په هر اړخیزه توګه پر مغولو حاکمیت ومومي. شپرخان د همدغه پلان په موخه د بابر دربار ترک کړ او بېرته د بېهار له واکمن سلطان محمد خان نوحاني سره یوځای شو او له هغې وروسته د ده ځواک مخ پر زیاتیدو شو. ده له نورو افغانانو سره یو ئخای د بابر له نیواکګرو پوځونو خخه جونپور ونيو او بنگال هم تر لکھنو پوري د افغانانو په لاس کې ولوبد. (۸: ۵۵ مخ)

عبدالله په خپل اثر ((داودي تاریخ)) کې ليکي: کله چې شپرخان د بابر پر ناسم نيت باندي پوه شو، نو په هماګه شپه له لنکر خخه وتبنتيد او له سلطان محمد خان نوحاني سره بیا یو ئخای شو او هغه د خپل زوي جلال خان د بنیونکي په توګه وټاکه. د تقدیر په غوبښته سلطان محمد خان او د هغه زوي جلال خان لړ موده وروسته مړه شول او شپرخان له هغوي وروسته د ټول بېهار واکمن شو. (۱۸۹ - ۱۹۰) د دې نه پس شپرخان د چنار سيمه ونيو او ډېر زيات مال او دولت په لاس ورغل او په دې سره د شپرخان دریئ نور هم غښتلي شو. که څه هم شپرخان د بېهار خود مختار حاکم شو، خو په دغه ورڅو کې د سلطان سکندر زوي محمود لودي چې په پانی پت کې له بابر سره جنګپدلې او له ماتې وروسته راناسانګا ته ورتښېدلې و، د راناسانګا او لودي اميرانو له خوا د بادشاه په توګه اعلان شو. محمود لودي او افغان اميران بېهار ته راغل او له شپرخان خخه یې د بېهار د پربنیو دلو غوبښته وکړه. شپرخان پوه شو چې افغانان د محمود لودي په مقابله کې د ده مرسته نه کوي او نو ځکه یې په یوه شرط بېهار محمود لودي ته ور پربنیو چې د جونپور له نیولو وروسته به بېهار دوباره شپرخان ته پرېږدي. له

دي خبر او ژمنو وروسته محمود لودي په بېهار کې بادشاه شو او شېرخان خپل جاگير ته راغى. په همدغه کال (۱۵۳۰م). بابر شاه په حق ورسېد او همايون د هغه پر خاي وقاکل شو. محمود لودي که خه هم جونپور له همايون خخه ونيو، خو شېرخان ته يې بېهار د کړي ژمنې سره سم دوباره ونه سپاره. له همدي امله و چې شېرخان د لکھنو په جګړه کې له محمود لودي خخه جدي ملاتړ ونه کړ او د همايون په وړاندې له ماتې وروسته پتنې ته وتنبېد او خه موده وروسته په ۹۴۹هـ. کال وفات شو. شېرخان د چنار کلا ته ولاړ او همايون اگرې ته ستون شو. همايون چې په چنارکلا کې د شېرخان له پلانونو خبر شو، نو سملاسي د هغه مقابلي ته روان شو، خو شېرخان چې د ده د مقابلي توان نه درلود د هغه په وړاندې يې له سياسي چل خخه کار واخیست او هغه ته يې د یوه پیغام په ترڅ کې ولیکل: که چېرې بادشاه ماته د چنارکلا را پېږدي، نو زه به خپل پوچ د خپل زوي قطب خان په مشري د بادشاه مرستې ته ولېرم. همايون چې دغه مهال د ګجرات له واليبهادرشاه سره په لانجه بوخت د شېرخان سره يې روغه وکړه. شېرخان د وخت نه په ګټې اخیستنې سره يو خل بیا بېهار په بشپړه توګه ونيو او هم د افغانی اميرانو په راغوندولو بريالي شو او د افغان واکمني په بیا احیا کې نور هم سرگرم شو. (۶: ۴۲۵-۴۲۸)

همايون غوبنتل چې د سلطان بهادر ګجراتي سره خبره يو طرفه کړي، خکه يې له شېرخان سره روغه جوړه ومنله او د شېرخان خخه يې لاس واخیست. تر هغه چې همايون د سلطان بهادر سره بوخت و، شېرشاه پرڅلپو سیالانو بريالي شو او خپل ملاتړي يې زيات کړل، د کافي خزانې خښتن شو او ورو ورو يې له خانه خپله ورتیا وښودله او د مشر په توګه يې د هند د افغانانو پاملننه ځان ته واړوله او د سلطان بهادر له مړینې وروسته د هغه ټول اميران له شېرخان سره يو خای شول، په ځواک کې يې زیاتوالی راغي او له دي وروسته افغان مشرانو د رهبر په توګه ومانه. شېرخان په ۱۵۳۵م. کې د ټول شمالي بېهار حکمران او په ۱۵۳۷م. کې يې پتنې ونيو او پر جنوبې بېهار هم واکمن شو. له هغه وروسته يې ګور (Gaur) هم په لاس راړ او پر بنګال يې قبصه تینګه کړه او د ۱۵۳۷م. کال په پاى کې يو خل بیا همايون د شېرخان پر ضدرا ولاړ شو، خو اوس شېرخان په هغه درېڅ کې نه و کوم چې پنځه کاله وړاندې له همايون سره مخ شوی و او همايون د هغه پر ظاهري روغه جوړه بسننه وکړه، بلکې دغه خیرک افغان قوماندان پر کورګاني بادشاه

باندي پر خپل بري باور درلود. په دې دول د شپرخان او همایون ترمنځ مقابله پېل شوه چې په نتيجه کې بې سوری امپراتوري رامنځ ته شوه.

۱- د چوساجګره (۲۶ جون ۱۵۳۹ م.)

همایون په ۱۵۳۹ م. کې پربکړه وکړه چې له شپرشاه خخه بنگال ونيسي په همدي موخه د گنگاسيند پر غاره د چوسا ډګر ته ورسپد د سيند نه دراپل شوي نهر په بله غاره د شپرشاه له پوځونو سره مخامخ شو او له یوې سختې جګړي وروسته همایون د جګړي له ډګره وتنبېد او د گنگاسيند ته يې ځان ور واچاوه او د یو سقاو په مرسته يې په سيند کې له غرقيدو ځان وزغوره او د هغه لوی اميران، لکه محمد زمان ميرزا، مولانا محمد پرګاري، مولانا قاسم علي صدر او نور دېر په گنگا کې غرق شول او کابو اووه يا اته زره ډېر جنګيالي او لايق عسكري ويژل شول. د همایون ملكه، حاجي بېگم د افغانانو له خوا اسيره شوه، خو شپرشاه د هغې په وړاندې له ډېر احترام او بنه چلنډ خخه کار واخیست او لارښونه يې وکړه چې د مغولي مېرمنو سره داسيري په توګه چلنډ ونه شي، بلکې تولې د ملکې کمپ ته راوستل شي. د همایون ملكه په ډېر احترام سره د حسام خان نيراك په بدرګه اګري ته واستول شوه. (۸: ۶۵- ۶۸ مخونه)

شپرشاه د همدغه بري په پايله کې پر تول بېهار، بنگال او د هغه پر لوبدیخو سيمو تر قنوج پوري واک تینګ او په رسمي توګه يې پادشاهي اعلان کړه، په خپل نامه يې سکه ووهله او د سوبې فرمانونه يې هري خوا ته ولپېل. (۸: ۷۱ مخ)

اقتدار حسين صديقي په خپل اثر (شپرشاه سوری تاريخ) کې وايي چې د شپرشاه د ۱۵۳۵ م. کال يوه سکه په عليګر کې د مولانا آزاد په كتابتون کې موندل شوې. دغه سکه په هند کې د همایون د پاچاهي پر مهال وهل شوې ده. دا هغه وخت و چې شپرشاه د بېهار حکومت تر لاسه کړي و. دغه راز د شپرشاه د ۱۵۳۸ م. کال سکې هم موندل شوې دي چې شپرشاه د (ګړه) له نیولو وروسته وهلي دي. د ده د واکمنی دوره پنځه کاله وه، خو که د بېهار د تاج پوشی او حکومت دوره ورسره یو ځای شي، نو لس کاله د پاچا په توګه او لس کاله يې د امير او يا والي په توګه حکومت کړي دي. (۱۴: ۵۶۰- ۵۶۱ مخونه) خو باید ووایم چې د ۱۵۳۹ م. خخه وړاندې شپرشاه د ټول هندوستان واکمن نه

و او یواخې د هند پر یوه برخه یې حکومت درلود، همداسي محلی حکومتونه د بابر او همایون د واکمنی پر مهال موجود وو.

۲- د قنوج په جګره کې د همایون ورستي ماتې

همایون د چوسا له ماتې وروسته اگرې ته ولاړ او یو خل بیا یې د شپرشاه پر ضد خپل پوځونه منظم کړل او د ۱۵۴۰م. کال په جنوري کې د قنوج په ډګر کې له شپرشاه سره وجنګبده، خو ډپره لویه ماتې یې وڅوره او خلوپښت زره عسکر یې پرته له غلامانو ووژل شول. د همایون له زرو خدمتګارانو خخه یوازې اته تنه ژوندي پاتې شول. (۸۰: ۷۲)

(مخونه)

په دې ډول افغانانو د شپرشاه په مشری د بابر له زوی همایون خخه د پاني پت د جګړې (۱۵۶۲م). غج واخیست او په هند کې یې د افغانانو امپراتوري یو خل بیا احیا کړه او له دې فتحې وروسته یې قنوج د شپرگره په نامه نومواوه. همایون د لاهور او سند له لارې ایران ته پناه یوړو. باید ووايم، لکه څرنګه چې افغانانو د بابر په وړاندې د نفاق په وجه ماتې خورلې وو او همدارنګه همایون د خپلو ورونو- هندوال او کامران د مخالفت او د شپرشاه د مدبرې رهبری له امله په ماتې محکوم او له هند خخه وشېل شو.

شپرشاه سوری او دولتداري (۱۵۳۹-۱۵۴۵)

د هندي ليکوال، شرما په قول، کله چې افغان شپرشاه سوری مغولي همایون ته ماتې ورکړه او همایون ژوندي وتنبېد، نو له هغه وروسته دې نومیالي افغان ټول افغاني مشران خان ته راوغوبنتل او هغوي ته یې ووبل:

((ما د لوی خښتن په مرسته او عنایت او ستاسو افغانانو د مېړانې په برکت مغول له هندوستانه وشېل او حکومت اوسم د افغانانو لاس ته ورغلې دی، دا دی زه دا اقتدار ستاسو په وړاندې ړدم او هيله لرم چې د دې اقتدار د به سمبالښت لپاره په خپله خوبنې او اراده یو مشر وټاکې.)) (۱۱۸: ۵)

شرما وړاندې زیاتوی: ((سره له دې چې دشپرشاه افغان د پورتنۍ وینا په اورېدلو افغانانو په یو اتفاق هغه بیا د خپل مشر او واکمن په توګه وټاکلو او نوموږي دسلطان العادل شپرشاه سوری په نوم پر تخت کېښپناست، خو دا په حقیقت کې د هغه یو خورا

دموکراتیک اقدام و چې د لومړي خل لپاره ولیدل شو او دا د شپرشاه د لوی والي یوه مثال دی.)) (۱۱۸:۵).

هندي ليکوال، ډاکټر محمد عبدالرحيم ورته نظر لري او ليکي: ((له دي امله چې شپرشاه د مشرتابه کوم مميزات درلودل او کوم خدمتونه یې افغانانو ته کړي وو د قومي مشرانو په یوه لویه غونډه کې د عيسى خان سرواني له خوا د ده تولواکۍ وړاندیز وشو. میاباپن (Babin) لودي او نورو مشرانو د رايو په یو والي دغه وړاندیز ومانه او شپرشاه خپله منه په دي الفاظو کې داسي بنګاره کړه: ((شاهي یو لوی مقام دي او له رېړونو او ستونزو خخه خالي نه دي، خو څرنګه چې زما دوستان غواړي، ما پاچا وټاکي، نوزه موافقه لرم)). (۱۰: ۵۴-۵۵ مخونه)

له پورته خرګندونو بنګاري چې شپرشاه د قومي مشرانو له خوا ټاکل شوي دي. دغه راز شپرشاه په ۱۵۴۵م. کال خپل مشر زوي عادل خان خپل ځای ناستي ټاکلی و، خو قومي مشرانو د دويم زوي اسلام شاه د بادشاھ په توګه غوره او انتخاب کړ.

سکندرخان سور کله چې په ۱۵۵۴م. کال پادشاھي ته ورسېد، نو مشرانو ته یې د یوې وینا په ترڅ کې داسي وویل: ((ره ئان له تاسو خخه ګنډ، زه پرتاسو باندې د لوړتیا او غورتیا ادعانه کوم، که تاسو فکر کوئ چې زه د حکومت لپاره وړ نه يم، پرېږدي چې ستاسو له ډلي نه یو غښتلي او وړ سړي وټاکل شي، زه به هم هغه ته د منې ژبه وکړم.)) (۱۰: ۵۵ مخ)

له پورته خرګندونو بنګاري چې د سوريانو د واکمني په دوره کې قومي مشرانو په سیاسي مسایلو او د پاچا په ټاکلو کې لوی لاس درلود او یا دا چې ویلى شو چې په هندوستان کې د سوری افغانانو واکمني د قومي مشرانو یوه داسي اوليګارشي و چې په سر کې یې پاچا ناست و. قومي مشرانو تولواک له خان سره یو برابر مشرګانه او د جګړي پر وخت یې د یوه لارښونکۍ په توګه ورته کتل. ډاکټر تریپاتی ليکي چې د افغانانو تولواکۍ له تېړونو جوړه شوې یوه کانفدراسي و چې پاچا به یې په سر کې و. (۱۰: ۵۶ مخ)

په خپله د شپرشاه معقولیت، هونسیاري او وړ شرایط سبب شول چې دي تر بهلول لوډي یو غښتلي او پیاوړي تولواکۍ رامنځ ته کړي، دا د ده له کارنامو خخه پوره

خرگندېوري. دی په خينو سيمو کې د خلیفت الزمان په نامه يادشوي دي او له دي بشکاري چې شپرشاه ان په نظر کې هم د اسلامي خلیفه تابع نه و. د خلیفة الزمان لقب غوره کول دا معنی درلوده چې شپرشاه غوبنتل د بهلول لودي د عنعنې له مخې باید هسې یو تن افغانی پاچا ونه ګنل شي. موږ د شپرشاه په اداري سیستم او پالیسي کې وینو چې د پرگنې او سرکار په اداره کې مالياتي چارو او د عسکرو په تنظیم او د نورو موسساتو په سمونه او سمونه کې یې خه کړي دي هغه دا رابنې چې ده غوبنتل یوه متمنکزه اداره چې سمه دمه د پاچا تر کنترول لاندي وي، رامنځ ته کړي، خو شپرشاه بیا هم له ډېر احتیاط خخه کارواخیست او په هغه ځای کې چې زغم ته اړیا وه وې کړاو د افغانی مشرانو احساسات یې په پام کې ونيول. همدا دلیل و چې هېڅ یوه داسې پېښه رامنځ ته نه شوه چې دی له خپلو قومي مشرانو سره په جنګ واچوی.

(۱۰: ۶۱ - ۶۰ مخونه)

د شپرشاه سوری په حکومت کې دغه لاندې وزارتونه يا دیوانونه شامل وو:

۱- د قضا دیوان:

د دې ادارې په سرکې ستر قاضي يا قاضي القضاط قرار درلود او له شپرشاه وروسته دوهم واکمن و. شپرشاه هېڅکله هم د قضا دیوان په چارو او اجرآتو کې لاسوهنه نه کوله.

۲- دیوان وزارت (مالې وزیر)

۳- دیوان عارض (وزارت دفاع او په سر کې وزیر یې د عارض ممالک په نامه يادېده)

۴- دیوان رسالت (د مذهبی چارو وزارت، وزیر یې صدر صدورو چې مذهبی او خیریه چارې یې رهبری کولي)

۵- دیوان انشا (د منشیانو اداره چې د واکمن لارښونې، فرمانونه، حکمنامې او قوانین یې ملکي او پوئي ادارو ته رسول)

۶- دیوان برید (د ځمکو د جریب کولو اداره). (۵: ۱۲۳ - ۱۲۴ مخونه)

شپرشاه د بنې او ګټوري دولتداري او د حکومتي نظام د اصلاح په موخه د هندوستان لوی هېواد په بېلاړې ولايتونو او بیا هر ولايت یې په پرگنې او کليو باندې ووپشه. په هر اداري واحد کې یې یو پوئي مشاور، یو خزانه دار، یو قاضي او دوه محاسبان تاکلې وو او په دري او هندي ژبو یې اجرآت کول. (۵: ۱۲۴ مخ)

عبدالله ليکي: چې شپر شاه د خپلې واکمنۍ په قلمرو کې يو لک او ديارلس پرگنې ترواك
لاندي راوستي وي. په هره پرگنه کې يو شقدار (لوى مامور)، دوه تنه ليکونکي، چې يو به په
پارسي او بل به په هندی ليکل کول، يو تن خزانه دار په کار بوخت وو. دغه راز د پرگنو د امنيت
د تامين او د کلاوو د ساتني لپاره يو لک او دپرش زره پوچ په کار گمارل شوي و. (۷: ۲۱۱ مخ)
شپر شاه له شک پرته يو ازمويل شوي او با استعداده اداره چې و. هغه د دربار له بنو
ادابو، اخلاقو، اړیکو او تنظيم سره زياته مینه درلوده، هر ورځ به چې دربار ته راته د
امپراتوري د مشرانو د غونډي غړي مجبور وو چې له خپلو سپرو عسکرو سره د احترام د
ادا کولو په موخه حاضر شي، سپرو به په داسې حال کې چې پوچي جامي او زري جالي
به یې په تن وي، کښلي توري په لاس او د ربې او موقعېت په پام کې نیولو سره د شپر شاه
په وړاندې تېربېدل. دغه تشریفات هر وخت او حتى د جګړې پر مهال هم عملی کېدل،
په همدي منظور د مرکز مشرانو هر سهار تياري نيو او کله به چې د شپر شاه چتر را خرګند
شود هغه په لوري به وخوئېدل. د مالوي ګونبه شوي حکمران ملوخان د سپرو او اشرفو
د بنکلو پوچي جامو (يونېفورم) او څلپدونکو تورو او نيزو تر دومره اغبز لاندې راغي چې
ان څان یې د شپر شاه د چوبې جوګه ونه ګنلو او د هغه له درباره وتنېتېد. (۴: ۱۲۴ مخ)
پوچي څواک بنوبل او د دولتداري په برخه کې د شپر شاه فوق العاده صلاحیت د هغه په
سلطنت پوري اړوند او د هند د پخوانيو عنعنو او د عصر د غوبښتو خڅه یې الهام اخيست، لکه
چې د عصر غونښته وو چې سلسله مراتب، اطاعت، نظم او د سپلین په اداري چارو کې رامنځ ته
او رعایت شي. که په لنډ دول ووایم شپر شاه سوري داسې يو دولت جور کړ چې پر اشرفو او
اشرافیت باندې یې لوړتیا درلوده. د اشرفو سرغونه که د دوى د وزې لامل نه ګرځیده، خو حد
اقل د دوى مقام او منزلت یې رايېتیوه. شپر شاه يو مطلق العنان پا د شاه و. (۴: ۱۰۸ مخ)
يو بل هندی ليکوال، داکټر عبدالرحيم هم ورته نظر لري او ليکي: ((مور د شپر شاه
په اداري سیستم او پالیسي کې، د پرگنې او سرکار په اداره، مالياتي چارو، د عسکرو په
تنظیم او د نورو موسساتو په سمونه او سمون کې کېنې وینو او دا رابنېي چې ده غوبښتل
يوه متمنکره اداره چې سمه دمه د پاچا تر کنترول لاندې وي رامنځ ته کړي، خو ده په
دي برخه کې په دې احتیاط سره کار وکړ. (۱۰: ۶۱-۶۰ مخونه)

ولې شپرشاه سوری متمنکزه اداره غونبته؟ دليل يې دا و چې شپرشاه د لودي واکمنۍ په دوران کې زېړېدلی او لوی شوی او د لودي واکمنو د برياوو او ناکاميو په لاملونو بنه پوهبده او لکه چې په خپله وايې: د سلطان بهلول لودي پرمهاں چې افغانان سره متفق شول، بيا د هېچا په وړاندې له ماتې سره مخامنځ نه شول او دومره پیاوړي شول چې په هره خوا کې بری د دوي په برخه کبده او افغانان د یو بريالي تېر په نوم مشهور شول، خو کله چې هماغه بريالي افغانان د سلطان ابراهيم لودي پر مهال سره بې اتفاقه شول، نو په نتيجه کې کمزوري او له ماتې سره مخ شول. (۳: ۱۸۸ - ۱۸۹ مخونه) يې له شکه باپرشاه د پنجاب د والي، دولت خان لودي او د عالم خان لودي په بلنه او مرسته ډهلي ته ورسېد او په ډهلي کې يې افغان سلطنت له منځه یو ور. شپرشاه دغه راز د سلطان ابراهيم پر ضد د ولاياتو د اميرانو بغاوت په خپلو ستړګو لیدلی وو، نو ځکه هغه له لومړي سره ولايتی اميران تر خپل کنټرول لاندې وساتل او د دوي واک يې دسلسله مراتبو د قواعدو پر بنست محدود کړ، لارښونه يې ورته کوله او د دوي د جرا آتو جاج يې په خپله اخيست.

که خه هم شپرشاه يو مطلق العنان سلطان، خو د دولتداري طريقي او لاري چاري يې د عدالت او انصاف پر بنسته ولاړي وي، لکه چې په دې اړه عبدالله ليکي: شپرشاه عادل او پوه پاچا و، دې د هونبیاري او تدبیر خاوند و، د واکمنۍ په چارو کې يې ساري نه درلود، خپل تول وخت يې د خلکو د کارونو په ترسره کولو کې تبراوه، د رعيت د احوال نه خبرېدل يې پر ځان واجب گنل او په نيا او عدل يې دېر ټینګار کاوه. (۷: ۲۰۵ - ۲۰۶ مخونه)

شپرشاه ويل، چې عدل په ټولو دينونو کې شته. د کوم پاچا د عدل سیوری چې د رعيت له سرونو لري شي، ګډ ژوند او یو د بل سره مرسته کول له منځه ځي، زورور پر کمزورو خلکو باندې ظلم او تېرى پیل کوي چې نتيجه يې په حقیقت کې د ملک او د دولت غورڅېدل دي. (۳: ۲۴۹ مخ)

شپرشاه وايې، کوم دولت چې زما لاس ته راغى سبب يې د تېر دولت د اركانو له خوا د رشوت اخيستل وو، پاچا ته رشوت اخيستونکي استازې يا وزيران مناسب نه دي، ځکه چې رشوت اخيستونکي له رشوت ورکونکي ډېر کمزوري دې او کمزوري کس د وزارت لپاره هېڅ ورنې دي. (۳: ۲۵۰ مخ)

هندی لیکوال، پروفیسور ډاکټر قانونگو لیکی: ((شپر شاه سوري د وینو توبدلوا او بې رحمى یا قساوت ډېر کلک مخالف و او تر خپله وسه یې له جګړې ډډه کوله....)) (۱۱: ۶۰۳ مخ) همدغه ډول د ((کیمیریج هستیری آف انديا)) په نظر شپر شاه سوري تر ټولو لوی پاچا و او د ډهلي تخت یې ساري نه لري. د شپر شاه واکمني پنځه کاله وه، خو په دغو پنځو ګلونو کې یې د ادارې، امنیت، آبادیو او د عدالتی نظام د ژوندي روح له امله یوه داسې دوره وو چې د هند تاریخ یې هېڅکله نه شي هېرولی. دی د ملي او شخصي بنېګنو له امله د یوه څلاندہ ستوري په څېر د هند په اسمان کې څلپېږي. (۱۱: ۶۰۹ مخ) هندی لیکوال، یاسین لیکی، چې شپر شاه خپل زوي اسلام شاه ته د عدالت او انصاف پر بنسته ولاړه واکمني پربښوده. که خه هم شپر شاه د مطلق اختيار خاوند و، خو بیاپې هم د مهمو مسایلو په حل کې تل له خپلو افعاني مشرانو سره مشوره کوله. (۵: ۱۳۴ - ۱۳۳ مخونه)

د شپر شاه د دولتداري یوه غوره برخه د منظم پوئجورول او په هغه کې د نویو اصلاحاتو راوستل وو. شپر شاه سوري د کورګانيانو د مخنيوي او په هند کې د افغانانو د واک د تینګولو، ساتلو او د عمومي امنیت او نظم د راوستو په موخه یو قوي منظم پوئجور کې چې ۱۵۰۰۰ سپاره او ۲۵۰۰۰ پلي عسکر په کې شامل وو. د پوځي سفرنوو پرمهاں پر دغه پوئجور باندي د محلی حکمرانانو عسکر هم ور زیاتیدل.

هغه دغه راز د دولتی آسانو د داغ کولو سیستم چې د علاءالدین غلجي له وخته په هند کې مروج و بیا احیا کړ او د هغه سره سم یې د دولتی آسانو د داغ او نشانی کولو د فترونه جوړ کړل او د تفتیش پر مهاں به د سربازانو او آسانو له دفتر سره سر ورکول کېده، دی سیستم هر ډول تقلب له منځه یووړ.

افسرانو ته د حقوقو په بدل کې د جاګير ورکول یې هم لغوه کړ او پر ځای یې هغوي ته له دولتی خزانې خخه نعدي پیسې مقرې کړې، څکه د جاګير سیستم د مرکزي ادارې په وړاندې ستونزې جورولې. افسران له یو کال نه زیات په یوه سیمه کې نه شول پاتې کبدای، هغوي یې بلې سیمې او ولايت ته بدلول.

بل مهم کاري په نظامي برخه کې دا و چې په ستراتيجيکو او مختلفو سيمو کې يې
كلکي کلاوې جوري کړي خو په هېواد کې په اسانۍ سره امنيت تأمين کړي.

شپرشاه په پوئ کې کلک نظم او دسپليين رواج کړل، سربازانو او افسرانو ته يې د دوي
د ورتيا پربنست وظيفه ورکوله، هېڅ افسر د سرباز حقوق خورلې نه شول، هغه په جدي
توګه د سربازانو له احوال خخه ځان خبراوه، هر کال يې د پوئ لوی افسران ځان ته منل،
نوې رتبې يې د پوهيانو لپاره رامنځ ته کړي، د سربازانو په مقرولو کې يې بدلون راوست.
(۸: ۹۰-۹۱ مخون)

د دي لپاره چې د هېواد له چارو خخه پر وخت خبر شي او خارنه تري وکړي د
جاسوسی یو فعال سیستم يې رامنځ ته کړ او په دي موخيه يې په ټولو نیمارونو، ولايتونو او
کليو کې جاسوسان په کار وګمارل ولايات او بنارونه چې د لویو لارو په وسیله له مرکز
سره تړل شوي وو، د جاسوسی سازمان غړو په اسانۍ او چتکتیا سره د مشرانو د فعالیتونو
په اړه لازم اطلاعات شپرشاه ته رسول. (۴: ۱۲۵ مخ)

د شپرشاه د دولتداري یوه بله غوره او مهمه برخه اقتصادي سياست و. هغه د
اقتصادي راکړي ورکړي، ودې او پرمختیا په موخيه نوې سکه رواج کړه. دغه سکه له سوچه
طلا خخه نه یوازې جوړه شو، بلکې له عربي زې خخه يې په دري او یوناګري ژبو واړوله،
تر خو مسلمانان او هندوان دواړه ورباندي پوه شي او په چلنډ کې کوم مشکل ونه وینې.
د شپرشاه د سکې سیستم نه یواخې د مغلو په دوران کې عملی و، بلکې د انگریزانو پر
مهال تر ۱۸۳۵ م. پوري د چلنډ او ګټې وړو. (۵: ۱۲۱-۱۲۸ مخونه)

شپرشاه د ماليې د تر لاسه کولو او د هېواد د ودانولو لپاره داسي یو قانون وضعه کړي
و چې په هره پرګنه کې یو کوتوال، یو تن امين، یو فوته دار (خزانه دار) د دري او هندې
ژبو دوه کاتبان په کارګمارل شوي وو. د شپرشاه حکم داو، چې ځمکې دي کال په کال
جريب شي او د جريب له مخي دي ماليه توله کړي، خو مقدم او نور مامورین پر رعيت
باندي زور زياتي ونه کړي. دغه مامورين يې تر یوه يا دوه کاله وروسته بدلوں او پر ځای
ې نوي مامورين ټاکل. دغه راز شپرشاه په خپل ټول هېواد کې له سوداګرو خخه زکات
اخیست، چې په دي کار سره هم د دولت خزانه ډکېده. (۷: ۳۳۱-۳۴۰ مخونه). په
شپرشاهي تاريخ کې راغلي، چې په ټول هېواد کې له سوداګرو خخه په دوو ځایونو کې

زکات اخیستل کېدە، کوم سوداگر چې له بنګاله را تلل په تھري کې به یې زکات ورکاوه او چې د خراسان خخه به راتلل د خپل هېواد په کوم خای کې یې زکات تري اخیست.
(۳: ۲۶۹ مخ)

د جریب وھلو په سیستم کې سروې او مساحت او د کرونډ گرو د ځمکو د ملکیت اندازې ساتل هم شامل و. د مختلفو سیمو ځمکې په دریو درجو وېشل کېدې، لکه بنې، منځنۍ او بدې ځمکې او د هغوي خرنګوالی به ثبت کړای شو او د ځمکو د دغۇ دریو درجو د حاصل متوسطه اندازه د هري غلي لپاره و اټکل شوه او د متوسطې اندازې له ټول حاصل خخه یو په څلور برخه د دولت لپاره وټاکل شوه. (۱۰: ۱۱۱-۱۱۳ مخونه)

شپرشاه د مالياتو او عوایدو په سیستم کې تر ټولو لومړي بدلون چې راوست، هغه دا و چې په بېلاپلسو سیمو کې یې د ګمارل شویو مشرانو واک و استقلالیت محدود او د راغوندېولو یوه واحد سیستم ته یې اړ ایستل او هم یې د دهقانانو سره د زور زیاتي او شکنجه کولو دود پای ته ورسوه، ځکه شپرشاه دهقانانو ته د امپراتوری د آبادی او سمسورتیا د غوره خواک په توګه کتل، هغه وخت د هند اقتصاد پرکرنه ولار و، خو ځمکه والو چې د خپلو محصولاتو مالیه یې نه ورکوله، د دولت له خوا په زور اړ ایستل کېدل. (۴: ۲۲۳-۲۲۴ مخونه)

د افغان شپرشاه سوری په وخت کې د مالياتو کار دومره منظم او مرتب و چې پخوايې چا مثال نه ولیدلى، تقریباً یو لک او دیارلس کلې د ماليې تر سیستم لاندې وو. دغه کار دولس د اقتصادي حالت د بنې کېدو او د حکومت د مالي بنستې د زیات ټینګبدلو سبب شوي و. (۵: ۱۲۱ مخ)

د شپرشاه د دولتداری یوبل مهم کار داو، چې هغه په هېواد کې د اقتصادي پرمختیا، سوداگرۍ، د ډادمن امنیت او له مرکز سره د بېلاپلسو سیمو، کليو او بنارونو د نښلولو په موخه دېږي مهمې لوې لاري او سرکونه جوړ کړل. د بېلګې په توګه د بنګال له (سونارګاون) خخه تر (اباسین) پوري د سرک جوړول چې (۵۰۰) کروه اوردوالي یې درلود. د اګري خخه تر برهانپور او د اګري خخه تر بیانه او چتور پوري، د لاهور نه تر ملتان پوري سرکونه د یادونې وړ دي. شپرشاه سوری د بنګال او اباسین ترمنځ سرک باندي ۲۵۰۰ سرايونه جوړ کړل، له هري کروه خخه وروسته یو سرای آباد او هم د سرک

پر دواړو غاړو مېوه لرونکې ونې اېښودل شوې وې چې مسافرو به د هغوي له سیوری او مېوه خخه ګته اخيستله. حتی انگربزانو د خپلې امپراتوری پر مهال د بنګال او اټک (اباسین) ترمنځ سرک چې ۱۵۰۰ کيلو متنه اورد و دوباره ترميم او جوړ کړ او لارډ دلهوزي د هند ګورنر جنرال د خپل حکومت جوړې پري ټينګې کړې. حتی دا هم ویل کېږي چې د شپرشاه افغان د ماليې، مخابراتو، پوئي نظام او امنیت سیستم په ډېر لړ توپیر سره د انگربزانو د امپراتوری تر ړنګبدو پوري د استفادې وړ و او پر هغو عمل روان و. (۱۱۹:۵ - ۱۲۷ - ۱۲۸ مخونه)

د شپرشاه ددولتداری یو بل نوبت د پوستې او خبرونو د راکړې ورکړې په برخه کې ډېر نوی او ګټور و. څکه د شپرشاه په زمانه کې برق، تیليفون، مطبعه، راډيو، ریل، موټر او داسي نور د لېرد وسائل نه وو چې د هغوي په واسطه پوسته د یوه ئای خخه بل ئای ته ورسوي. د دولت د انتظام او ټینګتیا او د بنې دولتدری د پلي کولو لپاره د مرکز، ولايتونو او د ولسوالیو ترمنځ د اړیکو ساتل یو ضروري او ګټور کار و. له همدي امله شپرشاه د لویو لارو پر سر په جوړو شویو سرايونو کې د پوستې او خبرونو د لېرد په موخه د ټاکلیو ئایلونو غوره بند ويست وکړ. هلته به دوه سواره تیار ولار وو. سرېږه پر دې ۳۵۰۰ په اسونو سواره کسان یې د همدغه کار لپاره خاص ټاکلې وو. د دغو سوارو یوازنې کار همدا د پوستې او خبرونو رسول وو. د مسلمانانو یا چاهانو په لړ کې شپرشاه سوری لوړنۍ پاچا دی چې د سوارو په واسطه یې د پوستې او خبرونو د رسولو سلسله جاري کړه. (۶: ۷۷ - ۷۸ مخونه)

شپران سوري د غلو، لارو وهونکو او قاتلينو د له منځه وړلو او د لارو د ساتني او عمومي امنیت د تامينولو په موخه یو شمېر قوانین وضعه کړل او په دغو قوانينو کې حکم شوی و، که چېږي لوتماران او قاتلين په یوه سيمه، کلې او بنار کې غله او یا قتل وکړي او وتنبتي، نو د هغوي پر ئای به د سيمې، کلې او بنار مشران نیول کېږي او د شريعه سره سمه جزا به ورکول کېږي. یا که کوم د کلې ملک غلو او لار وهونکو ته په خپل کلې کې ئای ورکړي او وې ساتي او د حاکم نه یې پت کړي؛ نو باید هغه ملک ووژل شي، تر خو بیا غلو او لاره وهونکو ته خوک ئای ورنه کړي. هماګه و چې د شپران د واکمنی پر مهال د هر ئای او سيمې ملکانو په دغه اړوند مسؤولیت احساس کړ او له خپلو حدودو

خخه به يې خارنه کوله. په دې چول د وزونکو او غلو د فعالیتونو مخه ونیوں شوه او دېر ژر په ټول هند کې عمومي امنیت تامین شو. (٧: ٣٣٨ - ٣٣٩ مخونه)

د شپرشاه د واکمنی په دوره کې امنیت تر دې اندازې ټینګ و، چې د ځمکې پرمخ به د طلا گانې پرتې وي چایې د جګولو جرأت نه شو کولای، غوايي او زمرى په لاره یو ځای سفر کولای شو او له یوې منبع خخه يې او به څښلې. ده په خپل دربار کې شیدې له او بو جلا کولي او په دېرې پرهیزګاري، عدالت او صمیمیت سره يې فرمان ورکاوه او د ۵ په وړاندې کمزوری او غښتلې یو شان و. (٤: ١٢٢ مخ)

د شپرشاه سوري د دولتداری فرهنگي اړخ هم دېر عادله. د ده په حکومت کې مسلمان او غیر مسلمان یو ډول ګډون او حقوق درلودل، قومي، ژبني او مذهبی تعصبونو پلوی نه و. همدا دليل و چې پر مسلمانانو او هندوانو یو شان ګران و. هندی لیکوال، عبدالرحیم لیکی: ((ده به هېڅکله د هندوانو په مذهبی مسايلو، دودونو او نورو حقوقو کې لاسوهنه نه کوله، د هندوستان د ټولو مذهبونو له عقیده مندو سره يې مساویانه راشه درشه کوله.)) (١٠: ٨٦ مخ)

شپر شاه د شعر او شاعري سره دېره مينه درلوده، د بنې شاعر او شعر دېرہ ستانيه به يې کوله. دېر اخلاقې او غوره مطلب لرونکي اشعارې په یادوو او د موقع په وخت کې به يې ویل. پوهانو او عالمانو ته يې له دولتي خزانې پيسې او تنخاوي هم ورکولي. (١٠: ٨٥ - ٨٦ مخونه)

د لویو لارو پر سر جور شویو سرایونو کې نه یواحې مسلمانانو او هندوانو ته یو شان خواړه او او به رسبدل، بلکې د مذهبی مراسمو لپاره امکانات هم برابر شوي وو. هندوانو به د هندوانو او مسلمانانو به د مسلمانانو خدمت کاوه. (٣: ٢٦٢ مخ) د شپرشاه د واکمنی پر مهال د پارسي، عربي او هندی ادبیاتو د ودې او پرمختیا په لاره کې اوچت ګامونه واخیستل شول، د سوري افغانانو د واکمنی پر مهال په سیکو باندې په هندی او درې ژبو رسم الخط یو ځای ليکل شوي دي. (١٠: ١٥٨ - ١٦٠ مخونه) په دهلي کې پورانا کلا او په دې کلا کې دنه هغه جومات چې شپرشاه ودان کړي و، د نقشې او بنسکلا له پلوه د افغاني هنر یوه دېرہ عالي نمونه ګنل کېږي. (١٠: ١٦٧ مخ)

پښتون شپرشاه پرته له ژبني تعصب خخه ويبل: ((پښتو ژبه زما ډپره خونښه ۵۵)) او په پښتو ژبه يې له هغه پښتو سره چې له افغانستان خخه هند ته ورتلل خبرې کولې، چا به چې په روانه پښتو ژبه ځواب ورکړ، بیا به يې ورته ووبل: لينده وباسه! که لينده به يې په بنه ډول و ایستله، نو هغه ته يې له ټولو زيات معاش ورکاوه. (۳: ۲۵۴ مخ) کارو ليکي، چې شپرشاه په دې بنه پوهېده چې ملي پښتوزبه پر یووالۍ او پښونولۍ باندي خومره اغږه کوي. (۱۳: ۲۲۴ مخ)

شپرشاه افغان په خپل پنځه کلن حکومت کې پر نورو ټولنيزو کارونو سربېره مدرسي او کتابتونه هم جوړ کړل، علم دوست و په پښتو، دري، عربي او هندي ژبو پوهېده. د نارنول مدرسه او کتابتون د ده په لاس جوړ شول. حتی هندوان يې بنوونې او روزنې ته وهخول، د دې کار لپاره يې اوقاف ورکړل او اختيار يې د دوى په لاس کې پرېښود.

(۵: ۱۳۰ - ۱۳۲ مخونه)

نهرو د شپرشاه سوری دولتداری ستایي او ليکي: شپرشاه په خپل پنځه کلنه لنده دوره کې وښو dalle، چې يو لايق شخص او د زياتي ادارې وړتیا په لرلو سره يې يو فعال او اغږzman دولت جوړ کړ. هغه په جګړو کې له زياتو بوختياوو سره وکولای شول، چې د Ҳمکو د مالياتيو یو نوي سیستم د بزگرانو لپاره جوړ او تینګ کړي، هغه يو جدي او ګلک سپړي، خو تر ټولو افغان او هندي واکمانو خخه چې په هند کې يې حکومت کړي بنه و). (۱۲: ۶۵۲ - ۶۵۷ مخونه)

شپرشاه په توره او مېرانه کې د مغولو سیال و، خو د خپلې نبوع په پراخواли کې له دوى خخه مخکې و. ده ډېر قابلیتونه لرل چې په هند کې يې څرګند کړل. په ډهلي کې د ده لرغونې کلا (پورانا کلا) او د هغېپه شاوخوا د امنیت خندق او د هغې لپاره يې لوبيډو د روازې جوړول د ده د عظمت نښې دي. د شپرشاه جومات چې د نوموري کلا په منځ کې جوړ شوی، د ده مینه له اسلام او محمدی دین سره نښې او د مغولو تر ټولو جوماتونو زیاته لوبيډو يې له ورایه نسکاري. شپرشاه سوری د پښتون قوم او ټولنې يوه داسې مهمه ټوټه ده چې ټولې ټوټې سره نښلوي. تر ده وروسته به دا قوم تل ستړکې په لار وي چې د شپرشاه سوری غوندي لارسوند يې په برخه شي چې دا ټوټې او پارچې قوم سره پیوند کړي او د پښتون قوم په تاریخ کې ئځای ولري. (۱۳: ۲۲۸ - ۲۲۹ مخونه)

نتيجه

شپرشاه سوري د افغانستان او هند د تاريخ يو مشترك خپرکي او ميراث دي. ده په هند کې يو متمركز دولت رامنځ ته کړ، خو دغه دولت د هند د تولو اوسيدونکو يو ګډ دولت و او پرته له تعصبه او تبعيشه د تولو مسلمانو او غير مسلمانو په چوپر کې و. دولتداري بي پر عدالت او انصاف او خلکو ته د خدمت پر بنسته ولاړه وه. د دولتداري په بېلاپل برخو کې يې غوره او نوي اصطلاحات را وستل چې بي له شکه د هند د پرمختیا او سوکالی وړ وګرځدل.

ماخذونه

- ۱- خدران، محمد شريف، د مغولو- تيموريانو واکمني او پښتنه (۱۲۲۱-۱۵۰۷م، د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه، ۱۳۹۴ل).
- ۲- بيليو، هانري والپر، د افغانستان د اتنوگرافۍ په باب پلتنه، د محمد انور نوميالي ژباره، کندهار: د علامه رشاد خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۰ل.
- ۳- سرواني، عباس، شپرشاهي تاريخ، دكتور دولت محمد ژباره، پښتو ټولنه، کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ل.
- ۴- صديقي، اقتدار حسين، سلطنت افغانها د رهند، د پوهاند حميدالله امين ژباره، پشاور: وفا، ۱۹۹۰م.
- ۵- خييري، غوث، نوميالي افغانان يا د هند په تاريخ او مدنیت کې د افغانانو برخه، د اطلاعاتو او ګلتور وزارت، کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۷ل.
- ۶- دهلوی، مظہر انصاری، پښتون شپرشاه، د سرمحقق عبدالرحیم خدران ژباره، د افغانستان د علومو اکادمي، کابل: آريانا مطبعه، ۱۳۶۹ل.
- ۷- عبدالله، داودي تاريخ، د عبدالطيف یاد طالبي ژباره، پښبور: دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۵ل.
- ۸- جلالی، علي احمد، مطالعه تاريخ افغانستان از نگاه عسکري، جلد دوم، مدیریت عمومي نشریات وزارت دفاع ملي، کابل: مطبعه وزارت دفاع، ۱۳۴۷ل.

- ۹- ظفر کاکا خپل، سيد بهادر شاه، پښتنه د تاریخ په رنګکې، پښبور: یونیورستمی بک ایجنسی، ۲۰۱۲.
- ۱۰- ډاکټر محمد عبدالرحیم، په هندوستان کې د افغانانو تاریخ (۱۵۴۵ - ۱۶۳۱ م.)، د پوهاند محمد حسن ضمیر صافی ژباره، کابل پوهنتون، کابل: د لوړو تحصیلاتو وزارت مطبعه، ۱۳۶۳ ل.
- ۱۱- خبیري، غوث، پښتنه د برهما، زردښت، بودا او اسلام په پېرونو کې، کابل: دانش خپرندويه تولنه، ۲۰۱۲ م.
- ۱۲- نهرو، جواهر لعل، نگاهي بتاریخ جهان، لومړي ټوک، د محمود تفضلی ژباره، د امير کبیر مطبوعاتي موسسه، تهران: ۱۳۴۳.
- ۱۳- کارو، سراولف، پښتنه، د الحاج شپر محمد کريمي ژباره، پښبور: دانش کتابخانه، ۱۳۷۸ ل.
- ۱۴- سوبمن، نصرالله، پښتنه په هند کې، لاہور، ملت چاپخونه، ۱۳۸۰ ل.

دكتور خليل الله اور مر

Bāxδī

چهارمین سرزمین اهورایی

Bāxδī

Khalilullah Ormar

Abstract

Avestan geography:

Avestan geography, is the geographical references in the Avesta, which are limited to the regions on the Aryānā plateau (of which mostly including today's Afghanistan) up to Indo-Aryāni border. It was common among the Indo-Aryāni to identify concepts or features of traditional cosmography-mountains, lakes, rivers, etc.—with their concrete historical and geographical situation as they migrated and settled in various places.

Vendidad references

The main Avestan text of geographical interest is the first chapter of the Vidēvdād. This consists of a list of sixteen districts (asah- and šōiθra-) created by Ahura Mazda and threatened by a corresponding number of counter-creations that Angra Mainyu set up against them (paityāra-).

1. Airyana Vaējah; 2. Gava = Sogdiana; 3. Mōuru; 4. **Bāxδī**;
5. Nisāya= Maimana; 6. Harōiva = Areia, Herat; 7. Vaēkērēta; 8. Urvā; 9. Xnēnta; 10. Haraxvaitī; 11. Haētumant; 12. Raya; 13. Čaxra; 14. Varēna; 15. Hapta Hēndu; 16. Ranjhā.

خلاصه

جغرافیای اوستایی، در فلات آریانا تقسیمات و حدود مناطقی را مشخص می‌کند که امروز شامل جغرافیای افغانستان می‌باشد و سرحدات آن تا به اندو آرین می‌رسد. اندو آرین یک مفهوم عام است که در معنای کلی جغرافیه زمین‌شناسی فرهنگی را مشخص می‌سازد و شامل: شهرها، کوهها، دریاچه‌ها، رودها و دیگر اینکه با وضع تاریخ و جغرافیای ثابت و محکم تا مهاجرت و جابه جایی آرین‌ها جاهای مختلف را دربر می‌گیرد.

اهمیت جغرافیایی متن اصلی اوستا در حصه اول وندیداد است که شامل فهرست شانزده قطعه سرزمین و خلقت اهورامزدا است و انگرمهینیوی (اهریمن) همه تن مرگ بیامد و به پتیارگی، آفات را تهیه نمود. این شانزده سرزمین عبارت اند از: ایریانیم ویجو، گو = سغدیانه، مروه، بخدی، نیسایا = میمنه، هریوا = هرات، آريا، وایکرته، اوروا، خننته، هراخوتی = ارغنداب، هیتومنت = هلمند، راغه = راغ بدخشان، چخره = چرخ، ورنه، هفتة هندو = سپته سندهو، رنها = رنگ‌ها (وندیداد).

مقدمه

به ادامه مقالات تثبیت و شناخت (۱۶) قطعه سرزمین آریانا به استناد اوستا اینک مقاله پنجم بنام باخذی ارائه می‌گردد.

شناخت اوضاع و احوال شهرها و قریه‌ها در گذشته و تاریخ شهر و مناطق جغرافیایی که سالیان دراز در مقابل تند باد حوادث مقاومت کرده اند و تا اکنون پایدار هستند، موضوع اساسی و دلچسپی جغرافیای تاریخی را تشکیل میدهد . معلوم است هر کشوری که گذشته طولانی دارد ، جغرافیای تاریخی آن مفصلتر و شیرین تر و دامنه تحقیق در آن فراختر است. تحقیق در جغرافیای تاریخی ، بیشتر از دو طریق انجام می‌گیرد: اول از طریق مطالعه و شناسایی در کتب جغرافیای قدیم و دیگر از طریق کاوش‌های باستان شناسی. معلوم است ، هر کتاب جغرافیایی که در عصری نوشته شده ، مبین اوضاع جغرافیایی همان عصر (دوره) است و از مقایسه کتاب‌های مختلفی که در طول زمان در باره جغرافیای ناحیه یی نوشته شده ، جغرافیای تاریخی همان ناحیه را می‌توان تنظیم کرد.

ساحة بلخ در م-tone اوستا و ویدا ها و دیگر آثار تاریخی و جغرافیای قدیم بنام های مختلف یاد شده است: در اوستا این سرزمین بنام بخنی (لند بخنی baxδi) از جمله سرزمین های مشهور آریانا یاد شده و مرکز شاهان اسطوره بی (پیشدادیان « پرذات، پراداته »، کیانیان، و خاندان اسپه ها) بوده است. آریایی های هند زمانی در باخته و بلندی های هندوکش می زیستند در م-tone تاریخی شان در ویدا ها این سرزمین بنام بهلیکا و بلهیکا یاد شده است.

در زمان هخامنشیان این سر زمین بنام باختریش (Baxtriš) و در اسناد تاریخی یونانیان (باکتریا و باکتریانه Bactria) نامیده شده است. باخته در عصر کوشانیان، مرکز فرهنگ و مذهب بودایی بود. این منطقه در زمان ساسانیان، در دوره یفتلی ها، موریایی ها و کیداری ها احتمالاً بنام باخته یاد می شده است. بعد از گسترش دین مقدس اسلام در آثار تاریخی و جغرافیایی مؤرخین عرب به خاطر موقعیت فرهنگی و تمدنی باخته از آن به نام بلخ با اوصاف مختلف آن یاد شده است. مثلاً بلخ گزین، بلخ الحسنا، ام البلاط، ام القراء، بلخ بامی، قبه الاسلام، دارالفقاهه، دارالاجتهد....

بلخ ملقب به «ام البلاط» چهارمین ربع خراسان است. بلادی در این ربع که از حدود کرسی آن خارج است بدو قسمت میشود: قسمت باخته جوزجان و قسمت خاوری تخارستان است که هر کدام ولایتی پهناورند.

شهرهای ربع بلخ در خراسان - بلخ و نو بهار - ولايت جوزجان - تالقان و جرزوان - میمنه یا یهودیه - فاریاب و شبرغان و انبار یا سرپل و اندخود - ولايت طخارستان- خلم و سمنگان و اندرا به - وروالیز و طایقان یاد شده است.

درین مقاله به بررسی جغرافیای تاریخی پنج ولايت (بلخ، سمنگان، سرپل، فاریاب و جوزجان) با محدوده های آن که همگی در حوزه وسیعی بخنی (← بخنی) قرار دارند- خلاصه پرداخته می شود .

بلخ، مفهوم گوناگونی همچون نام یک شهر، یک ولايت، یک منطقه بزرگ تاریخی حتی یک دولت مستقل را بذهن وارد میکند. وسعت این منطقه چه در دوره اسلامی و چه قبل از آن دائماً در تغییر بوده است.

هدف ما درین تحقیق منطقه باختر معادل این پنج ولایت در نظر گرفته شده است. مناطق مورد بررسی بر اساس مرزبندی های اداری و سیاسی جدید، بطور جداگانه اطلاعات جغرافیایی تاریخی را مشکل می سازد. ولایت جوزجان که از جمله (۱۶) قطعه سرزمین آریانا است در مقاله ششم بنام «نیسایه» ارائه می گردد.

منطقه باختر، در دشت های نسبتاً همواری در جنوب رود خانه آمو دریا واقع شده است و در مرز شمال غربی آن بیابان قره قوم قرار دارد، بیابانی که گستره آن قسمت بزرگ خاک ترکمنستان و بخشی از خاک افغانستان و ازبکستان را فرا گرفته است و منطقه مورد بررسی ما در حاشیه جنوب شرقی این صحراء قرار گرفته و در شمار مناطق خشک یا نیمه خشکه است.

حدود ابعه

باختنام سرزمین باستانی وسیعی است که قسمت های وسیع آریانا را دربر می گرفت. باختر از شمال با سرزمین سُعد و آمودریا و ازشرق با چین و از جنوب با هندوستان و از غرب پارس محدود بوده است. پایتخت آن شهر باختر (به یونانی : *baktrā* باکترا) یا زاری اسپه (*zariaspa*) بوده که اکنون بلخ می گویند. (دایرةالمعارف ایرانیکا ، سروژه «بلخ»).

باختر پایتخت پادشاهان کیانی بود. کی لهراسب پدر کی گشتاسب شهر بلخ را بنا نهاد و مقر خود را در آنجا قرار داد . اسفندیار پسر کی گشتاسب از جمله کسانی بود که در جنگ علیه خیون ها نفوذ خود را گسترش داد . کی گشتاسب آتش مهر را از زرتشت گرفته و در باختر تخت نشین کرده بود. (۱۷۸: ۱۸)

باختر مرکز و آغازگر زبان اوستایی و دین زرتشتی بود. بیشتر خاورشناسان محل فعالیت زرتشت را باختر (باخدی) می دانند.

بلخ در اوستا

متن اوستایی با آوانو پسی و ترجمه آن

*tūirīm asanghāmča šōiθranāmča vahištem frāθweresem azem
yō ahurō mazdā āat ahe paityārem frākereñtat bāxđīm srīrām
eređwō-drafšām, angrō mainyuš
pouru-mahrkō bravaremča usadhasča :-*

چهارمین سرزمین و کشور نیکی که من، اهوره مزدا، آفریدم با خذی *Bāxδī* [بلخ] در *Bactriana* [زیبای افراشته درفش بود. پس آنگاه انگره‌هاینیوی همه تن مرگ بیامد و به پتیارگی، بروره (گندم دانه دارنده مورچه) را بیافرید.

پا ختر

نام باختدر متنون تاریخی:

^{٢٠} باخذی، *Bāxδī*، (۹۵۳: ص)

(۱۹۹) بختریش: *Baxtriš*; پا ختریس: *Bāxtri* (۲۱: ص. ۱۹۹)

یونانی باستان: باکتریانه *Bactriana*; لاتین: باکتریانا *Bactriavή* یا بطور ساده‌تر (Bactria) باکتریا

در ادبیات سانسکریت به شکل (بهیکه، بهلیکه) آمده است. اصل و ریشه این کلمه (بهلی یا باهلي) است. در اوستا به نام بخدي آمده که با صفت (بندیدن گشتن) *bāxđīm srīrām eređwō-drafsām* چهل تیره بخدمیم

سیریم اردو در فشم). که به معنی (بلخ زیبا و پرچم های بلند) است، آمده و جزء سرزمین های است که اهوار امزا آفریده است.

قدیمی ترین نام بلخ، بخذی یا باخذی است اما اولین متون تاریخی که در دست ماست، نوشته یونانی ها می باشد و آنان منطقه مورد بررسی ما را با ختر (Bactria) نامیده اند . به عبارت دیگر اولین نامی که در متون تاریخی واقعی برای بلخ و حوزه تمدنی آن به کار رفته با ختر از واژه باختریش *Baxtriš* می باشد. بلخ قدیمی ترین شهر جهان است.

در سطر هشتم متن پهلوی «شهرستان های ایرانشهر» چنین می خوانیم:

andar BAXL ī *bāmīg šahrestān [i] nawāzag spandyād ī wištāspān pus kard.
ترجمه: در بلخ بامی، شهرستان نوازه را اسفندیار پسر گشتاسب ساخت.

دیده می شود که در متن پهلوی «ایرانشهر» نام واژه بلخ، «بهل پایتخت کوشنگ^۱ و «بلخ درخشنده» به صورت «بهل بامیک» که به معنای درخشان و با شکوه و زیبا و روشن آمده است . بنا بر عقیده پروفیسور دارمستر در زند اوستا ریشه این کلمه (بامیه) است که به معنی درخشان است. در ایلامی (بکه شی اش و یا بکتوری ایش) خوانده شده و نیز در زبان آکادی که آنهم به صورت خط میخی است به صورت (باهاتر) و در یونانی بکترا آمده است و از آن بکتریا ساخته شده است . در زبان چینی بلخ را (باھی هی) و بنابر گفته هیوان تسنگ زائر چینی که در سال ۶۲۹ میلادی به بلخ آمده بود (پوھو) نامیده شده است و در تاریخ هان وی بصورت کشور (تاهیا) آمده است البته بیشتر این نام به بدخشان گفته میشد . یعنی در حقیقت نام واژه های بدخشان ← (بدخش-ان ← بدخش-ان) و (بلخ ← بخل از *Baxdiš* و *Baxδiš*) با اصول تحول زبانشناسی از یک ریشه ساخته شده اند.

یونانیان بلخ را به صفت «پیلوتیمی یا پولی تیمی تیوس » می نامیدند که به معنا گرانیها ترین است، یعنی گوهر آریانا. در نوشته های موسی خورنی مؤخر ارمنی که در قرن پنجم - شش میلادی می زیسته از بلخ به نام « باھلی » یاد شده است

^۱ سکندریه که بنام کوش خوانده می شده مان بلخ است

در کتاب وندیداد در فردگرد اول راجع به آفرینش سرزمین‌ها توسط آهورامزدا پس از آفرینش ایریانیم ویجَو به سرزمین‌های سعد و مرو اشاره شده و بعد از آن در قسمت هفتم می‌گوید: چهارمین کشور با نزهت که من آهورامزدا آفریدم بلخ زیبا با در فش‌های بر افراشته است و در زمان متاخر تخارستان یا طخارستان نامیده شده است.

پروفیسور یوزف مارکوارت (۱۸۶۴-۱۹۳۰) در کتاب «ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی» راجع به نام و تاریخ بلخ معلومات ارزنده را به تفصیل چنین آورده است: این نام به پهلوی: «بهل بامیک» (به معنای درخششیده) و به پارسی نو «بلخ بامی» است. از زمان «ماراباس» «بطريق ماربها» ارمنی‌ها برای نام «باکتره» عبارت «بهل پایتحت کوشنک» را به کار می‌بردند. نام پارسی کهن آن «باختريش» بود، که همین اسم و یا نوع توسعه یافته آن در نزد پارس‌ها مدت مديدة وجود داشت و همان طور که نولدکه (Nöldeke) بحق از اشکال سریانی آن، نامهای «باکتریها» و «باکتری» را از کتاب قانون سرزمینها، متعلق به آغاز قرن سوم میلادی استنتاج کرده است، این نام نمی‌تواند از یونانی اشتقاد یافته باشد. شکل آریانی آن به کلمه عربی: «بَخْتَرَى» = «شتری بکتری=شتری باختری» باز می‌گردد. در سکندرنامه که از پهلوی به سُریانی ترجمه شده است، سکندر چنین می‌گوید.

" به نیروی ضربتی و پیشروی خود دستور دادم در محلی «در باکتری» اردو زنند، و ۵ ماه در محل اقامت خود باقی ماندیم. دستور دادم که در آنجا شهری بزرگی بنا کنند و به علت زیبایی و مطلوب بودن آن محل، دستور دادم نامی دوباره بر آن نهند، و به آن شهر، نام «بخشی از کوش» نهادم، که به پارسی نو «باھلی» گویند."

به نظر من تلفظ این نام کمی مغوش به نظر می‌رسد. در اصل پهلوی این نام «بوخترا» یا «باختران کوشان» یا "بهل" رط^بل^ه بوده است.

در زمرة شهرهای که به وسیله سکندر مقدونی (مرگ ۳۲۳ ق.م.) بناشده و شهرهای سکندریه نامیده می شده است، دهمین شهر سکندریه که در کوش است شهر «بهل» است و در واقع استفانوس بیزانسی از شهر سکندریه در «باکتری» نام می برد. یاقوت نیز بنا بر نقل قولی ذکر می کند که بلخ ممکن است توسط سکندر بنا شده باشد که در قدیم سکندریه نامیده می شده است. در فهرستی که به وسیله ابن فقیه در مورد شهرهای که اسکندر بنا کرده، تهیه شده است، دوازدهمین سکندریه به نام «کوش» یعنی بلخ است که البته بلوشه در بررسی شهرستانهای پارس از آن اطلاعی نداده است. از این رو «اشپشت» مایل است که اسمی پایتخت قدیمی «ته - هی» *Ta hia* و بعدها «ته-یو-چه» *Ta Jue či*، «لن شه»، «کین - شه» *Kien - ši*، «تسین-هان - شو» *Ts'ien*، «لن-شه» *Lan - ši*، «هو-هان-شو» *Hou-Han - šu*، «لو-کین-شه» *Lu Han šu*، «واي-شو» *Wei - šu* یا «شینگ-کین-شه» *Sing-Kien-ši* را به نام مورد نظر خود باز گرداند که البته موضوع برای من مشکوک به نظر می رسد. در بخشهای باقی مانده از متون اوستایی نام بلخ تنها در دو محل ذکر شده است: در وندیداد ۱، سطرهای ۷ و ۸، نام شهر در اینجا «باخدیش» ذکر شده است که با صفت «سریره Srira = زیبا (به عربی: بلخ الحسناء نامیده می شود) ارددُ در فشم ereδwō

هـ (۹۴) - وـ (۹۵) - لـ (۹۶) - سـ (۹۷) - مـ (۹۸)

«با خدیش» نحوه بی است از اشکال اشتباہی محلی و غیر مستعمل «باخل»، «باهل»، «بهل»، «بلخ». و نامهای قبیله بی «قومی»: «باخليک»، «باهليک» و «بلخي» که جز لهجه طخاری غالب در بلخ محسوب می شده، و برای بوداییان از اعتبار خاصی برخوردار بوده است.^۲ نام «باهل» به وسیله بوداییان به زبان سانسکریت نیز وارد شد که به اشکال «واهلى»، «باهليکه»، «والهليکه» و «واهليکه» به چشم می خورد.

بر Wərəθrayna = کلمه اوستایی «وشلگن» (Wāṣllagn) یعنی (AAΓNO) شده است. برای مثال (θ) تبدیل به (ء) درین لهجه گروه، (ء) روی مسکوکات کوشانیان است. به همین صورت نیز در (t) و (d) به صورت (θ) و (l) تحول می کند برای مثال زبان پشتو حروف صدادار میانی (

احتمالاً در آخرین دوران ساسانیان، «پارسیک» زبان کتابت پارس‌ها (که معمولاً به وجه غیر دقیق پهلوی نامیده می‌شود)، راهی نیز به طخارستان یافته بود. وضع بعدی آن به مثابه زبان عمومی داد و ستد، ابتدا در جریان حاکمیت اعراب می‌توانست ثمراتی به بار آورده باشد. نیاز به چنین وسیله تفاهم بین المللی، با وجود لهجه‌های مختلف محلی و زبان، برای چنین امپراتوری وسیع و عظیم، با گسترش داد و ستد و برای اداره اموری مانند تجارت، در واقع می‌بايستی بسرعت قابل درک بوده باشد. مردم بلخ از این رو خود را بسرعت با لهجه نامنوسی – که بزودی به صورت زبان بیگانه یی برای آنان در آمد – به طوری اصولی وفق دادند، به طوری که نایب السلطنه، ابن مفعع (مرگ در حدود ۷۶۰م.) درمورد لهجه آریانی بلخ این قضاوی را داشت که لهجه محلی «فارسیه» بیش از همه، خود را به زبان در بار «الدریه» نزدیکتر ساخته است. طخاری‌های مهاجر، و یا کوشانیان و هیاطله، بتدریج به وسیله مردم قدیمی آریانی تربیت شدند و از نظر مکالمه و زبان مانند کادشیان در ناحیه هرات و «جاول» زابل و غزنی، عملأً آریانی شدند.

قهرمان اساطیری، «اسپندياژ» (= اسفندیار)، پسر «کی و یشتاسب»، از جمله کسانی بود که در جنگ علیه خیون‌ها، تا «بهل» نفوذ کرد و به عنوان متصرفات خویش، نیزه خود را در زمین فرو کرد و آتش «وهرام» را برا فروخت. بنا به این روایت «بهل» خارجی ترین قلمرو مرزی آریانا، در مقابل شرق تصور می‌شد. اما بعد‌ها در زمان اشکانیان، این شهر اهمیت تاریخی به خود گرفت، به طوری که پس از استیلای آنها، سلطان نشین قدیم خراسان، خوارزم، پایتخت نایب السلطنه خراسان شد، تا آنجا که از جانب کلیه حوضه‌های رود خانه یی ماوراءالنهر تا آن حدودی که از شاهنشاه پیروی می‌کردند، حمایت می‌شد. بنابر روایات، کی لهراسب، پدر کی ویشتاسب شهر بلخ را بنا نهاد و مقر خود را در آنجا قرار داد. (همانجا: ص. ۱۷۸)

رجوع (Balxān) که صورت قدیم «بندخشان» Baδaxšān یعنی «بدخشان» Badaxšān است. کنید به نام واژه «بلخان»

به همین ترتیب تحول را در مثال‌های ذیل تعقیب کنید: از همان لهجه نام «سول-ایک ik-آل-Sūl» از کلمه سود-ایک = ik-Sūl با حذف (γ) که برای نام محلی «سغد» بکار می‌رود. بنابر چنین مشابهات و نسبتی، کلمه «بلخ» یک نام جغرافیایی است که از «بادخیش» Bāxdiš = اوستانی ساخته شده است.

در دوران «دیودوتوس»^۳ که باکتری «باکتریه = باختر» را به عنوان پایتخت هلنی قلمروی شرقی انتخاب کرد، شکوه و عظمت شهر - که حال نقطه ثقل فرهنگ هلنی شده بود - حداقل تا حدود نواحی شمال هندوکش که مورد نظر است و تاکنون آثاری از آن بیدا نشده است، گسترش یافت. در زمان حکومت تخارها (ته-یو-چی) نیز می بايستی باکتری به طوری اساسی اهمیت قدیمی خود را حفظ کرده باشد. اهمیت جدید، در شرایطی به وجود آمد که آیین «مهر پرستی» پیروزمندانه در این مکان نفوذ کرده بود، و باکتری مرکز اصلی و پایتخت معنوی کل مکتب بودایی در شمال هندوکش شد، همان گونه که در زمان هخامنشیان، شهر مقدس مزد یسناپار شده بود. اولین کسی که واژه «سمنه Samana»، دری: «شمن» ، پالی: «سمنه Samana» و سانسکریت «سرمنه Šramana» را در نزد باکتریها ذکر می کند، و آن را با کاهنان مصری، کلدانیهای آسوری و برهمنان هندی برابر دانسته است، «کلمن سکندرانی» بود. (۱۷۹:ص.

نام «بهل» در آثار مورخان ارمنی، حتی پس از استیلای هیاطله، به عنوان پایتخت «کوشنک» محسوب می شد، و در کتاب سریانی قانون سرزمینها، باکتری ها با «قوشان Qušan» یکسان به کار رفته است.

در «وای - شو-شان Wei-śu» بلخ به عنوان سلطان نشین «پو - چه» در جنوب «کای - سه - نه Kai- se- ni» (کش) به چشم می خورد. «هوان - چوانگ» شهر فوق را «پو - هو» می نامد در حالی که «هوآ - لی» به طور دقیق تر، «پو - هو - لو Po-ho-lo» می نویسد و می گوید به طور کلی آن شهر، «سلطان نشین کوچک» نامیده می شده است. در زمان اوی آن شهر بسیار کم جمعیت بود، در حالی که بعد ها بنابر نوشته یعقوبی دوباره یکی از شهر های مهم و پر اهمیت خراسان شده است . در عبارات عربی آثار ابن فقيه مسعودی و یاقوت بلخ لقب «الشاهواران» به خود می گیرد. در خارج و حتی جنوب شرقی آن، معبد پرارزش بودایی «نوبهار NawasaMārāma» به عربی - پارسی کلاسیک: «نوبهار=Nowaویهره Nawa vīhāra» وجود دارد. این معبد کمی قبل از ورود هوان - چوانگ - (۶۳۰م) مورد تهاجم «شه - هو Hu - še-hu» (بیغو) پسر خاقان ترک «سه - شه - هو -

^۳ دیودوتوس Diodotus حاکم باختر ، که خود را آنجا پادشا اعلام کرد.

کوهن kohan-hu-se-se (سال ۶۳۳-۶۲۸) و قبیله اش قرار گرفت، اما از تصور و رؤیای غارت و چپاول آن، ممانعت به عمل امده است. (همانجا : صص ۱۷۴-۱۸۰)

تاریخچه

با ختر پایتخت پادشاهان کیانی بود. که لهراسب پدر کی گشتاسب شهر بلخ را بنا نهاد و مقر خود را در انجا قرار داد. اسفندیار پسر کی گشتاسب از جمله کسانی بود که در جنگ علیه خیون ها نفوذ خود را گسترش داد. کی گشتاسب آتش مهر را از زرتشت گرفته و در باختر تخت نشین کرده بود. (همانجا: ص. ۱۷۸)

با ختر مرکز و آغازگر زبان اوستایی دین زرتشتی بود. بیشتر خاورشناسان محل فعالیت زرتشت را باختر (باخدی) میدانند.

در اوستا با کلمات ساده، از زنده گی بدون تکلف و آرایش یما (جمشید) پادشاه سخن رانده شده است. نام پادشاهان آراییی که بنیان گذار برابری، حکمرانی و اداره بودند به پیشدادیان باختر نیز معروف است. در سرود هایی و دایی از "یاما" که در اوستا "یما" است، نام برده اند.

پادشاهانی که به اساس اسطوره های قدیم آریانی بر سراسر آریانا از جمله بلخ فرمانروایی کردند عبارت بودند از پیشدادیان، کیانیان، اسپه ها که پسانها در شاهنامه فردوسی و روایت مؤرخان نیز از انها یاد شده است.

در زمان حکومت مادها سرزمین باختر جزو قلمرو ماد بود و خود را از متحدین تحت فرمان پادشاه ماد می دانست. پس از مادها که مبنای اتحاد آراییی های فلات آریانا را گذارده بودند نوبت به امپراتوری هخامنشیان که در پارس حکمرانی داشتند، رسید و در سده چهارم قبل از میلاد بلخ پایتختی بود که هخامنشیان برای مملکتهای شرقی تعیین کرده بودند منظور از بلخ سرزمینهای بلخ و سُغد و مرو بود. و پادشاهی بلخ، خوارزم، ولایات پهلو، گرگان و کرمان بود.

کوروش بزرگ در تصرفات شمال و شرق خود که حدود سه سال به درازا کشیده بود توانست سرحدات خوارزم تا حدود سند را که باختر هم قسمتی از آن بود متصرف شود.

باخته در زمان سلطه یونانیان در حدود سال ۱۸۰ قبل از میلاد:

زمانی که سکندر مقدونی سلسله هخامنشی ها را در پارس بر انداخت، متوجه سرزمین باخته شده و در سال ۳۳۰ قبل از میلاد به این سرزمین لشکر گشایی را آغاز کرد. با وجود این که حکومت مرکزی در باخته از بین رفته و مردم در حالت قبیله بی زندگی می کردند، ولی سکندر به مقاومت شدید مردم هریوه (هرات) و باخته (بلخ) برخورد.

باخته بعد از مرگ سکندر مقدونی جزء قلمرو سلوکیان در آمد و به دست ساتراپهای یونانی اداره می شد.

زبان مردم باخته از تأثیرات نفوذی یونانیان نیز متأثر گردیده و از قرن سوم پیش از میلاد، رسم الخط یونانی با زبان پراکریت و رسم الخط خروشتی یکجا بکار می رفت و مورد استفاده قرار می گرفت. همچنان خط پارتی که انسکاف یافته خط آرامی است در عهد سلسله کوشانی ها و نفوذ ساسانی ها در بخش های از باخته مرسوم گردید.

در میانه های سده سوم ق.م. دولت مائوریای هند در گسترش دین بودایی در باخته سعی نمود. دولت یونانی باخته از این نفوذ دینی جلوگیری نکرد و می خواست خود را در ثروت هند شریک سازد. از این رو دین بودایی جای دین زرتشتی را گرفت.

کوشانیها با تشکیل دولتی مستقل، تمدنی جدید را در تاریخ باخته رقم زدند. کانیشکا مقتدرترین بادشاه کوشانی در ۱۲۰ میلادی، بایتحتش را از باخته به بگرام و کاپیسا انتقال داد. این سلسله تا ۲۲۰ میلادی دوام نمود که گرایش خاص در سیطره هند داشتند. یکی از قویترین حکومات محلی کوشانی ها، دولت کابلستان بود که از کاپیسا در جنوب هندوکش تا سواحل هند تسلط داشت.

زبان بادشاهان کوشانی خُتنی (ساکی) و تخاری (باختری) بود که این دو زبان از هم تفاوت کلی داشتند. اما زبان خروشتی در باخته از تاریخ پنجم پیش از میلاد تا آغاز قرن ششم میلادی ، به مدت ده قرن رایج بود. ساحه زبان های آریانی شرقی از آسیای میانه تا جنوب سند وسعت داشت . آثاری از این دوره ها نیز در مناطق مذکور وجود دارد. از سال ۲۲۰ تا ۴۲۵ میلادی، باخته در تشنجهات و حملات سه جانبه قرار داشت. ساسانیها شمال غرب باخته را در دست گرفتند، سلسله کیداری ها که مرکز آن کاپیسا

بود، موجودیت خود را در جنوب حفظ نموده و با ساسانی‌ها در جنگ بودند. کیداری ها با دولت گپتاهای هندی دوستی و مراودت داشتند.

در سال ۴۲۰ میلادی هفتالیان در شمال باختر دولتی را تأسیس کردند که مرکزش تخارستان بود. این دولت با قدرتی که داشت، توانست بهرام گور را در مرو و یزگرد ساسانی را در مرغاب شکست دهد. بعد از شکست ساسانیان، دولت کیداری هم در باختر سقوط داده شد و ازین رفت. پیروز اول در جنگی که با هفتالیان کرد با تمام سپاهیان همراه خویش، تلف شد و جسد او هرگز به دست نیامد، در سال ۴۸۴ میلادی هیاطله تا مرو و هرات را گرفتند

در سال ۵۶۷ میلادی هپتالیان به دست خسرو نوشیروان و متخد او ترکان از بین رفته‌اند. در پیکارهای که بعد از آن بین فارس و ترکان در گرفت، قسمتهای از سرزمین هفتالیان بدست حکومت فارس و قسمت‌هایی از آن بدست ترکان افتاد. (۷۳-۷۲: ۶)

عرب‌ها در بلخ

اولین حملهٔ تازیان مسلمان به باختر در سال ۶۵۲ میلادی (۳۲ هـ، ق) بسرکردگی احنف بن قیس بود. در سال ۴۳ هـ. ق. دوباره بتصرف مسلمانان درآمد ولی در زمان قتبیه بن مسلم (متوفی بسال ۹۶ هـ. ق) بود که کاملاً مغلوب آنان شد. در دورهٔ اعراب، یعنی در قرون وسطی، باختر (بلخ) همراه با هرات، نیشاپور و مرو یکی از چهار قسمت (چهار ربع) خراسان بود.

در سال ۱۱۸ هـ. ق. اسد بن عبدالله قسری پایتخت خراسان را از مرو به بلخ انتقال داد و شهر رونق یافت. در سال ۲۶۵ هـ. ق. این شهر به تصرف یعقوب لیث صفاری در آمد. در سال ۲۸۷ هـ. ق. عمرولیث صفاری نزدیک بلخ مغلوب اسماعیل سامانی شد و به قتل رسید و بلخ تحت حکومت سامانی درآمد. در سال ۴۵۱ هـ. ق. سلجوقیان تصروفش کردند و در سال ۵۵۰ هـ. ق به دست ترکان غز ویران شد. در سال ۶۱۷ هـ. ق. با وجود اینکه بلخ تسليم چنگیز مغول شد، مغلولان همه مردم شهر از زن و مرد و کودک را از شهر بیرون آورده و همه را کشتند، به طوری که تا مدت‌ها حیوانات وحشی از گوشت آنها تغذیه می‌کردند و سپس شهر را آتش زده و کاملاً تخریب نمودند. در دورهٔ تیموریان

(۱۱۱-۷۷۱ ه.ق) تا اندازه بی شکوه گذشته را بازیافت ولی پس از بنای مزار شریف در بیست کیلومتری آن بلخ رو به انحطاط گذاشت.

راه ابریشم از بلخ به سمت کوهستان سپس به سمت مناطق هامون و انگاه به سمت جنوب عبور می کرد. شهر بلخ در شرق مرو بزرگترین شهر خراسان بود و از بلخ تا فرغانه، ری، سیستان، کابل، قندهار، کرمان، کشمیر، خوارزم، ملتان هر کدام ۳۰ منزل فاصله داشت (۶۳: ۱۳۷۴).

بلخ در قرن یازدهم میلادی یکی از پایتخت های سلطان محمود بود و بعداً به تصرف غور در آمد. در ۶۱۷ ه پایمال مغول شد و چنگیز خان شهر بلخ را ویران کرد. در قرن سیزدهم میلادی توسط گبک خان جفتایی تجدید بنا شد. در قرن پانزدهم میلادی جزء قلمرو تیمور بود. به گفته مون گیت دانشمند روسی : بلخ در کنار آمو دریا واقع شده یکی از امپراطوری های قدیم در آسیا مرکزی است. در قرون وسطاً به قسمت اعظم تاجیکستان و ازبکستان و شمال افغانستان بلخ نامیده می شده است. (۱۰: ص. ۶۵)

تخارستان

تخارستان، در حدود ۶۰۰ میلادی

تخارستان یا طخارستان نام سرزمینی کهن و نام ولایتی در خراسان بزرگ در نخستین سده های اسلامی، واقع در امتداد کرانه های جنوبی جیحون (آمو دریا) علیاً و وسطی بود که از خاور به بدخشنان، از شمال به کرانه های جنوبی رود جیحون و از جنوب به رشته کوههای هندوکش محدود بوده است و در برخی از ادوار تاریخی در مفهوم وسیع تری همه نواحی مرتفع وابسته به بلخ، واقع در دو کرانه رود جیحون را دربر می گرفته است و به عبارتی دیگر در برگیرنده ولایات فاریاب، جوزجان، بلخ، سمنگان، قندوز، تخار و بدخشنان در افغانستان بوده است. این نام در نخستین سده های اسلامی بر بخشی از سرزمین باختر باستان در نواحی خاوری بلخ اطلاق می شده است. (۱۳: ج. ۱، ص. ۳۴۶)، (۱۱: سروازه «تخارستان»). آقای مهدیزاده کابلی در اثر خود «در آمدی بر تاریخ افغانستان» می نویسد «یفتلیان در حوالی ۴۲۵ میلادی از سواحل چپ جیحون گذشته

و در ۴۲۵ میلادی اولین سلطنت یفتالی را در طخارستان تأسیس کردند از طخارستان تا مرو را که شامل قطعن و بدخشان و بلخ و سعد می شد کم کم به تصرف خود آوردند». (۱۶: ص. ۵۷)

نام این سرزمین برگرفته از نام مردمی است که تُخار خوانده می شدند، تخارها از اقوام آریایی بودند که در سده سوم پیش از میلاد در نواحی کوچا و تورفان در شمال شرقی سرزمینی که بعد ها ترکستان شرقی یا ترکستان چین خوانده شد، به سر می برندن. (۶۸، ۶۵: ۴)

در منابع تاریخی و جغرافیایی دوره اسلامی از دو تخارستان علیا و سفلای بدون مشخص کردن جایگاه هریک یاد شده است. بر پایه فهرست شهرهایی که ابن خردادبه برای تخارستان علیا بر شمرده است، تخارستان علیا نواحی شرقی بلخ و جنوبی جیحون را در بر می گرفته است و به نوشته مارکوارت تخارستان علیا در قسمت شرقی بلخ و قسمت غربی جیحون قرار دارد. فاصله آن از بلخ ۲۸ فرسنگ است. تخارستان سفلایی نیز در قسمت غربی جیحون قرار دارد و از بلخ فاصله دارد و قسمت شرقی آن مانند تخارستان سفلایی است. (۱۹: ص. ۱۳۵)

آنجا که از بامیان در شمار نواحی تخارستان «اولی» (اولین) یا «دنیا» (نژدیکترین) یاد می کند، چنین پیداست که تخارستان علیا در جنوبی بلخ بوده است (۶۸، ۶۵: ۴)

سرزمین تخارستان دارای دوبخش کوهستانی و دشت بوده است و در دشت های آن ترکان خلخ (خُرْلُج) زنده گی می کردند (۷: ص. ۹۹)

مهمنترین شهرهای تخارستان شهرهای خُلم، سمنگان، بغلان، سکلکند، وروالیز، آرهن، راون، سکمیشت، روب، سرای عاصم، خَشت و اندراب بود (۱۸۱: ص. ۱۸۱) و شهر طالقان (تایقان) که به میزان شهر بلخ وسعت داشت، بزرگترین شهر و مرکز تخارستان به شمار می رفت. (۳: ص. ۲۱۶) تخارستان از سال ۱۷۰۰ میلادی به بعد قطعن گفته شده است (۸: ص. ۱۸۰)

امروزه در تقسیمات اداری افغانستان ولایتی در شمال کشور به نام تخار نام گذاری شده است که بخشهایی از سرزمین تخارستان تاریخی (قطعن) را دربر می گیرد. ولایت

نو بنیاد تخار که مرکز آن شهر تالقان است، ۱۷ ولسوالی دارد و شهر های تالقان، چاه آب، ینگی قلعه ، اشکمش و فرخار مهمترین شهر های آن به شمار می آید.

مذهب مردم تخارستان

مردم تخارستان در قرن های پنجم تا هفتم میلادی پیرو چند دین بودند. به استناد مأخذ تاریخی و مدارک باستان شناسی می توان گفت که اکثریت مردم تخارستان مثل دوره های قدیم زرتشتی بودند. موقعیت دین بودایی نیز خیلی مستحکم بود. در آسیای وسطی در دوران هفتالیان (هپتالیان) دین بودایی مورد تعقیب قرار نداشت و بعضی حاکمان هپتالی از دین بودایی پشتیبانی می کردند.

در پایان قرن ششم و اوایل قرن هفتم میلادی بعضی حاکمان خاقانات غربی ترک به دین بودایی می پیوستند و در جنوب آسیای میانه ، افغانستان و شمال هندوستان شروع به ساختن معبد های بودایی نمودند و از بوداییان پشتیبانی کردند. در قرن هفتم در شهر بلخ، پایتخت تخارستان صدها دیر بودایی، در ترمذ ده ها دیر، در شومان دو دیر، در قبادیان سه دیر و غیره موجود بودند، از اطلاعات به دست آمده بر می آید که در تخارستان دین بودایی خیلی انتشار داشته است. به اساس تحول و تکامل زبانشناسی نام واژه فرخار از والڑة vihāra سانسکریت دیر بودایی برآمده است.

دین دیگری که در آسیای میانه در این زمان رسوخ کرد، دین مانویه و دین دیگر، دین نصرانی بود اما ترک های تخاری معتقد به دین نصرانی بودند(دایرةالمعارف ایرانیکا، سرواژه «بلخ»

بلخ

منطقه باختر، در دشت های نسبت همواری در جنوب رود خانه آمو دریا واقع شده است و در مرز شمال غربی آن بیابان قره قوم قرار دارد؛ بیابانی که گستره آن قسمت بزرگ خاک ترکمنستان و بخشی از خاک افغانستان و ازبکستان را فرا گرفته است و منطقه مورد بررسی ما در حاشیه جنوب شرقی این صحرا قرار گرفته و در شمار مناطق خشک یا نیمه خشک است.

ساحه جنوبی جیحون منطقه باخت، اولین بار در تقسیمات اداری کشور به صورت یک ولایت بزرگ در دوران پادشاهی محمد نادر خان (۱۳۰۸-۱۳۱۲ ش.) ظاهر شد و بعداً در تقسیمات اداری کشور بنام ولایت مزارشیریف شامل شهر های میمنه، شبرغان، اندخوی، آقچه، بلخ، مزارشیریف، خلم و سمنگان تقسیم شد و بر رویت سالنامه ۱۳۸۲ ص. ۱۴۱۴ ولایت مزارشیریف و شهر های مربوط آن در تقسیمات اداری دولت به پنج ولایت (بلخ، جوزجان، سرپل، سمنگان و فاریاب) تقسیم شد.

در بخش جنوبی منطقه بلخ شاخه های از کوه های بلند هندوکش که تمام مرکز افغانستان را در بر گرفته - کشیده شده و منطقه بلخ را در حصار خود قرار داده است. این کوه ها در طول تاریخ به مثابه یک حصار طبیعی برای بلخ عمل کرده و هم منبع تأمین آب ساکنان آن بوده است.

یکی از رشته کوه های حاشیه شمالی هندوکش، کوه البرز، در ۱۵ کیلومتری جنوب بلخ است که شهرت زیادی در اسطوره های قدیم آریایی دارد. موقعیت جغرافیایی این کوه تا جنوب غرب مزارشیریف ادامه دارد و از طرف دیگر بعضی قریه های اولسوالی های شولگره و چمتال را در دامن خود دارد. انتهای شرقی این کوه به کوه های سمنگان و انتهای غربی آن به تپه های خاکی شبرغان و حوالی سرپل می رسد (۱۴. ۱: ج. ۱۴۰، ص. ۱۴۰) البرز در اوستا بارها بنام های هرگیتی Haraiti به دارند که غالباً هرا به دارند Harā و یا هرا بر زئیتی Harā به دارند bərəzaiti^۱ یعنی هرای بزرگ، بلند و مرتفع آمده است. کوه البرز با اسطوره های زرتشتی آریانی پیوندی استوار دارد.

در وندیداد فرگرد ۱۹ بند های ۲۹-۳۶ در باره پل چینود که از فراز کوه البرز می گذرد و به بهشت می رسد، سخن رفته است. در بخشی از آن آمده است که یک سر پل چینود به چکاد دائمیک (آمودریا) و یک سرش به البرز پیوسته است. (۲۲: وندیداد فرگرد ۱۹ بند های ۲۹-۳۶).

در یشت ها نیز اشارات فراوانی به البرز دیده می شود:

زمیاد یشت، فقره ۱: «اولین کوهی که از این زمین برخاست، ای سپتمان زرتشت، کوه هرئیتی بلند است که همه ممالک شرقی و غربی را احاطه کرده است...» (۲۲: فقره ۱). مهر یشت فقره ۱۳: «خورشید بر بالای کوه هرا (هره) می برايد و از فراز کوه زیبای البرز سربر می آورد و به تمام منزلگاه های آریانی می تابد...» (۲۲: مهر یشت فقره ۱۳). همچنین در فقره ۵۰ و ۵۱ مهر یشت و دیگر فقرات یشت ها از البرز سخن رفته است.

دانشمند ایرانی استاد پوردادود در باره البرز می گوید: «کوه البرز در یشت ها هرائیتی گفته شده است در ترجمه پهلوی هربرز گفته شده و امروز البرز گویم» تعیین این کوه بدون اشکال نیست نظر به محتوای اوستا کوه هرا را باید یک کوه معنوی و مذهبی بی مکان تصور نمود و اگر محلی داشته باشد در مشرق ایران (شرق آریانا) است نه این رشته کوه البرز فعلی در شمال ایران...» (۶: ج. ۱، ص. ۱۳۱).

بلخ شهر مشهور در خراسان و از بهترین شهر های خراسان و بیشترین آنها از نظر خیرات و وسیعترین آنها از نظر غلات، غله آن به تمام شهر های خراسان و خوارزم بردۀ می شود (۲: ص. ۵۴).

در قرن سوم یعقوبی در باره بلخ گوید شهر بزرگ خراسانست و در ازمنه سابق سه بارو و سیزده دروازه داشته است. یعقوبی گوید در کتابهای آریانی آنرا «بلخ با شکوه» نامیده اند. ریض نوبهار در خارج شهر است و مساحت خود شهر سه میل درسه میل میشود (۴: ص. ۶۳) اصطخری گوید شهر بلخ در جلگه بی واقع است و تا کوه های موسوم به «جبل کو» چهار فرسخ فاصله دارد. این بیه و باروی آن شهر از خشت است و پیرامون بارو را خندق عمیقی فرا گرفته، مسجد جامع در میان شهر و بازار ها در حوالی مسجد است. نهری دارد موسوم به «دهاس» که بقول ابن حوقل در زبان دری به معنای «ده آسیا» است. این نهر پس از آن که ده آسیاب را میگرداند از دروازه نوبهار میگذرد و از آن پس روستا های شهر را تا سیاهگرد، سر راه ترمذ، مشروب میسازد. پیرامون شهر باقهایی است پر از نارنج و نیلوفر و نیشکر و انگور که محصول آنها را بخارج میفرستند. بازار های بلخ معمور و پر از سوداگران است. (۱: ص. ۲۱۷) (۲: ص. ۱۸۱-۱۸۲)

شهر هفت دروازه دارد: دروازه نو بهار، دروازه میدان، دروازه آهن، دروازه هندوان، دروازه یهود، دروازه شت بند و دروازه یحیی. (۳: ص. ۲۱۷)

نویسنده حدود العالم بلخ را چنین تعریف نموده است: «بلخ شهری بزرگست و خرم و مستقر خسروان بوده است اندر قدیم ، و اندر وی بناهای خسروانست با نقش ها و کارکردهای عجب و ویران گشته، آن را نوبهار خوانند و جای بازرگانان است و جایی بسیار نعمتست و آبادان، و بارکدۀ هندوستان است و او را رودي است بزرگ از حدود بامیان بрод ، و بنزدیک بلخ بدوازده قسمت گردد و بشهر فرود آید، و همه اندر کشت و برز روتاها او بکار شود» (۷: ص. ۹۹)

جهان گردان اروپایی، بلخ را انبار مهمی برای کالا های عبوری در آسیای میانه در نحسین سالهای سده ۱۹ م. به شمار آورده اند. این شهر، در مرز میان بیابان های بی درخت و زمین های سرسبز، در شمال هندوکش و جنوب آمو دریا، زمانی بسیار آبادان بود و آب شهر از طریق شبکه یی مرکب از ۱۸ جوی (هجدۀ نهر) پخش می شد. که دره های شهر را به هم پیوند می داد. بلخ در برخوردگاه یا چهار راهی جاده های کاروانی واقع بود که از جنوب به هند، از غرب به فارس و از شرق به چین کشیده می شد. کاروان های بی شماری از طریق این شهر، که به عنوان بازاری در آسیای برای خرید و فروش اسب شهرت داشت، رفت و آمد می کردند.

سرچشمۀ رود جیحون را وخار ضبط کرده اند که از سرزمین تبت سرچشمۀ می گیرد و در مسیر خود از واخان می گذرد(در انجا وخار خوانده می شود) سپس به بالاترین نواحی بلخ به طرف شرق، سپس به شمال تا ترمذ و کیلف و زم و آمل می گذرد به خوارزم می ریزد. مرز بلخ در شمال شرقی با سغد در امتداد جیحون می باشد.(۱۷: ۶۸-۹۰)

ناحیۀ باختری بلخ جوزجان و ناحیۀ خاوری تخارستان است(۱۵: ص. ۴۴۶)

آتشکده نو بهار

نو بهار، ربع پهناور بلخ در زمان ساسانیان بوده و چنانکه مسعودی ذکر نموده آتشکده یی داشت از بزرگ ترین آتشکده های گران. یا قوت داستان درازی به نقل از عمر بن ازرق کرمانی در بارۀ آن آتشکده ذکر کرده است. خلاصه آنکه رئیس موبدان آنجا

را بر مک میگفتند، و برامکه از نسل او بودند، و این مقام را از زمانهای باستان به ارت داشتند. آتشکده نوبهار برای رقابت با خانه کعبه ساخته شده بود. دیوار هایش را با جواهر گرانیها آراسته و پرده های زربافت به روی آنها کشیده بودند. بیشتر اوقات خاصه در موسوم بهار گل های بسیار بر آن می نهادند و به همین جهت بنام «نوبهار» خوانده می شد و در همین موسوم بود که از هر سو زائرین به زیارت آنجا می شتافتند. بر فراز آتشکده گنبدی بزرگ افراشته بود موسوم به «استن» به ارتفاع بیش از سد ذراع و روقهائی بگرد آن وسی سد و شصت مقصوره بگرد رواقها برای سی سد و شصت تن خدام آتشکده بود که هر کدام یک روز بخدمت آنجا اشتغال داشتند و بقیه سال را آسوده بودند. بالای گنبد پرچم هایی از پارچه های ابریشمی افراشته بود که هنگام وزش باد پرده پرچم به مسافتی که باور کردنی نیست از این سو به آنسو در اهتزاز می آمد. چندین بت و از آنجمله بت اعظم در آنجا وجود داشت و از کابل، هند و چین مردم بسیار بزیارت آن شتافته پس از آن که در برابر بت سجده میکردند دست بر مک، نگهبان بزرگ، را میبوسیدند. زمینهای اطراف نوبهار بمساحت هفت فرسخ در هفت فرسخ وقف بر این آتشکده بود و مخارج هنگفت آتشکده از در آمد آن زمین ها تأمین میشد. در زمان عثمان بن عفان که احنف بن قیس خراسان را فتح کرد آتشکده بزرگ نوبهار خراب گردید و اهالی آن مرز و بوم بدین اسلام در آمدند. (۱۵: ص. ۴۴۷)

امروز بلخ از شهر های بزرگ مهم افغانستان است و مزار شریف که گویند قبر حضرت علی بن ابی طالب (ع) است در آنجامیباشد. میر خوند گوید «در شهور سنّة خمس و ثمانین و ثمانمائه که معین السلطنه و الخلافه میرزا بایقرا در قبة الاسلام بلخ لوای ایالت مرتفع گردانیده بود شمس الدین محمد نام که نسلش به بایزید بسطام اتصال می یافت به بلخ شتافت و کتاب تاریخی ظاهر ساخت که زمان سلطان سنجر تصنیف کرده بودند و مکتوب بود که مرقد شاه اولیاء علی بن ابیطالب در قریئه خواجه خیران در فلان موضع است، میرزا بایقرا سادات و اعیان و قضاء را جمع آورده به قریئه مذکوره که تا بلخ سه فرسخ است تشریف بردن در آن موضع گنبدی دید که قبری در میان او موجود بود فرمود تا آنرا حفر نمایند لوحی سنگ سفید پیدا شد بر آن منقوش بود که هذا قبر اسدالله اخ

رسول الله علی ولی الله لاجرم همگان روی نیاز بر آن خاک پاک بردند. میرزا با یقرا
قادسی به دارالسلطنه هرات فرستاد خاقان منصور بدان جانب نهضت فرموده قبه یی در
کمال ارتفاع بنیاد نهاده در اطراف آن ایوانها و بیوتات طرح انداخت و قریه خواجه خیران
از کثرت عمارت و زراعت صفت مصر گرفته باندک زمانی آن مقدار جمعیت دست داد که
شرح آن بگفتن و نوشتمن راست نیاید». (همان: ۴۴۹)

نام های بلخ

بخدی(بخذی) باخدی *Baktrā* [*Bactriana*] [بلخ در *Bāxδī* باکترا] یا زاری اسپه (zariaspa)، پارسی باستان: باختریش *Baxtriš*، یونانی باستان: باکتریانه، لاتین: باکتریانا *Bactriana* یا بطور ساده‌تر باکتریا (*Bactria*)، سانسکریت به شکل (بالهیکه) آمده است. اصل و ریشه این کلمه (بهلی یا باهله‌ی)، در منابع تاریخی به خاطر موقعیت فرهنگی و تمدنی بلخ از آن به نامهای مختلف یاد شده‌است. مثلاً بلخ گزین، بلخ الحسنا، ام‌البلاد، ام‌القراء، بلخ بامی، قبه‌الاسلام، دارالفقاهه، دارالاجتهد....

1. دروازه‌های بلخ

شهر بلخ به استنادی مؤرخین عرب هفت دروازه دارد: دروازه نوبهار(دروازه بابه قو)، دروازه میدان، دروازه آهن، دروازه یحیی، دروازه هندوان، دروازه یهود (جهودان)، دروازه شت بند،

2. گذرگاه‌ها و کوی‌ها و قصبه‌ها شهر بلخ

گذر چهار سو باباجان باز، گذر شران، گذر شقيق بلخی، گذر یهودان، کوی طورک، کوی عبدالعلی، کوی اعلی، قصب ابوبکر خیری یا حصیری، کوی عباد، بازار عاشقان، بازار سعیدی، سمیکران، سبدبافان، کوی دوک فروشان، گذر دارالحرب، بازار اربان بن اغران سعدی، دوک گران، کوی مهلب بن راشد، کوی چک نویسان، دارالفراره یا دارالفراوجه ، گذر دار سکری ، دارالمقاتل بن سلیمان ، فوند(نوید، نوند، نوباد)، کوی

ایاز، کوی متوكل، گذر ساریانان، کوی فرافریدی یا فرافصه، کوی آهنگران ، قصبهٔ بلوریان، قصبهٔ جباخان .

3. برجهای بلخ

برج پهلوان احمد زمچی ، برج عیاران ، برج آسیای بادی ، برج چهارباغ ظلم آباد ،
برج چهل حجره ، برج شاه حسین دیوار شترخوار یا شیرخوار ، خندق شیرخواجه.

4. مساجد بلخ

مسجد سبز یا مسجد خواجه ابونصر پارسا ، مسجد شرف الدین ، مسجد مقبری یا مقبر ، مسجد مقنع یا مسج مومک ، مسجد نه گنبدان(کعب الاخبار- خواجه پیاده) ، مسجد کمانگر ، مسجد حرب ، مسجد بازار، مسجد خواجه اناش(خواجه عکاشه) ، مسجد امام باجی یا خواجه باجگاه .

5. مزارهای مشهور بلخ

مزار نه گنبد (کعب الاخبار و خواجه پیاده)، مزار خواجه ابونصر پارسا ، مزار خواجه عکاشه ، مزار امام محمدحنیفه ابن حضرت علی(ع) ، مقبرهٔ خواجه روشنایی ، مقبرهٔ میر روزه دار ، گوخرانه نوبهار ، گورستان نوبهار و مقبرهٔ نوبهار ، گورستان اسپریس یا گورستان میدان ، گورستان سرتل ، مزار بابا ابدال ، مزار مولانا دوست صاحف ، گورستان عصص ، حظیرهٔ محمودی ، باباگولک، خواجه عبدالباقي، خلیفهٔ پیر، مزار شیخ شقيق بلخی..

6. مدارس بلخ

مدرسهٔ زندان ، مدرسهٔ خلیلیه ، نظامیهٔ بلخ ، مدرسهٔ ملک آغا ، مدرسهٔ کمال الدین گنگ ، مدرسهٔ کپک اتالیق ، مدرسهٔ بابا کوه ، مدرسهٔ سبحانقلی خان.

7. نگاهی به شهرها، قراء، قصبه‌ها و مضامفات بلخ

ادینه مسجد ، آرهن ، آسیاکنه ، آق بولاق ، آق تاش ، آق تپه ، آقچه ، آی خانم ، احمد آباد ، اریق بهادر ، اریق سرنغ ، استانه ، اسکلکند ، اسنند ، اشترج ، اغر ، الله کده ، امرخ ، انبار(سرپل)، اندخدود ، اندراب ، اوبر ، ورته گنج ، یرغان-بابه قو ، بات ، باجگاه ، باخشور ، بارگندی ، بارمزد ، باورکی ، باسبیان ، بامیان ، بدخشان ، برج عیاران ،

برجمین ، برکه ، بروان ، بروقان ، بغلان ، بلن د غار ، بوری ، بهارزه ، پل خوی ، پنجهیر ، پولی ، پیروز نخجیر ، تخارستان ، تکاف ، تل بلخ ، تلی گک ، تیم ، تیمور سرای ، جاربایه ، جباخان بلخ ، جرجسار ، جرزوان ، جرم ، جندویه ، جوبیناباذ ، جوزجان ، چرخیان ، چغانیان ، خان ، ختل ، خرماباذ ، خرون ، خلم ، خور ، خونق ، خوست ، خیت ، دستجرد ، دشتک ، دلچ ، دوسرکان ، الران ، راون ، رماده ، روبار ، زبیلاذان ، زراسپ ، زملکان ، سامان ، سان ، سدره ، سرپل ، سرمنکان ، سلیم ، سمنجان ، سنجروذ ، سیاه گرد ، شاپهار ، شاتراکارتا ، شادیاخ ، شارک ، شامستیان ، شبورقان ، شعب خره ، شناباذ ، شومان ، صالحان ، طایقان ، عسقلان ، علی آباد ، غلُله ، غوروند ، فاریاب ، الفور ، قبادیان ، قریه مادر ، قندوز ، قوط ، کالف ، کرکوه ، کلان ، کندرم ، کوش ، گورمار ، مارمل ، مذر ، مزارشریف ، مستینان ، مُلبران ، منجوران ، میمنه ، نائب آباد ، نمذیان ، نمیلیک ، نوشار ، نوق ، واسط .

8. املا و تغییر اسماء شهرها، قراء، قصبه‌ها و مضافات بلخ در آثار مؤرخین

عرب

انبیر، انبار=سرپل

استلچ، اشترج، انخذ، انتخذ، اندخذ، اندخود=اندخوی

اشبورقان، اسفورقان، اساپورگان، شبورقان=شبرغان

اییک=هییک=مرکز سمنگان

بخذی؛ باخذی، باختر، باختری، باکتره؛ باکترا ، باکتريا ، بامی ، بهل بامیک، بخل

وامیک، بھلیکا ؛ بلهیکه=بلخ

واهله، باهلهیکه، والهیکه، واهلهیکه

بوینه قره = شولگره

پاریاب ، فریاب، فیریاب=فاریاب

پنج، پنج آب، وخش، وخشآب، جیحون، آمویه، آموی، دائیتیک = آمو دریا

تاشقرغان=خُلم

جهودان، جهودانک، جهودستان، یهودیه = میمنه
 دستجرد، دشتکرد، دشت کتر = دستگرد
 دهاس ← (رود بلخ، دریای دره گز، دریای بوینه قره، دریای چشمه شفا) رود بند
 امیر، هژده نهر ← بلخاب
 سان، سان و چهاریک، شبوقند = سنگچارک
 سدره = رباط سه دره
 سملقان، سمنجان، سمنقان = سمنگان
 شقنان = شغنان
 شفورقان، شیرقان، شبورقان = شبرغان
 غرچستان، غرستان، غرشستان، غرجستان = غور
 غورزیوان، گرزیوان، گربان، کرزوان = گرزوان
 گوزگان، گوزگانان = جوزجان
 کندرم = کندرم
 مروالرود، مروالرود، مرورود = مرغاب
 نوبهار = معبد نوبهار و وروالیز = ولوالج

نتیجه:

ولایت بلخ در مسیر تاریخ نام‌های مختلف داشت و ساحة جغرافیایی آن نیز در تغییر بود.

۱. بخدی (در اوستا: بخذی) به سرزمینی گفته می‌شد که بین سغد، مرو، نیسايه، واکرته و رنگ‌ها موقعیت داشت.
۲. باختر (فارسی باستان: باختریش) سرزمینی که در دشت‌های نسبت همواری در جنوب رود خانه آمو دریا واقع شده است و در مرز شمال غربی آن بیابان قره قوم قرار دارد؛ بیابانی که گستره آن قسمت بزرگ خاک ترکمنستان و بخشی از خاک افغانستان و ازبکستان را فرا گرفته است و منطقه مورد بررسی ما در حاشیه

جنوب شرقی این صحراء قرار گرفته و در شمار مناطق خشک یا نیمه خشک است.

۳. ساحة جنوبی جیحون منطقه باخته، اولین بار در تقسیمات اداری کشور به صورت یک ولایت بزرگ در دوران پادشاهی محمد نادر خان (۱۳۱۲-۱۳۰۸ش.) ظاهر شد و بعداً در تقسیمات اداری کشور بنام ولایت مزارشريف شامل شهر های میمنه، شبرغان، اندخوی، آقچه، بلخ، مزارشريف، خلم و سمنگان تقسیم شد و بر رویت سالنامه ۱۳۸۲ ص ۱۴۱۴ ولایت مزارشريف و شهر های مربوط آن در تقسیمات اداری دولت به پنج ولایت (بلخ، جوزجان، سرپل، سمنگان و فاریاب) تقسیم شد.

مأخذ

۱. ابن حوقل. صورة الارض ، ترجمة دکتر جعفر شعار، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران: ۱۳۴۵
۲. ابن خرداد به. ممالک و ممالک ترجمة سعید خاکرند، مؤسسه فرهنگی حفاء، تهران: ۱۳۷۱
۳. ابو اسحق ابراهیم اصطخری. ممالک و ممالک ، بکوشش ایرج افشار، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران: ۱۳۴۰
۴. احمد بن ابی یعقوب . البلدان، ترجمة دکتر محمد آیتی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران: ۱۳۴۷
۵. پوردادود، محمد ابراهیم. یشت ها، جلد اول و دوم، اساطیر، ۱۳۷۸
۶. حبیبی، عبدالحی . تاریخ مختصر افغانستان، در ۲ جلد ، انجمن تاریخ، کابل: ۱۳۴۶-۱۳۴۹
۷. حدودالعالمر من المشرق والمغرب ، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۰ ش، ص ۹۹
۸. حدودالعالمر من المشرق والمغرب ، با مقدمه برتولد و حواشی مینورسکی ترجمه میرحسین شاه، پوهنتون کابل، کابل: ۱۳۴۲

۹. مستوفی حمد الله، نزهه القلوب، به اهتمام گای لی سترنج، تهران، دنیای کتاب،
تهران: ۱۳۶۲
۱۰. دارمستر، جیمس. مجموعه قوانین زرتشت یا وندیداد اوستا، ترجمه موسی جوان،
انتشارات دنیای کتاب، تهران، ۱۳۸۴
۱۱. دانشنامه ایران (دائره المعارف بزرگ اسلامی)، سروازه «تخارستان»
۱۲. دایرة المعارف ایرانیکا ، سروازه «بلخ»
۱۳. غفوروف، باباجان. تاجیکان، تاریخ قدیم، قرون وسطی و دوره نوین. ناشر کتاب
فروشی شامحمد، ب.ت.
۱۴. قاموس جغرافیایی افغانستان در ۴ جلد مطبعه دولتی، کابل:
لی سترنج. جغرافیای تاریخی خلافت های شرقی، ترجمه محمود عرفان، انتشارات
علمی فرهنگی، تهران: ۱۳۶۷
۱۶. مهدیزاده کابلی. در آمدی بر تاریخ افغانستان، چاپخانه نهضت، تهران: ۱۳۷۶
۱۷. یوزوف مارکوارت. وَهَرُود وَ آرَنْگ (جستار های در جغرافیای اساطیری و تاریخی
ایران شرقی)، ترجمه از
دادو منشی زاده، تهران: ۱۳۶۸
۱۸. یوزف، مارکوارت. ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی، ترجمه دکتر مریم
میر احمدی، انتشارات اطلاعات، تهران: ۱۳۷۳ .
۱۹. یوزوف، مارکوارت. ایرانشهر در جغرافیای بطلمیوس، ترجمه دکتر مریم میر
احمدی، انتشارات طهوری ، تهران: ۱۳۸۳ .
- 20.Bartolomae Chr. Altiranisches Wörterbuch Strassburg, 1904.(repr.: Asatir-Tehran,2004.
21. Kent R.G. old Persian Grammar Texts. Lexicon, New Haven 1953.
- 22.Gelnder, Karl f.: Avesta die Heiligen Bücher der parsen ,III Bände,
Stuttgart ،1886- 1895. .(repr.: Asatir-Tehran,2004.

سرمحق شیرعلی تزرا

فقر و پیامدهای آن در افغانستان

Poverty and Its Consequences in Afghanistan

Shir Ali Tazri

Abstract

Poverty is one of the hardships in Afghanistan, and it is imperative that the struggle against it be at the forefront of the responsibilities of the government and the people. The fight against poverty is not sectional and temporary but requires a consistent, tireless, and permanent effort. To make this struggle successful and satisfying, it is necessary to identify poverty and its causes and factors to be clarified. Scholars believe that poverty is a condition in which people in the community do not have their basic needs and are faced with lack of income and are trying to provide it in any way possible. Because the poor are more vulnerable to incidents than other people, they face many problems, such as depression, suicide, violence, isolation, low life expectancy, drug addiction, hunger and mortality. Research has shown that most of the poverty factors are the lack of resources and economic facilities, the lack of planning for economic activities, the inadequate use of resources, the occurrence of sustained wars and natural disasters. But in Afghanistan, the first factor is not correct because, despite its abundant of natural resources, poverty is still plaguing, so poor management and presence of continuous wars and repetitive natural

disasters can be cited as the main causes of poverty in Afghanistan. In order to overcome this problem, it must first be taken seriously to fight poverty more accurately and effectively.

خلاصه

فقریکی از دشواری های موجود در افغانستان بوده و ایجاب می نماید تا مبارزه با آن در صدر وظایف دولت قرار داشته باشد. مبارزه با فقر مقطوعی و مؤقتی نبوده بلکه ایجاب تلاش پیگیر، خسته گی ناپذیر و دائمی را می نماید. برای اینکه این مبارزه مؤقتیت آمیز وقناعت بخش باشد، لازم است تا فقر شناسایی گردیده علل و عوامل آن روشن گردد. دانشمندان به این باور اند که فقر حالتی است که افراد جامعه توانمندی رفع نیازمندی های اساسی خود را ندارند و برای تأمین آن به کمبود عاید مواجه بوده و در تلاش اند به هر نحو ممکن آنرا تأمین نمایند. زیرا فقرا بیشتر از سایر افراد جامعه در مقابل حوادث آسیب پذیر بوده و به مشکلات عدیده مانند افسرده گی، خشونت، انزوا گرایی، سطح پایین توقع به حیات، اعتیاد به مواد مخدر، گرسنه گی، خودکشی و مرگ و میر روبرو اند.

تحقیقات نشان داده است که عمدتاً عوامل فقر عبارت اند از سطح پایین تعلیم و تربیه (درنتیجه ضعف تخصص و مهارت و مؤلдیت پایین نیروی کار)، نسبت بلند باردوشی، سطح پایین دسترسی به امکانات صحی و بهداشت، کمبود منابع و امکانات اقتصادی، عدم موجودیت پلانگذاری فعالیت های اقتصادی، استفاده نادرست از منابع، وقوع جنگ های دوام دار و حوادث ناگوار طبیعی و... می باشد. مگر در افغانستان عامل اول کمنگ تر است، زیرا با وجود منابع فراوان طبیعی هنوز هم فقر بیداد می کند، بنا بر آن مدیریت ضعیف و وقوع جنگ های دوامدار و تکرار حوادث ناگوار طبیعی را می توان از علل اصلی فقر در افغانستان نام برد. برای فایق آمدن به این مشکل باید آنرا جدی گرفت تا هرچه دقیق تر و بهتر با آن مبارزه و پیکار کرد.

مقدمه

فقر پدیده است که کم و بیش در اکثر کشورهای جهان منجمله افغانستان وجود دارد و تمام عرصه های زنده گی از آن متأثر بوده و هر گاه به آن توجه صورت نگیرد جامعه را به تباہی می کشاند. لکن معیار و اندازه آن از یک کشور تا کشور دیگر فرق میکند. درین مقاله، فقر، عوامل و پیامدهای آن در افغانستان توضیح شده و راه کارهای که بتواند زمینه کاهش فقر را مساعد سازد ارایه گردیده است. مگر پیش از اینکه به توضیح چگونگی فقر در افغانستان پرداخته شود لازم است تا در گام نخست فقر، انواع و عوامل آن به گونه مختصر توضیح شود تا بر مبنای آن پیامدهای فقر مشخص گردیده و راه های کاهش آن جستجو شود. گرچه توافق کلی در تعریف فقر وجود ندارد، زیرا فقر از یک کشور تا کشور دیگر فرق میکند، مگر میتوان تعریفی را ارایه کرد که در کشورهای عقب مانده مانند افغانستان جنبه تطبیقی بیشتری داشته باشد.

مبرمیت: سروی زنده گی در افغانستان که در سال ۱۳۹۵ ه.ش. توسط اداره مرکزی احصائیه به عمل آمده است، نشان می دهد که سطح زنده گی در افغانستان بسیار پایین بوده و فقر بیداد می کند. با وجود اینکه خط فقر درین سروی بسیار پایین (۲۰۶۴ افغانی عاید ماهانه فی فرد) تعیین شده است، با آنهم اکثریت نفوس افغانستان زیر خط فقر قرار دارند. درین حالت لازم و ضروری است تا چگونگی فقر در افغانستان تحقیق گردد، علل و عوامل آن بر ملا ساخته شود تا بر مبنای آن راه های مبارزه با آن بهتر توضیح گردد.

هدف: هدف از این تحقیق روشن ساختن عوامل فقر در افغانستان و ارائه طرح های مناسب مبارزه با آن می باشد.

روش تحقیق: با مینا قراردادن سروی ۱۳۹۵ اداره مرکزی احصائیه و مطالعه کتب در مورد فقر و عوامل آن در افغانستان از شیوه تحلیلی در تحریر این مقاله کار گرفته شده است.

تعريف فقر: چون فقر پدیده چند بُعدی است، لذا تعریف کلی که تمام ابعاد آن را در بر داشته باشد وجود ندارد، با آن هم تعریفی را که به اشکال گوناگون تعبیر و تفسیر شده بتواند قرار ذیل می توان ارایه کرد:

- فقر عبارت از شرایطی است که در آن افراد، نیازمندی های اساسی زنده گی را ندارند و برای تأمین آنها به کمبود عاید مواجه اند.(۷۴:ص۲)
- وضعیتی که تلاش و کوشش فرد یا ملت نتواند نیازمندی های اساسی او را رفع نماید، فقر گفته می شود.(۳:ص۱۷)

در کل فقر به دو شکل جلب توجه می کند یکی فقر مطلق که در آن حالت، "افراد برای زنده ماندن دست و پنجه نرم می کنند" و دیگری فقر نسبی است که فرد در مقایسه با سطح زنده گی کلی جامعه فقیر است؛ مثلاً: فردی مایحتاج ضروری برای ادامه زنده گی را دارد، لakin سطح زنده گی او نسبت به سطح زنده گی موجود در جامعه پائین تر است.(۲:ص۷۴)"منظور از فقر مطلق، یک سطح حد اقل معیشت معین است، که به منظور "ادامه بقا" برای تأمین نیاز های جسمانی، غذا، پوشاسک، و مسکن ضرورت است." و اما فقر نسبی عبارت از ناتوانی در حصول سطح مناسب از زنده گی است، که در عرف معمول می باشد. این معیار بیشتر حاصل مقایسه بین گروه های اجتماعی است و نابرابری درآمد را به نمایش میگذارد....(۴:ص۱۱) یا فقریه حالتی گفته میشود که فرد یا افرادی در جامعه از سطح رفاه معینی که طبق معیارهای آن جامعه تلقی میشود برخوردار نباشد، ممکن است در کشورهای رو به انکشاف، فقریه معنای محرومیت از امکانات تلقی شود که صرفاً برای ادامه زنده گی به آن ضرورت دارد، در حالیکه فقر در یک کشور پیشرفتی به معنای محرومیت نسبی از شرایط و امکانات یک زنده گی معمولی و پیش آن کشور باشد. (۵:ص۱۲۶) از این توضیح چنین استنباط می گردد که منظور از نیاز، فقط احتیاجات مادی نیست، بلکه پرورش استعداد های فکری، دینی، اخلاقی، عاطفی، تأمین بهداشت و درمان و مانند اینها نیازمندی های فرد

محسوب میگردد.^(۳:۱۷:ص) شخصیکه خود و فرزندانش از اثر فقر نتوانند به خود شگوفائی و رشد فکری و فرهنگی بپردازند فقیر است.

اثرات فقر: شخص فقیر به خطر مسئونیت غذایی، دسترسی به سرپناه مناسب، دسترسی به خدمات صحی، تعلیم و تربیه، عدم توان ادامه تحصیل تا سطح عالی و بیکاری گرفتاربوده و کدام امیدواری به بهبود وضع زنده گی خویش درآینده ندارد. لذا سطح فقر در جامعه را با استفاده از مصارف خانوار، سطح عاید، کالوری مورد نیاز، مقدار مصرف انرژی برق سرانه، اوسط طول عمر، تعداد بستر و داکتر در فی هزارنفو... میتوان اندازه گیری نمود. چنانچه سروی احصائیه مرکزی نشان میدهد که برای هرده هزارنفریک داکتروسه بستر وجود دارد(^{۶: مصاحبه})^۱ (که در مقایسه با کشورهای همسایه بسیار پایین میباشد). در حقیقت فقر به معنای کافی نبودن تغذیه، نرخ بالای مرگ و میر نوزادان، پائین بودن اوسط عمر، فرصت های تحصیلی ناچیز، عدم دسترسی به آب آشامیدنی صحی کافی، بهداشت و درمان ناکافی، قلت انرژی برق، مسکن نامناسب و فقدان مشارکت در پروسه تصمیم گیری می باشد. بدین معنا که در تعیین و وسعت فقر سه عامل دارای اهمیت است: اول- خط فقرکه فقیر را از غیر آن جدا میکند؛

دوم: الگوی فقرکه تصویر جزئی تر ولی مفصلتر از خصوصیات فقیرها را ترسیم مینماید؛

سوم: شاخصهای فقرکه تصویر کلی از سطح زنده گی، عاید و شرایط زنده گی فقیرها بدست میدهد. (^{۵:۱۲۷:ص})

گچه خط فقر نیز از یک کشور تا کشور دیگرحتا از شهر تا روستا متفاوت است، با آنهم تعریف کلی خط فقرعبارت است از عدم تأمین حد اقل نیاز های

^۱ مصاحبه با حسیب الله موحد، معاون مسلکی اداره مرکزی احصائیه، ۶:۳۰ شام ۲۲/۱۲/۱۳۹۷

غذایی، صحی، آموزشی، مسکن و حمل و نقل یک خانواده است. به گونه مثال: اگر شخص در شهر کابل ۸۰۰۰ افغانی عاید داشته باشد، زیرخط فقر قرار دارد، اما اگر روزتا نشین ۳۰۰۰ افغانی عاید داشته باشد میتواند یک زنده گی بخور و نمیر را برای خود مهیا کند. لذا خط فقر را که دولت با توجه به عاید عمومی جامعه تعیین میکند عاری از اشکال نیست، پس باید در زمینه دقت بیشتر صورت گیرد. لاکن برای سیاست گذاری های دولت در زمینه فقر، تصمیم گیری و پلانگذاری های مؤثر برای کاهش فقر و روشن شدن فضای کلی جامعه از نظر فقیر و غنی و آگاهی از وضعیت نا برابری در جامعه، خط فقر از اهمیت ویژه بروخوردار است. (۱۳۲: ۵)

نکته مهم در تعیین خط فقر اینست که به دولت کمک میکند تا بتواند جامعه را به درستی از نظر فقر تحلیل و برنامه مؤثر برای کاهش آن روی دست گیرد. قابل یاد آوریست که اندازه و وسعت فقر در هر کشور تابع دو عامل است: اول- سطح متوسط عاید ملی؛ دوم- درجه نابرابری در توزیع عاید. روشن است که در هر سطح از عاید سرانه، هرچه توزیع عاید ناعادلانه تر باشد میزان فقر بیشتر است. (۴: ص ۱۲) بدین معنا که کشوری با عاید ملی متوسط ولی توزیع عادلانه تر عاید، فقر را مهار نموده کاهش دهد ولی در کشور دیگر با عاید ملی بلند و توزیع غیر عادلانه عاید، فقر بیداد نماید. فقر عمومی و گستردگی مهم ترین و بارز ترین ویژه گی کشور های رو به اکتشاف است. فقردرین کشور ها یک پدیده مطلق است و سطح زنده گی اکثریت مردم بسیار پایین است. سطح پایین زنده گی ناشی از پایین بودن سطح عاید سرانه درین کشور هاست. هر گاه سطح زنده گی در کشور های رو به اکتشاف را با کشور های اکتشاف یافته مقایسه نماییم متوجه میشویم که تفاوت فوق العاده زیاد در عاید سرانه آنها وجود دارد. علاوه بر سطح عاید سرانه توزیع غیر عادلانه عاید نیز همانطور که گفته شد باعث تشدید فقردرین کشورها گردیده است.

درمورد علل فقر دیدگاه های متعدد وجود دارد که درینجا دو دیدگاه عمدۀ عبارت اند از:

۱- علل داخلی: این دیدگاه بیشتر متمکی به نظریات کلاسیک ها بوده و ایشان علل فقر را در داخل جستجو می کنند. معتقد اند که علل اساسی فقرکشورهای روبه انکشاف عبارتند از: تولید با روش های سنتی وغیر علمی، عدم توسعه نیروی انسانی درزمینه تعلیم وحفظ الصحه، رشد سریع نفوس، بازدهی پایین نیروی کار، عدم استفاده از تکنالوژی جدید وسایر عوامل مانند اینها. این گروه ازنظریه پردازان، راه رسیدن به انکشاف را عبور از زراعت سنتی و سرمایه گذاری درصنعت واستفاده از تکنالوژی های نوین وحرکت به سوی رقابت وریسک پذیری وفعال نمودن بازارهای داخلی وجدب بخشی از نیروی کاربخش زراعت درصنعت و سرمایه گذاری درتعلیم و تربیه همه گانی، صحت و تغذیه ورسیدن به نرخ بالای رشد اقتصادی میدانند. این نظریه پردازان اکثراً نسخه واحدی برای همه کشورها میدهند و توجه چندانی به خصوصیات قومی، فرهنگی و جغرافیایی کشورها ندارند.

با پیروی از این نظریه، بسیاری ازکشورهای روبه انکشاف سیاست تعویض واردات را به سوی صنعتی شدن درپیش گرفتند تا بتوانند اکثر کالا های مصرفی را درداخل کشور تولید نمایند، برای نایل شدن به این هدف اقدام به اخذ قرضه های کلان و تورید تکنالوژی نمودند، اما بعد از یکی دودجه واضح شد که نه تنها از وابستگی رها نشند بلکه بر عکس وابستگی شان شدید تر نیز گردید. زیرا اگر قبلًا تنها کالا های آماده را وارد میکردند اکنون ماشین آلات، مواد اولیه و کارشناسان خارجی را نیز وارد میکنند، این حجم عظیم واردات نیازمند اسعار بوده که برای بدست آوردن آن اقدام به توسعه صادرات نمودند، از آنجاییکه صادرات شان

فقط مواد اولیه و کالاهای زراعتی بود، این اقدام نیز کارا واقع نشد و نتوانست این کشورها را از وابستگی اقتصادی رهایی بخشد، بر عکس روز بروز تشدید می یافت.

۲- علل خارجی: گروه دیگر از نظریه پردازان، پیروان نظریات سوسیالیستی به این باور بودند که علت اصلی فقر کشورهای محروم، استثمار آنها توسط کشورهای استعمارگر میباشد. به باور آنها استعمار و استثمار مملل فقیرتوسط کشورهای قدرت مند سبب شده تا این کشورها از مدار اکشاف عقب بمانند. به نظر آن ها در قرون گذشته، استعمار گران با اشغال کشورها توسط نیروی نظامی، آنها را زیرسلطه درمی آوردند اما در حال حاضر با نیرنگ های مختلف سیاسی و اقتصادی وجایه جایی رهبران دست نشانده و رژیم های وابسته به خود و به دست گرفتن شاهرگ های اصلی اقتصاد کشورها، آنها را تحت سلطه اقتصادی و سیاسی خود درمی آورند. لذا یگانه راه نجات را قیام علیه سلطه بیگانه و در دست گرفتن سرنوشت خود می دانستند و در زمینه داخلی نیز معتقد به مبارزه با ثروت مندان والغای مالکیت خصوصی و برقراری نظام پلان مرکزی می باشند. (۵: ص ۱۳۳-۱۳۵)

نظریات متذکره با وجود اینکه بیشتر جنبه ایدیولوژیک و سیاسی دارد با آنهم در اوضاع و احوال مشخص که این نظریات منتشر شده اند کارایی خود را داشته اند مگر نمیتوان به مثابه نسخه کلی و فراگیر که همیشه و در همه جا از آن کار گرفت مورد قبول قرارداد، زیرا هر کشور شرایط خاص اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... خود را دارد. بنا بر آن علل و عوامل فقر نیز متفاوت می باشد. ممکن نظریات متذکره به نحوی تأثیر خود را داشته باشند ولی مطلق نیستند.

با در نظرداشت نظریات متذکره، مبارزه با فقر نیز بیشتر در اواخر سده ۱۹ آغاز و شدت بیشتر پیدا کرد، زیرا تضاد بین نظام های اقتصادی (نظام اقتصاد بازار آزاد و نظام اقتصاد مرکزی) شدت یافته و توزیع نابرابر و غیر عادلانه عاید را سبب شد که در نتیجه فاصله طبقاتی بین افراد جامعه با گذشت هر روز بیشتر و عمیق تر گردید.

با حاکمیت روز افزون نظام اقتصاد بازار آزاد در کشور ها زمینه افزایش تولید ناخالص داخلی مساعد گردید، مگر این افزایش عاید در بسیاری موارد توزیع عادلانه و کاهش فقر را در پی نداشت و زمینه را برای بحران های اقتصادی و تبلیغات سوسیالیسم علیه سرمایه داری مساعد ساخته و سبب شد تا در نیمه دوم سده ۱۹ طرفداران نظام سرمایه داری و دولت مردان کشور های ذیربط، تصمیم به دخالت بیشتر در اقتصاد بگیرند و با اعمال سیاست های اقتصادی به منظور مقابله با فقر بپردازنند. زیرا میدانستند که وسعت فقر در هر کشور همان طور که تذکر رفت تابع دو عامل است: یکی سطح متوسط عاید ملی و دیگری درجه نا برابری در توزیع عاید، زیرا هر قدر سطح عاید ملی سرانه افزایش یابد، در صورتیکه توزیع عاید عادلانه نباشد، فقر کاهش نمی یابد.^(۴: ص ۱۲) به همین خاطر امروز کشور های زیادی مانند افغانستان وجود دارند که فقر دامنگیر شان بوده و گلوی مردم شان را می فشارد.

پس سوال پیدا می شود که عوامل فقر در این کشور ها چیست؟ و چگونه باید به آن فایق آمد؟

بطور کل عوامل فقر را می توان به سه دسته تقسیم کرد:

- ۱ - کمبود منابع و امکانات اقتصادی و زیربنایها به تناسب نقوص؛
- ۲ - عدم موجودیت پلانگذاری فعالیت های اقتصادی، استفاده نادرست از منابع و عدم توازن در فعالیت های اقتصادی (سطح بلند بیکاری و استخدام پائین)؛

۳- وقوع جنگ های دوامدار و حوادث ناگوار طبیعی؛ مانند: خشک سالی، سیلاب، زلزله، افزایش بی رویه نفوس و غیره که در موقع مختلف ضربات سنگینی را بر پیکر اقتصاد کشورها وارد می کند.(۴)؟ البته در پهلوی اینها نمی توان تفوق طلبی و مفکرۀ استعمار گرانه ابر قدرت‌ها را در افزایش فقر نادیده گرفت. نکته قابل تذکر اینکه بعض‌اً کشورها از منابع سرشار طبیعی برخوردارند اما نمی توانند به وجه احسن از این منابع و معادن بهره برداری کنند ناچار آن را در اختیار استثمار گران قرار میدهند و یا به صورت مواد خام به فروش میرسانند و یا هم را کد می گذارند که در نتیجه فقیر می مانند. افغانستان یکی از همین کشورهاست که در ذیل به وضع فقر در افغانستان پرداخته می شود.

وضع فقر در افغانستان: افغانستان یکی از کشورهای فقیر جهان بوده و مردم آن در طول تاریخ با این مشکل دست و گریبان بوده و پیوسته تلاش نموده اند تا برآن فایق آیند. فقر به مثابه یکی از دشواری‌های اساسی زنده گی نه تنها در افغانستان، بلکه در جهان توجه دانشمندان و علماء را بخود معطوف داشته و تلاش نموده اند تا بطور علمی و عملی به آن مبارزه و مقابله نمایند. زیرا تعداد زیادی از اطفال به دلیل فقر از رفتگی به مکتب و آموزش محروم می گردند و آنانیکه به مکتب هم می روند به وسایل کافی تعلیمی دسترسی ندارند. مبرهن است که چنین وضعیتی بر روح و روان شخص اثرات منفی داشته و سبب می شود تا از نگاه جسمی و روانی ضعیف گردیده با پریشانی و حالت غیر نورمال به سر برد. بنابرآن میتوان گفت که فقر و بیسروادی دور روی یک سکه اند چنانچه گزارش مرکز آمار افغانستان نشان میدهد که ۶۰ درصد از خانواده‌های فقیر، تنها نان آور خانواده بیسرواد است. ۴۸ درصد از خانواده‌ها نیز گفته اند تنها افراد باسرواد در خانواده‌های آنها کودکانی هستند که کمتر از ۱۰ سال دارند. (۱۰) مزید برآن در

اثر چهاردهه جنگ و ناامنی همه بنیاد های اقتصادی کشور ویران گردیده ویا به نحوی صدمه دیده و سبب فقر و بیکاری مردم شده است. فقر که یکی از عوامل بد بختی در کشور است با اکشاف و توسعه فعالیت های اقتصادی از طریق ایجاد مؤسسات تولیدی، تجارتی، زراعی و خدماتی سراسری به کمک و همکاری سرمایه داران داخلی و خارجی از بین خواهد رفت.(۳۱:ص ۷) مگر افغانستان یکی از کشور های است که در طول تاریخ با وجود داشتن منابع فراوان طبیعی و امکانات رشد اقتصادی، ذخایر کافی طلا، زمود، لاجورد، یاقوت، مس، آهن، نقره، نفت، گاز، زمین های وسیع زراعی، منابع کافی آبی و از همه مهمتر موقعیت مساعد تجارتی منحیث کوتاه ترین راه اتصال اروپا و آسیا میانه به آسیای جنوبی و خلیج فارس، نتوانسته است در ردیف کشور های غنی جهان به حساب آید، بلکه در ردیف عقب مانده ترین کشور های جهان با فقر اقتصادی دست و پنجه نرم می کند. زیرا زمامداران کشور ما به ندرت تدبیر لازم را برای مبارزه با فقر گرفته اند و آن هم به نحوی از انحا از طرف دشمنان مردم و کشور به چالش کشیده شده است و باعث شده تا از اثر فقر، سلامت جسمی، فکری و حتی اخلاقی مردم در معرض خطر قرار گیرد و زمینه را برای آسیب زدن روابط انسانی، اجتماعی و ارزشهای دینی ما مساعد سازد. به همین ترتیب از اثر چهاردهه جنگ فرسایشی و تحمیلی اساسات اقتصادی در افغانستان تخریب گردیده و مراکز فعالیت های اقتصادی یا از فعالیت بازمانده و یا حد اقل به دشواری های عدیده مواجه گردیده و آهنگ رشد اقتصادی بیشتر از پیش بطي و کند گردیده است.

اکنون نزدیک به دو دهه است که افغانستان از انزوای مطلق بیرون شده و میلیارد ها دالر کمک های خارجی به افغانستان سرا زیر شده و فرصت های مناسب برای کاهش فقر مساعد گردیده است، مگر متأسفانه حاکمیت فساد و عدم پلانگذاری فرآگیر و همه جانبی برای مبارزه با فقر سبب شده تا نه تنها فقر کاهش نیابد، بلکه با گذشت هر روز مشکلات اقتصادی بیشتر و بیشتر گردد و کمک ها

نتواند تغییرات ملموسی را در زنده گی مردم بوجود آورد بلکه شگاف طبقاتی را عمیق ترساخته است؛ بطور مثال: یکی از ویژه گی های فقر در جوامع بشری پائین بودن عاید سرانه است که از این نقطه نظر تغییراتی خوبی در کشور ما رونما گردیده است چنانچه عاید سرانه از ۱۵۰ دالر در سال ۱۳۸۰ به حدود ۷۱۹ دالر در سال ۱۳۹۶ و ۶۴۷ دالر در سال ۱۳۹۷ رسیده است. (۶) (قابل تذکر اینکه مسئولین امور، کاهش عاید سرانه سال ۱۳۹۷ را نسبت به سال ۱۳۹۶ ناشی از کاهش ارزش افغانی در برابر دالر میدانند)، مگر با تأسف باید گفت که متناسب با افزایش عاید سرانه، فقر کاهش نیافته است. چنانچه سروی وضعیت زنده گی در افغانستان که در سال ۱۳۹۵ از طرف احصاییه مرکزی صورت گرفته است نشان میدهد که با وجود اینکه خط فقر ۲۰۶۴ افغانی عاید ماهانه یک فرد تعیین گردیده است، میزان فقر از ۳۳,۷ فیصد در سال ۱۳۸۶ به ۵۴,۵ فیصد در سال ۱۳۹۵ صعود نموده است، این در حالیست که این فیصدی به نسبت نبود شغل و مصروفیت مناسب در فصول مختلف، متفوت است. چنانچه به اساس سروی مذکور سطح بیکاری در فصل بهار ۴۷,۷ فیصد، تابستان ۴۶,۳ فیصد، خزان ۵۵ فیصد و زمستان تا ۶۷,۵ فیصد بوده است که این تغییر ناشی از موسومی بودن کار و نبود شغل دائمی می باشد.^۳ هر گاه به این مهم توجه شود و زمینه کار در تمام فصول سال برای نفووس مستعد بکار مساعد گردد، مبرهن است که تغییرات موسومی و در کل سطح فقر کاهش می یابد.

همچنان عدم توجه به بیکاری نیمی از پیکره جامعه (زنان)، مشکلی دیگری است که فقر را تشدید مینماید، چنانچه در سروی مذکور بیکاری مردان ۱۸

^۳ جدید ترین گزارش مرکز آمار افغانستان نشان میدهد که نزدیک به ۵۲% از جمعیت کشور در فقر همه جانبی به سر میبرند. (روزنامه انس ۱۳۹۸/۱۱/۱۳: ص: ۳)

^۴ به گفته وزیر اقتصاد کشور میزان فقر در شهرها ۱۸%， در روستاهای ۶۱%， و در میان کوچی های ۸۹% میرسد. همچنان او گفت که میزان فقر همه جانبی در ولایت کابل حدود ۱۵%， در ولایت باد غیس ۸۵% و در ولایت نورستان ۸۰% است. (همان)

فیصد و از زنان ۴۱ فیصد نشان داده شده است^۴ که این فیصدی نیز مانند فقر در هر فصل سال و هر محل (شهری و دهاتی) مختلف است. چنانچه در مجموع میزان بیکاری در بهار ۵،۰۲۰ فیصد، در حالیکه در زمستان ۳۲،۵ فیصد نشان داده شده است.(۱) با ارایه ارقام فوق میتوان گفت که اکثریت مردم کشور ما در فقر به سر برده در حالیکه عده محدود صاحب چنان سطح زنده گی شده اند که نظیر آن در کشور های پیشرفته جهان کمتر دیده می شود. بنا بر آن افزایش عاید سرانه معیار دقیق برای کاهش فقر نیست، بلکه آنچه مهم است چگونگی توزیع عاید می باشد که باید بطور عادلانه تر صورت گیرد تا بتواند جلو گسترش بیشتر فقر را گرفته و زمینه بهبود سطح زنده گی مردم را مهیا سازد. در کشوریکه یکی از گرسنگی می میرد و دیگری به دلیل ثروت بی حساب و باد آورده در عیش و نوش حیات به سر میبرد، بعيد است که فقر کاهش یابد. برای اینکه عاید سرانه بلند برود و فقر نیز کاهش یابد لازم است تا اقدامات آتی به عمل آید:

راه های مبارزه با فقر: یگانه راه مبارزه با فقر از میان برداشتن عوامل است که باعث فقر گردیده است ولی این یک جواب کلی و سوال بر انگیز است که چگونه عوامل فقر از میان برداشته شود، لذا به صورت مختصر میتوان گفت که راه های مبارزه با فقر عبارتند از:

- توسعه کمی و کیفی تولیدات زراعتی، باغداری، مالداری، صنعت و تجارت، بنا بر آن ضرور است تا منابع فعالیت های اقتصادی که در طی چهل سال اخیر از فعالیت بازمانده اند فعال ساخته شوند؛ (مانند آماده ساختن زمین های زراعتی به بهره برداری، فعال ساختن فابریکه های که از کار افتیده اند). این کار از یک طرف بیکاری را تا اندازه کاهش داده و از طرف دیگر تولیدات داخلی به ویژه پیداوار زراعتی را داخل بازار نموده و کنترول نرخ ها را آسان می سازد.

^۴همچنان وزیر اقتصاد گفت: زنان خانه دارکه شمار آن به شش میلیون و دو صد هزار نفر میرسد به عنوان جمعیت غیرفعال در عرصه اقتصاد به حساب می آیند. (همانجا)

- تلاش در جهت خود کفایی و بلند بردن سطح تولیدات داخلی یگانه وسیله است که دست دولت را در امر کنترول اوضاع اقتصادی کشورش دراز می سازد. زیرا رقابت های ناسالم در بسا موقع باعث بلند رفتن نرخ امتعه و اشیایی می شود که از خارج وارد می گردد.
- صرفه جویی یا درست مصرف کردن عواید شخصی و ملی و استفاده مناسب از وقت و منابع دست داشته.
- نکته قابل تذکر اینکه برای علاج فقر به جای اقدامات مؤقتی باید تدابیر لازم گرفته و پلانگذاری دائمی صورت گیرد، زیرا با تدابیر مقطعی و ناقص ممکن نیست با پدیده فقر فایق آمد و جامعه را به سوی رفاه و سعادت دائمی کشانید. از جمله این تدابیر می توان گفت که انکشاف کمی و کیفی تولیدات زراعتی، مالداری، صنعتی و تجاری و از سوی دیگر صرفه جویی یا درست مصرف کردن عواید شخصی و ملی را می توان نام برد و این تدابیر به مدیریت خردمندانه ممکن شده می تواند. به عباره دیگر کاهش فقر زمان ممکن است که دولت و ملت از اندک ترین منابع آب، زراعت، صنعت و معادن خود حد اکثر بهره را بگیرند و آنها را به هدر ندهند. همچنان از سرمایه های پولی در راه اشتغال زایی و سرمایه گذاری حد اکثر استفاده را بکنند.
- پس برای تقویه و انکشاف تولیدات داخلی چه باید کرد؟
- ۱- تهیه ماشین آلات به منظور میکانیزه ساختن زراعت، از طریق به دسترس قرار دادن قرضه برای زارعین و زمینداران، زیرا افغانستان کشور زراعتی بوده و زمین های وسیع خشک و بایر اما قابل زرع فراوان دارد.
- کمک و تشویق زارعین می تواند کشور را از نگاه محصولات زراعتی نه تنها خود کفا نماید بلکه زمینه صدور آن را نیز فراهم سازد.
- ۲- تهیه ماشین های با ظرفیت بلند کاری برای مؤسسات تولیدی بطور قرضه.

۳- قرضه ها و مساعدت های دراز مدت، میان مدت و کوتاه مدت برای زمینداران و مالکان یا علاقمندان فابریکه ها و مؤسسات تولیدی.

۴- کمک و همکاری در جهت بلند بردن کیفیت تولیدات داخلی، اعطای مزد و معاش عادلانه که ضرورت های کارمندان و کارگران را رفع نموده بتواند.

همچنان تأمین خدمات اجتماعی برای کارکنان نیز یکی از عواملی است که در بلند بردن عاید سرانه و حجم مفاد ملی مؤثر است. به همین ترتیب پرداخت قرضه برای مامورین و کارکنان دولت و سایر افراد جامعه به منظور اعمار منازل رهایشی و رفع ضروریات اولیه و ارتقای عاید سرانه می باشد.

کنترول نرخ ها یکی دیگر از عوامل عمدۀ و اساسی است که در قسمت حفظ نظم اقتصادی در جامعه نقش ارزنده دارد. در شرایط موجود کشور ما که تا هنوز رقابت در بازار طور شاید و باید ایجاد نشده است کنترول قیمت ها باید یکی از اولویت های دولت باشد.

جلوگیری از عوامل بوهی زننده ثبات نرخ ها؛ مانند احتکار، قاچاق، ذخیره و انتقال غیر ضروری مواد مورد ضرورت باید در زمرة اقدامات عملی دولت شامل باشد. تأمین مناسبات اقتصادی با کشور های جهان بدون در نظر داشت مسایل سیاسی برای حفظ منافع متقابل یکی از نیازمندی های زمان می باشد. در حال حاضر کشور های زیادی وجود دارند که با وجود روابط خراب سیاسی، مناسبات اقتصادی خود را حفظ و انکشاف میدهند، نمونه روشن آن هند و پاکستان، امریکا و چین می باشد.

افغانستان نیز میتواند بدون در نظر داشت مسایل سیاسی با هر کشوریکه منافع ملی ما ایجاب نماید مناسبات و روابط اقتصادی داشته باشد. تنظیم و رعایت فعالیت های اقتصادی چیزی است که از همه بیشتر مؤثریت تدبیر اقتصادی را بلند می برد. هر گاه تدبیر دیگر اقتصادی از جمله تقویه و فعال

سازی منابع اقتصادی، کنترول قیم، حفظ موازنۀ اقتصادی در کشور همراه باشد، بدون شک قدم عمدۀ و ارزشمندی به حساب می‌آید.

تنظیم فعالیتهای اقتصادی به اساس پلان معین می‌تواند میان تمام فعالیت‌های اقتصادی هم آهنگی و همکاری ایجاد نموده و مؤثریت آنها را بیشتر سازد. همچنان داشتن پلان منظم و پیاده نمودن تدریجی آن در سطح کشور می‌تواند اولویت‌های اقتصادی را برآورده سازد و از فعالیت‌های غیر متمرّث اقتصادی جلوگیری نماید.

نتیجه

افغانستان در شرایط موجود از کمک‌های جامعه بین‌المللی برخوردار بوده، با طرح پلان‌های مؤثر اقتصادی در زمینه به کار گیری کمک‌ها در بخش‌های تولیدی و زیربنایی و مدیریت سالم می‌تواند با پذیدهٔ فقر که از سالیان متتمادی دامنگیر مردم ما بوده است مبارزهٔ پیگیر داشته باشد. زیرا چهار دهه جنگ تحملی در کشور به نحوی از انحا زیر بنا‌های اقتصادی را صدمه زده و فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی را کاهش داده است که از اثر آن بیکاری افزایش و فساد اداری تشديد گردیده است و سبب شده تا از امکانات بالقوهٔ کشور طور شاید و باید استفادهٔ صورت نگیرد و در نتیجهٔ فقر و بد بختی بیداد نماید. بنا بر آن می‌توان گفت که علت اصلی فقر در افغانستان در سال‌های اخیر جنگ و ناامنی، کاهش تولیدات داخلی، کاهش صادرات و افزایش واردات و بیکاری روز افزون بوده است. پس تا زمانیکه صلح در افغانستان تأمین نشود و یک حکومت قوی مرکزی بوجود نیاید، فعالیت‌های اقتصادی ضعیف بوده، بیکاری و فساد اداری از بین نرفته و از کمک‌های بین‌المللی استفادهٔ مؤثر صورت نخواهد گرفت و تا زمانیکه سطح تولیدات افزایش نیابد، بیکاری و فساد از بین نرود و از منابع دست داشته استفادهٔ بهینه صورت نگیرد، افغانستان خود کفا نگردیده و فقر از بین نخواهد رفت.

مأخذ

- ۱- اداره مرکزی احصائیه، سروی وضعیت زنده گی در افغانستان: ۱۳۹۵.
- ۲- اکبری، نعمت الله. فرهنگ اصطلاحات روز مرأة اقتصادی، تهران: مؤسسه کتاب همراه، ۱۳۸۰.
- ۳- رحمانی، یزدی، علیجان. افغانستان و فقرزادایی با توسعه و مدیریت، قم: مشهور ۱۳۸۸.
- ۴- سیار، فیاض احمد و دیگران. عوامل فقردر افغانستان، امکانات و راه های کاهش آن، پژوهه تحقیقاتی دیپارتمنت اقتصاد مرکزملی تحقیقات پالیسی پوهنتون کابل، کابل: ۱۳۸۷.
- ۵- قنبری، علی. توسعه اقتصادی و توسعه انسانی، تهران: چالش ۱۳۹۰.
- ۶- مُوحد، حسیب الله. مصاحبه با رادیو بی بی سی، ساعت ۳۰: شام ۲۲/۱۲/۱۳۹۷.
- ۷- نادی، عبدالقهار. عوامل تخریب و عقب مانی اقتصادی افغانستان، کابل- افغانستان: اسد ۱۳۹۸ مطابق اگست ۲۰۱۰.
- ۸- روزنامه ملی انسس سه شنبه ۱۳ حمل ۱۳۹۸، شماره ۱۰، شماره ۲۴۰ ۱۲ مسلسل.

څېړنواں سلطانی منګل

د معرفت تیوري او له علم سره یې پرتلنه

The Theory of knowledge and its comparative research along with the science

Sultani Mangal

Abstract:

Anthology: Anthology relates to the visible world's problems, it is the name of a theory in academic philosophy in which it explains deeply the world physical instances virtually and apparently with the accomplishment of natural laws.

Undoubtedly, human wants to perceive the fact as it has its presence naturally and it also is cleared that the humankinds cannot reach out to all facts, they might face with some problems in understanding it, or they will make mistakes too. Whims and imaginaries are the mistakes according to philosophy knowledge, for example, when a spoon is in water, its shape obviously seems like it is broken one, but whenever it is pulled out water it is a stable fact that the spoon is not broken. Thus, how we understand, in which knowledge we have been reached out the facts and in which knowledge we have not been accessed to the facts? Can human thought discern the fact

which is being naturally? How much is the level of using sense and wisdom of us? Why we are facing mistakes? Where it comes? These kind of questions in a row have been asked by scholars.

لندیز

پېژندنه يا انتولوچي (Anthology): چى د هستي اوعنيي نېرى (طبيعت ، چاپيريال له يوي خوا ، انسان ، د انسان شعور ، د انسان تخيل ، تصور او نظريات او د دوي ترمنج متقابلي ازىكى لە بلى خوا) ستونزو سره سروکارلى او پە علمي فلسفة كى د هەنە تيوري نوم دى چى د مادى جهان نمونى د واقعيت او هستى سكى د بشپرتيا قوانين او د طبيعت تکامل پە خرگند پراوكى د شعور هستىدنه تر زوري كتنى لاندى نىسى . پە دى كى شك نه شته چى انسان د حقيقىت پە درك او واقعيت ته پە رسپدو ، غوارىي واقعيت هاغسي وپېژنى لكه خنگە چى دى .

د فلسفى پوهان پە دى اند دى ، د انسان فكر چى لە بەرنى نېرى سره واقع كىرى ، د بەرنى نېرى طبىعى بىنىي بايد وخيپى او وېپە پلتىي . كە د خپرۇنۇ تارىخ تە وگورو ، پە لومپريو كى انسانانو د نجوم علم تە مخە كېيى او د ستورو ، لمر ، سپورمى او نورو آسمانى پەيدىو پە ارە يې خىپنې كېيى دى . خود پېپريو پە تىيريدو سره كله چى دغە طبىعت چى خپل د پرمختىگ مراحل ووھل او انسانان دى تە متوجه شول چى دغە طبىعت چى زمۇر د فكر پە واسطە پېژندىل كىرى ، لە دى مخكى ارىيىنە ده چى خپل فكر او ليد لورى و پېژنۇ ، د ھەمدى فكر پە پايىلە كى فلسفى د انسان پېژندىي خانگە پرانستله او انسان د طبىعيت ، تولنى او انسانى تفکر د بىلاپىلو ارخونو پە خىپنۇ او پلەنۇ پىل و كە .

لە شك خخە پرته واقعيت ته تول انسانان نه رسپرى اوپە ئىينۇ وختۇنۇ كى لە تېروتنى او خطا سره مخامىخ كېرى . د انسان خواص كله خطاوى كوي مثال پە اوپوكى د قاشوغى ماتوالى او د داسې نورو بىلاپىلو تېروتنو كتل د دى احتمال د پىدا كېدو لامى گرئىي اوپە تولو علومو كى د خطا شكل پە خېر ليدل كېرى . خنگە پوه شوچى پە كوم علم كى واقعيت ته رسپدىلى يو اوپە كوم علم كى مو حقيقتونو ته لاسرسى نه دى پيداكرى؟

آیا د انسان ذهن کولای شي واقعيت او حقیقت هاغسې و مومي لکه خنگه چې دی؟ له حس او عقل خخه د کار اخیستلو کچه مو خومره ده؟ ولې له تېروتنو سره مخامنځ کېړو؟ د تېروتنو ئایونه کوم دي؟ دغسې پوبنتنې يو په بل پسې د پوهانو لپاره مطرح شوي دي.

سریزه

د معرفت فلسفې تېوري يوه مغلقه او پېچیده تېوري ده چې د انسان له پېداينست سره یوځای را پیدا شوي او د تاریخ په اوردو کې يې په مختلفو دورو کې وده کړي او تر نن زمانې پوري رارسېدلې ده. نوموري تېوري د لرغونې یونان د فیلسوفانو د فلسفې مفکورو او نظریاتوهمم او اساسی مسایل په ګوته کړي دي، د یونان د فلسفې موضوعات له هغو موضوعاتو خخه دي چې په عمومي ډول پري فلسفه خبرې کوي او په هغوي کې اخلاقې مسایل، منطقې مسایل ، د معرفت تېوري، میتاфизیک او بشکلا رائحي. مګر د یونان فلسفې دغه پنځه موضوعګانې په برابره توګه نه دي څېړلي او د معرفت تېوري په هغه ډول چې اوس شته، په هغه وخت کې موجوده نه ووه.

د معرفت (پېژندنې) د موضوع په اړه په هغه وخت کې عيني، پوره او ژور خواب خکه نه شو ورکولای چې له یوې خواېي د عيني او مادي اصولو خخه لازمه استفاده ونه کړاي شوه او د بلې خواېي د ټولنې او فرهنگ د تکامل هغه وسایل او مرحله نه وه موجوده چې باید د معرفت تېوري يې سمه پېژندلې واي. د معرفت تېوري لپاره یواخې اساسې وخت نولسمه ميلادي پېړي. د رنسانس له دوري خخه راوروسته دوره وه چې د هرارخیز درک لپاره يې عيني او ذهني شرایط تیارول.

له رنسانس خخه راوروسته د معرفت تېوري د دکارت، بیکن، کانت او د نورو غربې فیلسوفانو له خوا تر جدي پاملنې لاندې ونیول شوه او د لویدیخې فلسفې په مرکز کې يې خای ونیو.

د موضوع مبرمیت

د معرفت (پېژندنی) تیوري د ټولو انسانانو لپاره اړینه ده، ځکه چې انسانان د خپل چاپېریال طبیعی او ټولنیزې پېښې، علتونه، جربانونه، بدلونونه او د هغوى د پېښېدو په لاملونو او پېژندګلوي په بنه او درست ډول ونه پوهېږي، نو د هغو د بشپړې پېژندنی خڅه به عاجز وي، نو لازمه ده چې د دغوا طبیعی او ټولنیزو پېښو د پېښېدو په لاملونو باندي ځان پوه کړو او په دې اړه بشپړ معلومات ولرو، نو په هغه صورت کې به په خپل ژوند کې بریالي يو.

موخه

د دې مقالې موخه داده چې د معرفت تیوري د فلسفې له مخي توضیح شي او د دې تیوري ګتمې په ټولنله کې خرگندې او روښانه شي چې د دې تیوري په رنا کې بد اوښه، بنکلۍ او بدرنګ، حق او باطل سره جلا کړای شو، نو د دې له پاره د معرفت تیوري د ټولنې د انسانانو لپاره ضروري او اړینه ده چې باید وڅېل شي.

میتود

دا څېلنې د تحلیلې او توصیفې میتود پرښت بشپړه شوي ۵۵.

د معرفت او علم ترمنځ توپیرونه:

مخکې له دې چې د معرفت او علم ترمنځ توپیرونه باندي یو خه رنا واچوو لازم ګنیم چې د معرفت پر تیوري د هغه په پېژندنې او تعريف باندي هم خبری وګرو .
انتولوژۍ یا معرفت د پوهانو له خوا په بېلاړلې ډولونو او په مختلفو وختونو کې تعريف شوي دی چې زه یې دلته د بیلکې په توګه یوازي یو تعريف راوړ :

په ویب پانه کې انتولوژۍ (شناخت) داسې تعريف شوي دی: کله چې یو موجود (انسان، حیوان، یوه حشره یا هر بل موجود) وکولای شي چې په خپلو معزو کې د بهرنۍ نړۍ تصویر جوړ کړي؛ نو ویلای شو چې نوموری د نړۍ له شاوخوا سره اشنا شوي دی. کله وايې چې د پېژندلو ځواک د یوه موجود د هغه ځواک په معنا دی، چې

له بهرنی نړۍ خخه د پیدایښت او ساتنې داخلی تصویر (Internal Representation) او د بهرنی نړۍ (External Presentation) عکس واخلي. (۷ - وېب پانه)

پخوانی پوهان او دانشمندان د (معرفت) شناخت او علم ترمنځ په توپیر باندي باوري وو. دوى وايي چې: معرفت جزيي ادراك دی او علم کلي ادراك دی او معرفت په تصوراتوکي اوعلم په تصدیقاتو کې کارول کېږي. (۱۱۲: مخ)

علم کسب و کمال دی، کسب او کمال خکه دی چې علم رڼا او رڼا خلکو ته د ژوند په تيارو کې د منزل لاره روښانه کوي نو علم د هر انسان لپاره ضروري دی؛ خکه چې علم رڼا ده، له دي رڼا خخه انسان کولاي شي چې نه یوازې د ظاهري شيانو په پېژندلو کې مرسته او کومک واخلي، بلکې د انسان د ننه او د چارچاپېر طبیعي او تولیزې چارو په پېژندنه او څېړنه کې هم مرسته واخلي.

دلته که د خدای (ج) په اړه خېړنه او تحقیق وکړي نو دغه کار د انسان د فکر او دهغه له توانه خخه پورته کار دي. انسان چې د عقل، فکر، تعقل او استدلال قوه لري، شيان وپېژني، خو د خدای په مورد تراوشه انسان عاجز دی، چې وي پلتني او کار پري وکړي. خدای شته او ټول کائنات او موجودات د ده له خوا هست شوي دي. نو له همدي کبله کولاي شو ووايو، له خدای سره معرفت لرو، خو په هغه باندي علم نه لرو، انسان تر اوسي د ده په مورد علم نه لري، خکه شرط دادي چې په معلوم احوال باندي څواب باید بشپړه برلاسی ولري. په همدي سبب خدای له دا ډول موجود سره چې علم لري، تعريف کړي دي، نه داسی موجود چې شناخت لري.

لومړۍ: عقلې فعل چې په ذهن کې د یو شي د صورت د حصول سبب وګرځي، که د همدغه صورت حصول له انفعال سره ملګري وي اوکه نه وي ملګري. نوموري معنا پر دي دلالت کوي چې د معرفت په کار کې د مدرک ذهن او مدرک شي ترمنځ د تقابل او اتصال شتون لري.

دوهم: عقلې فعل چې د مدرک شي په ذات او ماهیت کې د هغه حقیقت د درک په نیت د نفوذ سبب کېږي، په داسې توګه چې د شي بشپړ شناخت په ذاتي توګه له

هر ډول ابهام او شک خخه پاک دي او دا چې کټ مت د شي پرتولو بهرنیو اړخونو
باندي شامل وي.

دریم: د معرفت محتوى په لومړی معنا سره: (۱: ۱۴۲ مخ)

څلورم: د معرفت محتوى په دوهمي معنا سره. (۱: ۱۴۲ مخ)

د مدعی معنا ته په پام سره دا بس دی چې دا موډو معرفت د توپيري درجو لرونکي
دی چې ډېر کښتنی یې د جزېي حس معرفت دی او ډېر لور یې انتزاعي عقلېي معرفت
دي. که چېري معرفت تمام او بشپړ وي، د شي سره یو شانته (معلوم) او د علم سره
متراالف دی. که چېري نیمگړي وي، د شي د ځینو اړخونو په شناخت باندي محدود
بنکاره انځور د حصول سبب ګرځي.

دوهم: عيني معرفت داسي معرفت دی چې د هغه پربنست د شي د رښتنې او
عيني وجود سره یو ډول دي.

صوفيانه يا عرفاني شناخت، دا ډول شناخت دی چې نه شو کولاي د هغه د صحت
او اعتبار په باب کې شک وکړو؛ ځکه چې د صوفيانو په اصطلاح کې معلوم د خداي
(ج) له ذات او صفاتو خخه عبارت دي. د خدائی (ج) د ذات شناخت دادی چې په دې
پوه شو هغه واحد موجود دي، له هېڅ کوم شي سره ورته نه دي او کوم شي ده ته ورته
نه دي. د هغه د صفاتو شناخت په دې معنا دي چې په دې پوه شو چې هغه ژوندي،
پوه، اوربدونکۍ، ليدونکۍ، د ارادې خاوند، ويونکۍ او د نورو صفاتو لرونکۍ دي. دغه
شناخت يا استدلال دی يا شهود. (۱: ۱۴۲ مخ)

لنډه دا چې معرفت په دوو بنستېزو معناګانو کارول کېري، په لومړي: عقلېي فعل
چې هغه عيني شيان چې د عيني ځانګړتیاوو لرونکې وي، درک کوي.

دوهم: د همدا ډول فعل د پايلې په معنا يعني په ذهن کې د شي د صورت حصول.
کله چې انسان له بېروني نړۍ سره خپلې اړیکې تینګوی، نو له داسي یوه حالت
سره مخامنځ کېري چې هغې ته علم او درک ویل کېري. د بېلګې په ډول کله مو چې
یوکس تراوشه پوري نه وي لیدلې او په لومړي وار یې ووینو، چې د مخه له دې یې
شتون نه درلود او هغه انځور د هغه کس دي، کله چې د یو شي انځور نه لرو زموږ حالت

منفي دی او هغې ته ناپوهی ویل کېږي. زمور په ذهن کې هغه وخت د خلکو او یا نورو شياني انځور یا انځورونه موجوده وي چې له هغو سره زمور اړیکه ټینګه وي. په دغه وخت کې زمور حالت اثباتي دی چې علم یا درک بلل کېږي.

فلسفه د یو ځانګړې بنست په حيث د فلسفې د تخصصي زده کړې، فلسفې تفکر، مباحثې، مشاهدي، استدلال او د تعقل د حمایت او پرمختګ دنده لري او په عین حال کې د عقل په واسطه د ځېړنې دنده هم لري . دا وخت په افغانستان کې د فلسفې د عامو قوانينو اړتیا لیدل کېږي، ځکه د پوهې او نا پوهې ترمنځ ړنګ شوي بریدونه، د حق او باطل ورک شوي منطق او د مشروع او نا مشروع قدرت سرچينه لا تراوسه پوري هم ټولو نه ده منلي. عدالت او سولي ته چې تراوسه پوري کوم کار شوي په نشت حساب دي، وګري لا تراوسه د بشري حقوقو له ډير ابتدائي حق څخه هم محروم دي او حتی لوړنيو اړتیاوو ته هم پوره لاسرسى نه لري او افغانستان د نړۍ په کچه د ژوند، علم، پرمختګ، آزادۍ او په نورو برخو کې په څرګند دول وروسته پاتې هېواد دي.

ژوند چې د یو بشري حق په توګه مهم فلسفې مبحث دي، د افغانستان څورېدلی ولس د هر څه څخه وړاندې ژوند غواړي، له مرګ او وژنې څخه ستري شوي دي، مور غواړو چې د ژوند د حق په موځه د فلسفې د ورځني ژوند په مناسبت مباحثه را منځ ته کړو.

فلسفه له مباحثې او پونستني پېلېږي. د پونستني خواب تفکر ته اړتیا لري د تفکر او بيان لپاره آزادې په کار وي او ترڅنگ یې ملن شوو عامو قوانينو او تعريف شوو بنستونو ته اړتیا لري چې له بده مرغه زياتره لیکوالان، څېړونکي او استادان د هېواد په اکادميکو موسسو کې نه شي کولاي چې په اوښې وضعیت کې د آزاد تفکر، نقد، مباحثې، مشاهدي، تحلیل او ارزیابي، د فلسفې د تعقل، استدلال او د زغم له بريالي تجربې څخه ګته پورته کړي. په ځینو اکادميکو موسسو کې حاکم وضعیت نه شي کولاي چې د تجربې او مشاهدي، اقتصادي تفکر، د پوهې د ترلاسه کولو او د درناوي مناسب فرهنگ رامنځ ته کړي؛ نواړتیا د چې د آزادی ترڅنگ د تفکر بنستونه پیاوړي شي چې د آزادو بحثونو، تجربو، مشاهدو، عقلې، تعقلې او استدلالې بحثونو له پاره لوړني بستر رامنځ ته شي .

د معرفت په اړه د لرغونو یونانیانو نظریات

د فلسفې د مؤرخینو له ليکنو سره سم، لومړي کسان چې لاندي پونستني د بېلګې په توګه چې ولې له تېروتنو سره مخامنځ کېرو؟ او د تېروتنو ځایونه کوم دي؟ آيا په ټولو شيانو کې شک باید وکړو او دا سې نورې پونستني پراندي کړي او منفي ځواب یې ورکړي، د یونان سوفسطایان وو او ورپسې سقراط، افلاطون او ارسطو دغو پونستنو ته د ځواب لپاره هڅې پیل کړي او په همدي دول معرفت پوهنه رامنځ ته شوه.

په لويدیع کې د معرفت پوهنې بحثونه تر رنسانس وړاندي په ضمني دول په فلسفه کې په پام کې نیول کېدل، خو له رنسانس وروسته د شک گرایي د خپو له پیداکېدو سره سم یې په جدي توګه کانت، دکارت، بیکن او جان لاک د حل لپاره هڅې پیل کړي.

پروتاګوراس (۳۸۱ - ۴۲۲ م.م) د سوفستایانو د فکري غورخنګ مشر و. ده د خپل وخت په خرافاتو حمله وکړه او د خپلو افکارو په سبب یې په مرګ محکوم کړ. نومړي فيلسوف شکاک او ذهنی ایدياليست و. ده د انسان په اړه په دغه لاندي لنډ عبارت کې دا سې قضاوت کوي : انسان د تولو شيانو ترازو دي : د هغو شيانو چې دې هغه کوم چې دي . د هغو شيان چې نه دي ، هغه کوم چې نه دي . (۱ : ۸۰ مخ) د دغه لوړ عبارت د تفسیر له مخي (برتراند راسل ۱۸۷۶) د انګلستان ليبرال نامتو فيلسوف هم پرو تا ګوراس شکاک او ایدياليست کنلي او د ده عبارت دا سې راوړي : انسان د تولو شيان ترازو دي : د هغو شيان ترازو چې دي ، دي او د هغو شيان ترازو چې نه دي ، نه دي . (۱ : ۸۰ مخ) او دا سې یې تفسیر کړي دي : هر انسان د تولو شيانو ترازو دي . څکه چې انسانان یو د بله د نظر اختلاف لري نو دا سې عينې حقیقت وجود نه لري چې هغه پر اساس د یو نظر درست او بل نا درست وي . دغه نظریه په اساس کې شکاکې نظریه ده . او وبلای شو چې د حواسو د خطا ایستلو پر اساس یې بنیست اینښودل شوي دي . (۱ : ۸۰ مخ) په دغه لوړ کوچنې عبارت کې (پورتا ګوراس) تر هر څه زیات انسان ته اعتبار ورکړي او د تولو هغو شيانو د پیژندنې مقیاس یې

بللي دي چي موجود دي . او هغه خه چي موجود نه دي يعني د نه موجوديت مقیاس ته هم د انسان له خوا د واقعیتونو د نه پیژندلو سره اره وکوي .

د شناخت د تیوري په اره سقراط خومره بنه وبلی دي چي وايي : له سقراط خخه يو چا پونسته وکړه، چي د کائنا تو په راز خه پوه شوې، ځواب يې ورکړ، چي هېڅ پوه نه شوم او پونسته تري وشهو چي بیا نو په تا او يو جاهل سري کې توپیر خه پاتې شو، ځواب يې ورکړ، چي توپير دا دی چي زه پوهېږم چي نه پوهېږم او هغه نه پوهېږي چي نه پوهېږي . (۳ : ۱۷ مخ)

افلاطون د لرغونی یونان یو نامتو فیلسوف و. ده عقیده درلوده چي د دي نړۍ نه په هاخوا کې بله حقيقی او بشپړه نړۍ شته چي زمور روح د هغې په باب بشپړ معلومات درلود، مګر کله چي جسم له روح سره یو ځای شو، روح هغه معلومات هېرکړل. د د په نظر د انسان روح د تداعی په وسیله هېر شوې معلومات بېرته حاصلولی شي.

د ابن سینا په فلسفه کې معرفت دا دول اظهار شوی دي : د ابن سینا په فلسفه کې د پوهې ترلاسه کول د احساس، تخیل او ډار سره د کمال کچي ته نه رسپړي؛ بلکې د هغه کمال په عقلی ادراک سره دي او انساني عقل د لورو مدارجو عقل دی چي پوهه د اشراق له لاري د فعل عقل خخه ترلاسه کوي. ابن سینا وايي: افکار او تأملات هغه حرکتونه دي چي نفس د فيض د منلو له پاره (فعل عقل له لوري) تیاروي لکه؛ چي منځنی حد هم په ډېر شدید دول د پایلې منلو ته تیاروي . (۱: ۱۴۲ مخ)

د روشنگری عصر د روشنگری پېړي په نوم هم یادېږي، دا یو فلسفې غورځنګ وچې د اروپا د ۱۸ مې ميلادي پېړي پرتیارو مفکورو يې د روښنایي لمړ خېژولی و. د روشنگری اصلی موخه او هدف آزادی، ترقی، سازش او اعتدال او دولت او کلیسا خخه جلاتوب و.

د روشنگری په دوره کې د معرفت تیوري هم وده وکړه د معرفت په مسئله کې لومړي پونسته داده، چې آیا کولای شود علم په امورو باور پیدا کړو؟ يعني دي ته په پام سره چې د علم ابزار، حس او عقل دي او دغه دواړه په ډېر وختو وختونو کې د

تپروتنې او خطا لامل گرخېي، آيا کولاي شو په پوهه يقين او باور وکړو يا تر ټولو منطقې کار دا دی چې پرتولو هغه شيابو شک وکړو چې مخکې مو پري باور درلود.
شک پلوو د خپلې ادعا د ثبوت لپاره ډېر دليلونه او تشریحګانې راوړي دي. موږ ډېر
څله د خپلو حواسو په وسیله په امورو باندي علم پیداکړي دي، یو خه وخت وروسته مو
د حواسو تپروتنو ته پام شوي دي؟

د ساري په توګه: زموږ ستړګې له ليري ځای خخه جاده کوچنۍ ويني، خوکله چې
ورنېږدي شو، دغه خيال ناسم معلومېږي. د اوږو یا چاڼ په ګیلاس کې د جورې قاشوغې
مات لیدل او یا د سراب لیدل د انسان د پنځو حواسو له تپروتنو خخه دي، نو پرهمندي
اساس نه حس د باور وړ دي او نه عقل.

خنګه کولاي شو پاډاه شو، په هغه خه چې نن باور لرو وروسته به یې په اړه په شک
کې نه لوېړو او ناسموالي به یې نه بنکاره کېږي. دغه د احتمال لامل گرخېي چې نه شو
کولاي پرڅيله پوهه باور وکړو او هم یې سم وبولو، نو پر هیڅ شي باور نه شو کولاي.

د بشروعلوم پر دوو ډولونو باندي وېشل کېږي:

الف: حصولي علم، (له واسطې سره علم)

ب: حضوري علم، (پرته له واسطې علم)

الف: حصولي علم: دغه علم په (د فلسفې کليات) اثر کې دا ډول تعريف شوي
دي: هغه علم دی چې د عالم او معلوم ترمنځ واسطه شتون ولري، دغه واسطه همامنه
ذهني نقش(شكل) دی موږ د شيابو د شکل له مخي چې زموږ په ذهن کې دي، پر
هغوي باندي علم لرو. نو له دي امله کله چې له هغوي خخه ليري کېږو يا خپلې
ستړګې تړو، بیا کولاي شو، هغوي انځور کړو او په ذهن کې یو انځور ولرو. (۳: ۵۲ مخ)
ب: حضوري علم دا هم (د فلسفې کليات) په اثر کې په دي ډول تعريف

شوی دي:

حضوري علم: هغه علم دی چې په هغه کې د عالم او معلوم ترمنځ واسطه نه وي او
معلوم پرته له واسطې د یوه کس په ذهن کې وي . زموږ علم، درد، خوبني، کړاو ، شک
او فکر داسي دي او دغه امور پرته له هیڅ واسطې درک کوو. (۳: ۵۲ مخ)

په لومړي ډول کې سم او ناسم د تحقق وړ دي، ځکه د ذهنی نقش د پلي کېدو یا نه پلي کېدو احتمال او واقعي سموالي او تبروتنې په هغه کې مطرح دي، خو په دوهمن ډول کې سم او ناسم معنا نه لري، ځکه پرته له واسطې معلوم حاضر دي او واسطه نه شته چې د هغه له مطابقت څخه خبرې وشي. دغه علم تل یقيني او عين واقع دي.

په حصولي علم کې همدارنګه داسي نوري قضيې هم شته چې د شک وړ نه دي او که چېري د هغه د مفهوم واقعيت درک شي، نو خوک په کې شک نه کوي، لکه: ۲+۲=۴ يا له هرجز څخه کل لوی وي. هرڅوره که په دغه ډول حصولي علم کې د مطابقت پونښته معنا لري، خو په دوى کې شک نه دي روا او هر بل حصولي علم چې هغوي ته ورگرخي اوله مفهوم څخه یې پایله ترلاسه کړاي شي، د شک وړ نه دي، نو شک په ټولو چارو کې امكان نه لري او مور اړيو چې پر چارو باور پیداکړو یا دا چې زمور د ټولو باور او عقيده سمه ۵۵.

تر اوولسمې ميلادي پېړي وروسته انګلستان د نوي عصر د ماديونو د روزلو زانګو شوه. جان لاک په (۱۷۰۴) کې ژوند کاوه چې د انګليس ستر فيلسوف و ده لومړي منظم علمي بحث د معرفت او ماهیت اصل او د یقین د حدودو او درجې په اړه پیل کړ. نوموري زیاتره کار د معرفت د تیوري امپريسم (تجربې علم) باندي ترسره کړي او هغه ته یې وده ورکړي او په دې باور و چې فکر کول او پوهه یواخې له تجربې څخه منځ ته راخي او تجربه یواخيني پوهه انسان ته ورکوي. (۶: ۴۴ مخ)

د هغه په نظر د انسان پېژندني (د معرفت تیوري) رېښې په خپل کلیت کې احساس او تجربې ته راگرخي لاک د دکارت پرخلاف په فطري تصوراتو عقيده نه لري او وايي چې فطري تصورات، هغه تصورات دي چې له تجربې څخه پيدا شوې نه وي، بلکې په ذهن کې له اوله موجود وي، که دغسي تصورات په دې معنا موجود وي انسان باید په هغه شي باندي چې د هغه له تجربې څخه لاس ته نه وي راغلي، باید پوه وي او په زياته کچه پوهه ترلاسه کړي. (۶: ۴۵ مخ)

لاك په ڊپرو دلایلو دغسی فکرونه ردوی هغه وايی چې: ذهن هماغه اگاهی ۵۵، هرڅه چې په ذهن کې وي، باید له پوهې سره ګډ شي. فطري خيالونه (که مادي وي که معنوی) لکه د عليت خيال يا خدای خيال يا د جوهر خيال موجود وي. (۶: ۴۶ مخ) لاك له دي نظربي خخه د نړۍ لپاره (معرفت پېژندنه) استخراج کړه چې د هغه بنست د باندني ذات (Outer) او دننه ذات (Inter) يا درک شوي موضوع (Object) او درک کونکي ذات (Subject) ترمنځ تقابل دي. هغه د پېژندني په پروسه کې په دي عقیده و: فکر او پوهه چې د داخلی تجربې (احساساتو) په واسطه منځ ته راخي، په پایله کې زمور په حسي غړو باندې د نړۍ او شيانو اغږې وي چې د باصرې، سامي، لامسي، شامي او ذايقي په مرسته لاس ته راخي.

د لاك په باور پوهه او معلومات او انعکاسي باطنې فکرونه د داخلې حالاتو او د روح د فعالیت په اثر لاس ته راخي: فکر کول، ميل او رغبت او هيچانات د باطنې فکر پایله ده. حتی فکرونه انسان د شيانو کيفيت ته رسوي چې د لاك په نظر د اشياوو کيفيت په دوه دوله: لومړني او دوهمي وبشل کېږي:

لومړي: کيفيت د شيانو (څېزونو) په ذات پورې اړه لري اوله هغوي خخه نه جلا کېدونکي دي لکه: وزن، بُعد، شکل او نور. دغه صفات د ده په فکر واقعي آفاقت صفات دي.

دوهمي: صفات، کيفيات، لکه: رنګ، بوی، مزه او نور دي چې دغه کيفيات د شيانو ذاتي صفات نه دي، دا یواخې دا واک لري چې په انسان کې دغسې احساسات را پيدا کړي.

فرانسيس بيکن (۱۵۶۱-۱۶۲۶م) د انگلیسي ماديونو یو بل فيلسوف دی چې عقل ګرا و . هغه په دي باور او عقیده و چې ټول علمونه او پوهې د حواسو په وسیله حاصلېږي یعنې موږ یواخې د حواسو په وسیله شيان پېژندلی شو. په هېڅ موضوع به صحيح پوهه په لاس را نه شي، ترڅو چې د تجربې په محک ونه سنجول شي. یعنې هر هغه تیوري چې د تجربې له خوا یې صحت تصديق نه شي تشه او بې ارزښته ۵۵.

بیکن عقیده درلوده چې حواس د خطا او سهوي ترڅنګ دي او د ټولې بشري پوهې چينه، استقراء، تحلیل، مقایسه، مشاهده او تجربه ده چې د عقلی خپنې له لاري د مشهودو لارو خخه گنيل کېږي. (7: ۵۳ مخ)

د افغانستان فلسفې او معرفتی غنمندي کومه ده؟ دا یوه مهمه او جدي پونښنه ده چې د هېواد د مختلفو مادي، معنوی او اجتماعي پدیدو د پېژندې له پاره ډېر زیات اهمیت لري. د افغانستان لوستی او نا لوستی نسل باید د خپلو معرفتی بنستیونو، عناصر او پیښو په اړه پوهاوی ترلاسه کړي افغانان په خپل هېواد کې د طبیعی زبرمو د خپلو او سپړلو کار غواړي او بیا د معرفت په شتمني د سیانس د تجربو او معیارونو باندې قوي کيدل غواړي. په هیواد کې د فلسفې د خپنې د بیلابیلو پیښو، طبیعی او اجتماعي پدیدو، همدارنګه د نورو مسایلولو د حل له پاره فلسفې شننو، ننګونو سره چې افغان انسان او په تېره بیا یو پوه او دانشمند ورسه مخامخ دی مقابله غواړي.

مورد غواړو چې فلسفه کول (فلسفه ورزی Philosophizing) د یوه حق په توګه ومنل شي . خلک باید د فلسفې تفکر حق ولري، د شته بنستیونو وجود او هدف او پونښتی د مسایلولو شننه وکړي، پوچ او پې خایه ضرر ناک مسایل چې ناخواړي رامنځ ته کوي ړنګ او ویجاړ کړي او پرڅایي یې نوي انساني او کتمنو وجود ونو ته مخه کړي، تر خود طبیعی او اجتماعي پدیدو د خپنې او تحقیق فکر کولو ته وده ورکړل شي او امکان پیدا شي چې هر افغان د خان او چاپیریال په اړه آزاد لټون او خپنې وکړي او خپلو پونښتوه د خوابونو د ورکولو او د خان او جهان د پونښتو جوګه و ګرځې . د دې ملت د پوهاوی له پاره باید فلسفې فکر د یوه حق په حيث ثبت او ومنل شي.

د افغانستان په اوسمى ټولنه کې د اوردو جنګ جګرو له امله اکثریت د هر عمر (خوان ، سپین ړيري او نور) خاوندان د افراطیت ، جهل ، نادانی ، خوشونت ، توهین ، تحقیر او مزخرفاتو له اصطلاحګانو سره اشنایې لري او هغه پېژنې او د خلکو په منځ کې رايچ دي ، رائحي د فلسفې د عامو قوانینو او د ډیالکتیک د قانون په اساس د هیواد ننې ماشومان د دغوناورو اصطلاحګانو پرڅای د احترام ، زغم ، مینې او محبت خپنې

او ترويچ ته تشويق کړو او په دې اړه فلسفه بايد ژوري پلتني وکړي ، تر خو د هيواډ ننټي ماشومان د همدمغو اصطلاحګانو سره پېژندګلوي ولري او هغه بايد وپېژني .

پايله

د معرفت تیوري او بد او لرغونی تاريخ لري او د تاريخ په اوړدو کې يې په مختلفو ډولونو وده او تکامل کړي دي. د یونان د لرغونو فيلسوفانو خخه سوفسطایان لومړني کسان ووچې د پېژندنې په امکان يې شک درلود. په هغوي پسې سقراط، افلاطون او ارسسطو د پېژندنې د بنست تینګښت ته پام واړاوه اوپه همدي ډول د معرفت پوهنې علم رامنځ ته شو.

له رنسانس خخه را وروسته دغه بحثونه د دکارت ، کانت ، جان لاک او فرانسیس بیکن له خوا بشپړ او د لویدیئحې فلسفې په مرکز کې يې ځای ونيو.

باید ووایم چې د بشر معرفت له لویه سره په څلورو خانګو ويشلای شو چې یو دین دی چې بنیاد يې په وحی ولاړ دي ، بل ساینسی معرفت دی چې تر ډېره حده په تجربه ولاړ دي . بل د هنر معرفت دی چې په احساساتو باندې تکيه لري او څلورمه خانګه يې فلسفې معرفت دی چې بنیاد يې په تعقل او استدلال ولاړ دي . ساینس د تجربې محک دي ، د دې له پاره چې دا ثابته شي چې د اوبو مالیکول له یو اتونه اکسيجن او دوه اتمو هایدروجن سره او به جوروی ، استدلال نه ، بلکې تجربه په کار ده . د هنر معرفت په احساساتو ولاړ دي . د فلسفې معرفت چې د تعقل او استدلال پیداوار دي له کلیاتو سره اړیګه لري .

دلته په تولو انساني معرفتونو کې د انسان فلسفې تعقل او استدلال ته ضرورت پیښېږي يعني هر هنري اثر تعقل غواړي او شاعر يا لیکوال ډېر خله تجربې ته ضرورت لري . علمي کشف که هر خو له تجربې زېږيو ، خو منطق ، تعقل او استدلال ته هم اړتیا لري .

له منطقې استدلال خخه یواخې په فلسفه کې نه ، بلکې د معرفت په نورو ساحوکې هم استفاده کېږي . فلسفه د منطقې استدلال (د فلسفې د علمي عامو قوانینو په رڼا

کې) په مت هری پوبنتني ته نه ، بلکې ټینو پوبنتنو ته د خواب ورکولو کوشش کوي . فلسفه له هغه پوبنتو سره سرو کار لري چې زمور له ژوند او وجود سره یې تړاو لري .

دلته د فلسفې د استدلال او منطق له مخي حقيقې پوهنه (علم) له خيپنې او تفکر خخه پیدا کيرې ، په حقیقت کې مور په هیڅ شي نه پوهېږو ، کوم شی چې حاصلوو ، کوم چې زمور په بدن کې د احساساتو او حواسو او دهغه له تغییراتو خخه را پیدا کيرې ، یعنی چې د خارجې عواملو له اغیزې خخه رامنځ ته کيرې .

د انسان داخلي حواس او احساسات له بهرنۍ نړۍ سره د اړیکو ، د داخلي پوهې سره فقط د انسان د حواسو په وسیله موندل کيرې یعنې د معرفت د تیوري په اساس د انسان له ذهن خخه د باندې عيني نړۍ پیژندنه د انسان د داخلي حواسو په وسیله پیژندل کيرې ، نو ځکه مور ابکت (عیني بهرنۍ نړۍ) او سوبکت (انسان ، دهغه ذهن او تصوارت ، عقل ، تعقل او استدلال) تر منځ ډیالکتیکې اړیکې تشکيلوی چې په نتیجه کې د معرفت یا د پیژند ګلوی پروسه رامنځ ته کيرې چې د پیژندنې او معرفت په تیوري کې ستر رول لوبوی .

نو فلسفه هم په همدي بنیاد که خه هم مادي پدیدي دي او که خه هم اجتماعي پدیدي دي د هغه متضادي خواوې او اړخونه تر خيپنې او مطالعې لاندي نيسې .

د فلسفې د عامو کلي او علمي قوانيو او هم د خپل عقل ، منطق ، تعقل او استدلال په همدغه مادي پدیدي او هم اجتماعي پدیدي په تله کې تلل کيرې ، د هغوي د پدیدو د پیښو په اصلې علتونو او رازونو انسان خان پوهوي . دغه فلسفه ادعا کوي چې د انسان قضawت چې عقل دی ارزیابی او تحلیلوي او تر خپل کنترول لاندي نيسې ، او په اخر کې انسان نتیجه ترلاسه کوي او انسان پیژند ګلوی ته خان رسوي او په مختلفو اجتماعي او مادي پدیدو په پرمختګ کې تړي کار اخلي .

ماخذونه

- ۱- افق ، محمد ظاهر. لرغونی یونان د فلسفې لنډ تاریخ ، د افغانستان د علومو اکادمۍ، کابل: ۱۳۶۸.
- ۲- تبری ، حبیب الله . فلسفې افکار، کابل مجله ، ۳ گنه ، ۱۳۳۶ .

- ۳- شیروانی ، علی . فلسفی کلیات ، ژبارن : محمد حامد ژواک ، دانش خپرندویه یولنه، ۱۳۹۴.
- ۴- صلیبا ، جمیل . فرهنگ فلسفی ، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، تهران : انتشارات حکمت، ۱۳۸۵.
- ۵- محب الله ، فلسفه اوساینس ، پینتویولنه، کابل مجله ۱۳ گنیه ، ۱۳۳۷.
- ۶- نجیب ، محمود ذکیر . علم او پوهه د نقدی ریالیستانو په نظر کې ، ژیاپن زین الله منلی ، کابل مجله ، ۱۱ گنیه ، ۱۳۴۵ ل.
- ۷- متمم : تعریف شناخت cognition چیست ؟ ۳۰ / ۳ / ۱۳۹۸ لیکوال نامعلوم .
<https://motamem.ovg>.

معاون سرمحقق راحله مرزاي

نقش سياسي زنان در دوره سلطنت محمد ظاهر شاه

Political Role of Women during ZahirShah's Reign

Rayela Mirzaye

Abstract

At the beginning of ZahirShah's Reign, due to conservative policies, women were forced to wear burqa and education facilities were particularly in Kabul city Presint for them. By the political, economic, social and cultural changes around the world and its effect on Afghanistan, the women's presence became a necessary matter. So the government tried to raise the educational level of women by increasing the number of schools for them. The Naswan Institution (women institution) were established to support and grant women rights.

For the first time, a number of women became successful to raise their educational level up to bachelor degree and served for other women of country. They published articles in Merman magazine, and doing activities in Radio programs and other areas. The government prohibited wearing of burqa by women. By the beginning of a new chapter in Afghanistan, hopes increased for new life which based on equality of gender and prominent participation of women in society. So the constitution and decade of

democracy circumstances enabled women to became member of LoyaJirga, Parliament and cabinet.

خلاصه

در اوایل سلطنت محمد ظاهر شاه بنابر سیاست محافظه کارانه، مشی اساسی حکومت در مقابل زنان مبنی بر پوشیدن جبری چادری بود و امکانات تعلیم و تربیه برای دختران و زنان بسیار اندک آنهم صرف در شهر کابل وجود داشت، اما به نسبت تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در جهان و تأثیر آن بر اوضاع افغانستان، حضور زنان در اجتماع یک امر ضروری پنداشته شد. بنابر آن حکومت برای ارتقای سویه تحصیلی زنان گام های موثر را برداشته و مکاتب دخترانه را توسعه داد. مؤسسه نسوان جهت اعاده حقوق زنان ایجاد و حمایت شد. برای اولین بار عده از زنان توانستند سویه تحصیلی خوبیش را تا درجه لیسانس بالا ببرند و با اندوخته های علمی خود مصدر خدمت به سایر زنان کشور گردند. این زنان با نشر مقالات در مجله میرمن، پروگرام های رادیویی و سایر بخش ها توانائی خود را تبارز دادند و دولت نیز پوشیدن حجاب اجباری (چادری) زنان را منسوخ اعلام نمود با آغاز این فصل جدید در افغانستان (امیدهایی برای یک زندگی نو که مبتنی بر برابری جنسیتی و مشارکت هر چه بیشتر زنان در اجتماع باشد افزایش یافت به همین ترتیب قانون اساسی و شرایط دھه دموکراسی زمینه راه یابی زنان را به لوبه جرگه، پارلمان و بالاخره به کابینه فراهم نمود.

مقدمه: مسلم است که حقوق زنان و مسائل مربوط به آنان را نمی توان در تحولات عمومی جامعه جدا کرد، زیرا زنان، خواهی و نخواهی به حیث نصف نفوس کشور، در تمام شئون حیات به طور مستقیم و یا غیر مستقیم شریک و سهیم اند از جمله عواملی که بر نقش زنان در جامعه اثر می گذارند، همانا مسئله امنیت و مصونیت قانون، اکشاف اقتصادی و دسترسی زمینه های کار و فعالیت، اندازه سطح دانش عمومی و مسلکی، توسعه روابط سیاسی و فرهنگی با جهان خارج، گسترش مدیا و اطلاعات عامه در کشور، استفاده روز افزون از پیشرفتهای تکنیکی و وسائل مدرن زندگی و از همه مهم تر موجودیت پایه های سالم عقیدتی، فرهنگی و عنعنی جامعه در راستای حمایت از زنان

می باشد که هر یک به ذات خود در تحول و تکامل حقوق زنان و نقش سیاسی شان در جامعه مؤثر بوده و با هم رابطه نا گستنی دارند. در این مقاله چگونگی این تحول و تکامل در دوره سلطنت محمد ظاهر شاه بررسی گردیده است.

مبرمیت: زنان در کشور ما نیمی از پیکر جامعه هستند و این نیم نفوس بیشتر زمان-ها در چهار دیوار خانه‌ها محصور بودند و برای نخستین بار در دوره سلطنت شاه امان الله در لوبه جرگه پغمان و بعداً در دوره سلطنت محمد ظاهر شاه حضور سیاسی یافتدند و اینکه زنان در یک جامعه سنتی توانستند حق تحصیل، کار و دسترسی به خدمات اجتماعی را دریابند و خود را مطرح بسازند یکی از موضوعات مهم بوده و از مبرمیت خاصی برخوردار است.

هدف: هدف از نوشتمن این مقاله روشن شدن وضعیت اجتماعی و سیاسی زنان در یک مقطعی از تاریخ کشور می‌باشد.

میتوود تحقیق: در این مقاله از میتوود علمی - تحقیقی تشریحی با استفاده از آثار علمی و منابع کتابخانه کار گرفته شده است.

متن: محمد ظاهر شاه در آغاز سلطنت طی فرمانی اعلام کرد که مشی اساسی پدرش را در تمام امور اعم از داخلی و خارجی تعقیب می‌دارد و در عین زمان قانون اساسی ۱۳۰۹ را بدون تغییر نافذ دانست. این قانون به استثنای یکی دو مورد که تغییر ضمنی به آن صورت گرفت، در دیگر موارد تا سال ۱۳۴۳ به همان شکل اولی مرعی الاجرا بود. در این قانون هیچ تذکری در مورد محدودیت بر زنان ذکر نشده است. چنانچه ماده (۱۴) قانون اساسی حکم می‌نمود که: «عموم تبعه افغانستان نظر به قابلیت و اهلیت، به قدر ضرورت حکومت استخدام می‌شوند». اما به رغم این قانون، زنان که نصف نفوس کشور را می‌ساخت از فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی در جامعه از طرف دولت محروم گردیدند. ((۷: ص ۲۳۹)) این وضع که در حقیقت نقض قانون اساسی بود.

به همین ترتیب در قانون فوق تعلیم و تربیه برای اطفال تبعه افغانستان را واجبی و حتمی می‌دانست شده بود اما باز هم به حال دختران کشور، حکومت نه تنها آن‌ها را

مجبر به رفتن مکتب نکرد، بلکه دروازه های مکاتب دختران را مسدود نگهداشت و مانع تعلیم آنها گردید. (همانجا: ص ۲۳۹)

مسلمان دلیل عمدۀ مواد فوق، «سیاست شدید محافظه کارانه دولت به خصوص در دوره صدارت محمد هاشم خان بود که در اثر همسوئی عناصر دینی و مذهبی و به مقصد دلجوئی و نزدیکی آن ها به دستگاه حکومت، حقوق مشروعه اتباع و در مجموع حقوق زنان را عملأً مورد اغماض قرار داد و صدمه بزرگ به حضور اجتماعی زنان کشور وارد کرد. مشی اساسی دولت در آن وقت مبنی بر پوشیدن جبری چادری بر زنان یک امر نهایتاً سیاسی بود که به آن صبغة شرعی داده شد.» (همان: ص ۲۴۰)

این وضع نه تنها بر زنان و دختران شهری، بلکه بر زنان روستائی نیز اثر بخشید و آزادی عنعنوی آنها را محدود ساخت، چنانچه مورخ شهیر کشور میر غلام محمد غبار در خاطرات ایام تبعید خود در قریه بالا بلوک ولایت فراه در سال ۱۳۱۴ در زمینه می نویسد: «مردم این منطقه عموماً قوی پیکر، زیبا، رحمتکش و در عین حال فقیر، چشم سیر و مغرور بودند. زنان برقع و حجاب نمی شناختند و با مردان خود شریک کار بودند. این زنان آزاد و بی پروا، زندگی عفیف را یک امر طبیعی می شمردند و از مفاسد اخلاقی مبرا بودند... در عیدهای رمضان و قربان مردان و زنان دهات، در میدان های وسیع یکجا شده و به بازی ها و تخم جنگی و اتن می آمدند، ولی در یکی از همین اجتماعات بود که امر رسمی علاقه دار رسید و گفت: چون دولت اسلامی اعلیحضرت پابند شریعت اسلامی است، بعد از این نباید زنان در ایام عید به غرض میله در میدان ها بر آیند و اگر زنی از خانه بر آمد، مردش مجازات می شود.» (۱۸۵: ص ۵)

این وضع که در حقیقت نقض قانون اساسی بود، چند سال ادامه یافت تا آنکه دروازه یکی دو مکتب نسوان به روی دختران شهر کابل باز شد و از همین جا فعالیت عده زنان چه به حیث معلم و چه به حیث قابله شروع شده و چانس کار را در بیرون منزل پیدا کردند. مکتب مستورات یکی از کانون های تعلیمی و تربیتی زن در آن عصر بود. تحرک زنان در زیر چادری از همین جا آغاز شد و راه دراز و پر پیچ و خم خود را به سوی آینده در پیش گرفتند بدین ترتیب بعد از ختم جنگ جهانی دوم در جهان تحولات بسیار بزرگ در همه شئون زندگی اعم از سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و صنعتی به وجود

آمد و این تحولات بر همه کشورها اثر بارز بجا گذاشت. افغانستان نیز از این حرکت جهانی بی نصیب نماند. نیازمندی های نوی در جامعه پیدا شد که نقش زنان را در اجتماع بیشتر ضروری می ساخت بناءً در اواخر صدارت محمد هاشم خان بلند بردن سویه مدنی و اجتماعی زنان مطرح گردید «سردار محمد نعیم در سال ۱۳۲۴ ه.ش، در این باره به سید قاسم رشتیا هدایت داده بود تا اساسنامه‌یی را برای چنین یک مؤسسه ترتیب نماید. ولی به زودی صدر اعظم از طرف شاه برکنار گردید و سردار شاه محمود خان از طرف شاه به حیث صدر اعظم تعیین گردید. کمی بعد در اثر پیشنهاد عبدالمجید خان زابلی وزیر اقتصاد مؤسسات عام المفعه اجتماعی چون مؤسسه نسوان، بعد مرستون و سپس روزنtron در سال ۱۳۲۵ در کابل تأسیس گردید.» (۲:ص ۲۷۴) بدین منوال یک گام دیگر بر علاوه معارف برای گسترش نقش و حضور زنان در عرصه های اجتماعی برداشته شد.

سید قاسم رشتیا که در تأسیس این نهاد مؤظف گردید می نویسنده: تأسیس مؤسسه نسوان یک امر حساس و باریک بود. بنابر آن یک هیأت عالی رتبه پنج نفری تعیین گردید تا در زمینه به طور عاملانه ولی خاموشانه اقدام نمایند. این ها عبارت بودند از علی محمد خان وزیر خارجه و معاون صدارت، عبدالmajid خان زابلی وزیر اقتصاد، نجیب الله خان وزیر معارف، غلام یحیی خان طرزی وزیر مخابرات و میرزا محمد خان یفتلی وزیر دولت و من که در آن وقت معاون ریاست مطبوعات بودم با داشتن حق عضویت وظيفة منشی این شورای عالی و سرپرستی مستقیم مؤسسه را به همکاری خانم انجنیر محمد نعیم ضیائی که سمت معاون مؤسسه را داشت نجیب الله خان وزیر معارف از اول وقت از اشتراک به این کار که آن را بسیار باریک و حساس می دانست معدرت خواست تا مبادا عکس العمل های احتمالی محیط که در این مرحله پیش بینی می شد، به امور معارف وارد نموده سیر ارتقایی آن را در کشور که تازه شروع شده بود مختل نگرداند، اما سایر اعضای هیأت مسؤولیت این امر را قبول نموده، عملأ برای بنیاد گذاری این مؤسسه که پس از انجمان حمایت نسوان عصر امانی اولین قدم در راه رشد اجتماعی زنان به شمار می رفت داخل اقدام گردیدند.» (۱:ص ۵۳) بدین ترتیب از صدر اعظم شاه محمود خان خواسته شد تا یکی از دختران خود را به حیث سرپرست افتخاری این مؤسسه تعیین

نماید. (از اینرو خانم قمرجان دختر کلان شان را به این حیث تعیین نمود. برای امور اداری مؤسسه رقیه دختر سردار عنایت الله خان تعیین گردید. به مشوره ایشان یک عده خانم های تحصیل کرده دوره امانی دارای اهلیت و تربیه مدنی بودند فوراً در رأس شعبات مختلف که در ابتدا شامل سواد آموزی، دوخت و بافت، امور منزل و زبان های خارجی بود؛ در نظر گرفته شدند به زودی عده زیادی زنان برای اشتراک در کورس های مذکور ثبت نام نموده مؤسسه در وقت کم رونق زیاد پیدا کرد، زیرا محیط آماده چنین حرکت بود). (۲: ص ۲۷۵) اما چندی نگذشته بود که اولین عکس العمل ظهر کرد، درباره تجمع تعدادی از زنان در یک محل مرکزی شهر به دوایر استخارات اطلاع دادند. به اثر آن تجویز به عمل آمد تا وقت شروع و ختم کار شاگردان و کارکنان مؤسسه نیم ساعت بعد از آغاز و انجام کار مامورین قرار داده شود. همچنان عمارت مؤسسه که در منزل محمد ولی خان وکیل سلطنت امان الله خان در جوار هتل کابل قرار داشت، به چند سمت راه داشت بناءً منسوبین مؤسسه از چند راه به خانه های شان فرستاده شوند و باین صورت از رویا رویی آنها با مامورین دوایر جلوگیری شود.

بار دوم به نسبت یکجا شدن زنان و مردان در سرویس های شهری، شکایت شرکت سرویس بلند شد. باز موضوع را به گردن مؤسسه انداختند! در این باره هم هدایت چنان بود که در هر موتور چند قطار پیش رو که دروازه علیحده داشت مخصوص خانم ها باشد، بدین قسم موضوع حل گردید به همین ترتیب وقتی مؤسسه تصمیم گرفت که به قسم تجربی سینمای کوچکی را که داخل عمارت مؤسسه ایجاد و بعضی فلم های منتخب هفته یک بار برای زنان نمایش داده شود وزارت داخله در آن وقت مسؤول امور سینماها و تورید فلم بود؛ از مساعدت و دادن فلم انکار ورزید بناءً مؤسسه از بعضی سفارت های خارجی فلم مستند تربیوی، معلوماتی و فرهنگی را اخذ و در سینمای موقتی مؤسسه به نمایش گذاشت، که خیلی مورد استقبال زنان قرار گرفت (اما مشکلی که در این وقت پیش آمد این بود که فلم ها بعد از وقت کار رسمی مؤسسه نمایش داده میشد بعضی وقت نمایش به وقت شام ختم می گردید. خارج شدن خانم ها در تاریکی شام مسؤولیت دیگری بود که برای چاره جویی آن چپراسی ها را با چراغ به هر سمت جهت همراهی خانم ها میفرستادند). (همان: ص ۲۷)

مؤسسه گسترش یافت در ولایات هم نماینده گی ایجاد کرد. این مؤسسه دارای ۹ کورس سواد آموزی، یک لیسه و یک کودکستان بود. در لیسه زنان شوهر دار یا آنهایی که سن شان بالا بود، شامل میشدند که در آن بر علاوه درس های عمومی، تربیه کودک، خیاطی، آشپزی، تایپ، تحریر و صنایع دست دوزی تدریس می گردید.

به همین ترتیب مکتب مستورات به حیث اولین مرکز تعلیم و تربیه نسوان نسبت گسترش حضور دختران به دو مکتب تقسیم شد اولی لیسه ملالی دومی لیسه زرغونه لیسه ملالی اولین لیسه عصری انان (زنان) افغانستان بود. نقش مهم در قسمت تحصیلات زنان بازی کرد و اولین زنان که پای به عرصه سیاسی کشور گذاشتند و تربیه شدند از همین کانون فرهنگی کشور بودند. (در سال ۱۳۲۶ برای نخستین بار یک گروه شش نفری فارغ التحصیلان نسوان را که شامل چهار شاگرد عادی و دو سامع بود به جامعه تقدیم داشت هر یک کبرا نورزائی، عالیه پوپل، شفیقه رشیدی و سید بی واعظی دو سامع رقیه ابوبکر و حمیرا نورزائی. مکتب ملالی همچنان اولین دارالمعلمات نسوان و اولین فاکولته نسوان در افغانستان محسوب می شود). (۷: ص ۲۵۰) افزایش سریع تعداد شاگردان و کمبود معلمه ها آنهم کسانی که سویه بهتر تدریس را داشته باشد، حکومت را وا داشت تا در صدد فراهم نمودن زمینه های تحصیل بالاتر برای نسوان برآید و همان بود که در سال ۱۳۲۷ ه. ش یک پروگرام دو ساله دارالمعلمات تشکیل شد که هدف اصلی آن تربیه معلمه ها در دو رشته ساینس و ادبیات برای مکاتب نسوان بود شفیقه ضیایی یکی از فارغان دوره دوم لیسه ملالی و یکی از زنان نهضت نسوان کشور در خاطرات خود می نویسد: «دارالمعلمات نسوان در سال ۱۳۲۷ تأسیس شد، دوره ما (شش نفر اولین فارغان لیسه) با ما یکجا شامل فاکولته شدیم. چون چادری پوش بودیم. فاکولته هم در لیسه ملالی شروع شد و اکثر فارغ التحصیلات علاقه و ضرورت داشتند که کار کنند و از طرف دیگر معلم نسوان بسیار کم بود. بنابر آن فیصله به عمل آمد که قبل از ظهر به حیث معلم کار کنیم و بعد از ظهر درس فاکولته را پیش ببریم مکلفیت تدریس برای ما عوض ۲۴ ساعت فقط ۱۸ ساعت در هفته بود. فاکولته در دوره اول دو صنف داشت: ادبیات و ساینس. من فاکولته ساینس را انتخاب کردم. بعد از ختم درس فاکولته، شاگردان صنف ده الی دوازده را تدریس می کردم. همچنان عالیه پرونتا یکی از زنان این دوره، در این رابطه مینگارد:

«وقتی که دو سال تعلیمی دارالمعلمات به پایان رسید. دو سال دیگر به آن افزوده شد و در ختم چهار سال شهادت نامه لیسانس به ما داده شد و از امتیازات آن برخوردار شدیم.» (۷: ص ۲۵۲) بدین ترتیب اولین دسته زنان که موفق به اخذ لیسانس در رشته ادبیات شدند عبارت اند از زرین نوری، عالیه پوپل، آمنه ملکزاده، کبرا عمر، رقیه ابوبکر، سید بی بی واعظی، بلقیس لعلی، عزیزه انور و مليحه راشدی و در رشته ساینس: کبرا نورزائی، شفیقه ضیائی، عاتکه رفیق، عالیه پرونتا، مağه رحمانی، راحت حبیب و صالحه مستمندی بودند و این سلسله ادامه داشت.» (همانجا: ص ۲۵۲)

همچنان لطیفه کبیر سراج اولین زن افغان بود که در سال ۱۳۲۶ با چادری در رادیو کابل آن وقت که بعداً به رادیو افغانستان مسما شد، به حیث نطاقد ایفای وظیفه کرد. او نیز از جمله فارغان رشته ادبیات لیسه ملالی بود. به همین ترتیب حضور زنان و دختران در اجتماع رو به افزودی بود. اما دوره صدارت محمد داود یکی از دوره های پُر تحرک، ارتقاءی با نظم و دسیپلین در کشور محسوب می شود بزرگترین قدم در حیات اجتماعی زنان در این دوره برداشته شد. عبدالحمید مبارز در اثرش تحلیل واقعات سیاسی افغانستان می نویسد: «پس از آنکه تعليمات نسوان تا درجه فاکولته ارتقا یافت و مکاتب دختران در سراسر کشور توسعه پیدا کرد تعداد زنان و دختران باسواد زیاد شد و مؤسسه نسوان را در جهت مجادله برای تحقیق حقوق زنان حمایت کرد و یک تعداد زنان تحصیل کرده و نویسنده چون رقیه ابوبکر، صالحه فاروق اعتمادی، کبرا نورزایی، حمیرا نورزایی، نفیسه شایق مبارز، معصومه عصمتی وردک، حمیرا افغان زاده، بلقیس لعلی و عالیه پوپل در صف اول مبارزه زنان از طریق نشر مجله میرمن و نشر مقالات در مطبوعات و اشتراک در پروگرام های زنان در رادیو کابل و به راه انداختن پروگرام های فرهنگی در باغ شهر آرا، به راه افتادن پروژه های انکشاфт دهات و تبلیغ زنان دهات توسط مدیریت های بهبود نسوان، جامعه زن را آماده ساخت بدین منوال در روز دوم جشن استقلال سال ۱۳۳۸ اولین زن که بدون چادری در حالیکه ملبس با بالاپوش دراز و رو سری بود در غازی استدیوم در بین مقامات عالی رتبه دولت ظاهر شد. زینب خانم سردار محمد داود بود بناءً خانمی که این نهضت را (البته بعد از ملکه ثریا در سال ۱۳۰۷) آغاز کرد وی بود.» (۸: ص ۲۰۷) همچنان ظاهر طنین در اثرش افغانستان در قرن بیستم درباره

رفع چادری و حضور اجتماعی زنان چنین مینویسد: «تصمیم صدر اعظم محمد داود در مورد رفع چادری و حضور اجتماعی زنان که به نام نهضت نسوان صورت گرفت نخست با آشکار شدن چهره های برخی زنان خانواده سلطنتی و عده ای از زنان هیأت حکومت در مراسم استقلال آغاز یافت. وی همچنان از قول محمد عزیز نعیم برادرزاده سردار محمد داود می گوید: جشن استقلال سال ۱۳۳۸ بود پدرم تصمیم گرفت که باید مادرم با آن ها یکجا بیاید. وقتی که مادرم به استديوم ورزشي کابل رفت برای همه تعجب آور بود و مادرم، هم خیلی هیجان زده بود. همان روز چهره اشخاص که در آنجا بودند جالب بود وزرا هم خبر نداشتند. در این وقت مرحوم سلطان احمد خان شیرزوی که سابق وزیر خارجه بود. در یک چوکی خالی که در پهلوی من بود، نشست به چپ نگاه کرد و به راست نگاه کرد و مادرم را دید و از من پرسید که این خانم افغان است؟ گفتم بلی! گفت که خواهد بود؟ گفتم فکر میکنم که مادرم باشد. او به حدی هیجان زده شد که اشک از چشمهاشان جاری شد.» (۴:ص ۹۹) به همین قسم امین صیقل در اثیر افغانستان معاصر در این رابطه مینگارد: «قدرت زیاد دولت به دادخان موقع داد تا اصلاحات اجتماعی را که سه دهه قبل به قیمت تاج و تخت امان الله خان تمام شده بود، جلو بیاندازد. در سال ۱۳۳۸ بدون موافع سیاسی خانم ها در مؤسسات دولتی آغاز به کار کردند.» (۳:ص ۲۷۹) بدین ترتیب بعد از آنکه خانم صدر اعظم محمد داود خان و چند تن دیگر در روز دوم جشن استقلال به نمایش رسم گذشت حاضر شدند فردای آن خانم های مامورین عالی رتبه دولت، نیز به جشن اشتراک کردند. «زنان کابل از این تحول بزرگ استقبال شایان نمودند در همان شبهای اول جشن آنها با فامیل ها و شوهران خود به تعداد غیر قابل باور به کمپ ها آمدند و فضای زندگی چنان تغییر فاحش کرد که گوئی شهر کابل دیگر آن شهر نبود دختران جوان چنان مست و سرشار از این تحول بودند که گوئی آنها به یک سیاره دیگر قدم گذاشته اند. گرچه عکس العمل جزئی در مقابل این تحول در چند هار بروز نمود اما کدام مخالفت جدی صورت نگرفت.» (۷:ص ۲۷۰) رفع چادری و حضور اجتماعی زنان قدم به قدم در بین اقسام مختلف جامعه گسترش یافت یک اقدام اختیاری بود نه اجباری. لذا این تحول اختیاری نخست در شهر کابل، آنهم

در بین خانواده های تحصیل کرده و متعدد شهر راه خود را به سوی اکتشاف در بین دیگر اقشار شهری باز کرد.

تلاش زنان تحصیل کرده و با سواد برای کاریابی بیرون از خانه در محیط مشترک با مردان آغاز شد با استفاده از (ماده ۱۴ قانون اساسی سال ۱۳۰۹ که در آن وقت نافذ بود) منع قانونی در زمینه استخدام زنان در دواویر حکومتی و مؤسسات عامه وجود نداشت، (قبلاً ذکر گردید که در اوایل سلطنت محمد ظاهر شاه نظر به سیاست محافظه کارانه این ماده قانون تطبیق نمی شد) حالا حکومت نیز علاقمند بود تا برای به ثمر رسانیدن هرچه سریعتر این تحول به زنان چانس بیشتر کار را در مربوطات دولت بدهد. زنان برای اولین بار در تاریخ کشور فرصت آنرا یافتند تا در جوار مردان در بیرون منزل به کار و فعالیت بپردازنند. در این راستا از حقوق مساوی برخوردار شوند. برای دختران جوان که از لیسه های کابل فارغ شده بودند. چانس شمول در پوهنتون کابل میسر گردید. تا با پسران یکجا در محیط مشترک علمی و در یک صنف در کنار هم به تحصیل بپردازنند. به همین ترتیب دختران که هنوز در صنوف متوسط مکتب بودند نیز از این تحول عمومی بی نصیب نماندند. با تشکیل گروپ خارندوی به تعداد بیش از ۲۰۰ دختر به موافقه فامیلشان در آن ثبت نام کردند. حرکت این کاروان در سال های بعدی سرعت بیشتر اختیار کرد. همچنان اعزام زنان و دختران جهت تحصیل به خارج رسماً آغاز گردید در اول ۱۱ نفر در سال های بعدی به تعداد بیشتر برای سکالر شیپها و فیلوشیپها به خارج رفتند به همین ترتیب زمینه به فعالیت های سیاسی زنان مساعد شده میرفت، دهه دموکراسی یا قانون اساسی ۱۳۴۳ مقطع مهم برای فعالیت های سیاسی زنان در کشور است. برای اولین بار در تاریخ کشور از جمله ۲۳ نفر عضو دو خانم افتخار عضویت کمیسیون مشورتی مسوده قانون اساسی را کسب کردند هر یک: کبرا نورزائی و معصومه عصمتی که از جمله محدود زنان تحصیل کرده صاحب تجربه و فعال کشور بودند. بعداً در لویه جرگه تصویب قانون اساسی ۴ زن از طرف پادشاه به حیث اعضای انتسابی معرفی گردیدند که عبارت بودند از: کبرا نورزائی، معصومه عصمتی، رقیه ابوبکر و خدیجه احراری البته پس از لویه جرگه ۱۳۰۷ عصر امانی که ۱۳ زن در آن اشتراک کرده بودند، این دو مین بار بود که ۴ زن در همچو مجلس بزرگ ملی کشور عضویت پیدا کردند.»(۶:ص ۷۷۷)

شورای ولسی جرگه و مشرانو جرگه در سال ۱۳۴۴ از جمله ۲۱۶ تن از وکلای منتخب ولسی جرگه چهار زن نیز با کسب اکثریت آرا از ولایات مربوط خود عضویت جرگه را حاصل کردند که دو زن از شهر کابل هر یک: رقیه ابوبکر و داکتر اناهیتا راتب زاد (یگانه خانم عضو مؤسس حزب دموکراتیک خلق شاخه پرچم) سومین زن خدیجه احراری از هرات و چهارمین زن معصومه عصمتی از قندهار، سه نفر از وکلای فوق الذکر قبلًا به حیث نماینده های انتصابی لویه جرگه قانون اساسی نیز بودند. این بار اول بود که زنان افغانستان در یک مبارزه انتخاباتی دوش به دوش مردان داخل میدان سیاست گردیدند و با زحمت زیاد میدان را از رقبای خود برداشتند. به همین ترتیب عزیزه گردیزی و حمیرا سلجوqi در مشرانو جرگه از طرف شاه به حیث سناطورهای انتصابی تعیین شدند.» (۲:ص ۴۰۵) همچنان «کبرا نورزایی اولین زنی بود که در دوره صدارت محمد هاشم میوندوال در سال ۱۳۴۴ به حیث وزیر صحیه مقرر شد. و شفیقه ضیایی دومین خانم بود که در دوره صدارت نور محمد اعتمادی در سال ۱۳۴۶ و صدارت عبدالظاهر در سال ۱۳۵۰ به حیث وزیر مشاور ایفای وظیفه نمود.» (۲: صص ۴۱۱ - ۴۱۸) به همین ترتیب اولین زن دیپلمات که در وزارت خارجه افغانستان مقام ارشد داشت داکتر محبوه سراج رفیق (دختر سردار اسد الله خان سراج پسر عمه محمد ظاهر شاه) بود. وی مدت طولانی را در ایران و ترکیه هنگامیکه پدرش به حیث سفیر افغانی در آن کشورها کار می کرد، سپری نموده و درجه دکتورا در رشته ادبیات از پوهنتون تهران به دست آورده بود.

قابل ذکر است برای اولین بار در تاریخ کشور زنان در مظاهره معروف سه عقرب سال ۱۳۴۴ اشتراک کردند که این مظاهره منجر به سقوط دوره دوم حکومت داکتر محمد یوسف شد. همچنان چند روز بعد که صدر اعظم جدید محمد هاشم میوندوال جهت مذاکره با محصلان ناراضی از برخورد پولیس و قوای نظامی در جریان مظاهرات آن روز به صحن پوهنتون آمد و با ایراد بیانیه و عده بازرسی قضیه را به محصلان داد (برای اولین بار یک محصل دختر به نام سیده دنیا غبار، دختر میر غلام محمد غبار در حضور صدر اعظم به سخنرانی پرداخت و چادر سیاه خود را به گردان صدر اعظم افگند). (۷:ص ۲۹۰) در دهه دموکراسی مظاهره جز و برنامه هر روزه جوانان گردید. گروه های چپ حزب دموکراتیک خلق و پرچم با استفاده از فضای جدید علنًا شروع به فعالیت سیاسی کردند

و در کنار مردها برای بار اول یک تعداد دخترها و خانم‌ها نیز شامل حلقه فعالیت‌های سیاسی و حزبی گردیدند. داکتر اناهیتا راتب زاد پیش‌قدم آن‌ها بود. از جمله زنان جوان که در جلب و جذب دیگران و گسترش حلقه‌های حزبی بین زنان در آن وقت فعالیت چشم‌گیر داشتند، ثریا پرلیکا، ثریا بها، جمیله پلوشه و دیگران بودند در سال ۱۳۴۷ ه. ش. یک عدد از اعضای محافظه‌کار ولسی جرگه تلاش کردند تا قانونی را وضع کنند که به موجب آن سفر دختران به خارج جهت تحصیل منع قرار داده شود، اما صدھا دختر علیه این پیشنهاد به مظاهره پرداختند و آن را مغایر مواد قانون اساسی و حقوق مساوی زن و مرد دانستند و چنان فشار وارد کردند که ولسی جرگه مجبور شد از پیشنهاد منصرف گردد. به همین ترتیب «در سال ۱۳۴۹ چند جوان مربوط جناح (جوانان مسلمان) در برابر پوشیدن لباس کوتاه و فیشن زنان احتجاج نمودند و به پای زنان و دخترانی که لباس غربی داشتند فیر کردند و همچنان به روی بعضی دختران تیز آب (اسید) پاشیدند. در این ارتباط بیش از ۵۰۰۰ زن و دختر در شهر کابل به سرک‌ها ریختند و با مظاهره بسیار گسترده از حکومت خواهان بازرگانی و مجازات عاملین اینکار شدند که در نتیجه حکومت یک عدد عاملین را گرفتار و زندانی ساخت» (۷: ص ۲۹۱) این مظاهرات در حقیقت وارد شدن زنان شهری به فعالیت‌های سیاسی را بیان می‌نمود.

نتیجه

در نتیجه می‌توان گفت زنان کشور بعد از مجادله در برابر ناهنجاری‌های جامعه که در اثر سیاست محافظه‌کارانه دولت بالای ایشان تحمیل گردیده بود با سعی و تلاش پله‌های معرفت را پیمودند و توانستند با باز شدن فضای دموکراتی نقش سیاسی و تاریخی خود را در کشور ایفا کنند و ثابت ساختند هیچ جامعه بدون مشارکت زنان به پیشرفت و تعالی نمی‌رسد.

پیشنهاد

با توجه به آنچه گفته شد، امروز زنان با پیمودن جاده‌های ناهموار توانایی مشارکت سیاسی و عضویت در نهاد‌های مختلف از جمله شورای عالی صلح، پارلمان، کابینه و دیگر نهادهای علمی و فرهنگی را دارند و از جانب دیگر با توجه به توانایی مشارکت زنان

در امور اجتماعی و سیاسی و نیز با توجه به طبع و سرشت نازک ولطیف این قشر پیشنهاد می‌گردد که دولت برای مشارکت این قشر در بخش‌های مختلف برنامه بریزد و زمینه‌هایی را که بیشتر سازگار با طبع و ساختار وجودی زن است، شناسایی در پرتو هدایت ماده (۶) قانون اساسی کشور اقدامات مؤثرتری را طرح و تطبیق نماید تا بار دیگر زنان دستخوش رویدادها و حوادث ناگوار نگردند و منحیت نیم پیکره جامعه قربانی جنگ‌ها و خشونت‌های خانم‌سوز نشوند، زیرا زنان در شرایط فعلی افغانستان توانسته اند، جایگاه به خصوص کسب کنند و در تمام ابعاد حیات اجتماعی و سیاسی این کشور حضور گسترد و سهم فعال بگیرند.

مأخذ

- ۱- خاطرات سیاسی سید قاسم رشتیا، به اهتمام محمد قوی کوشان، چاپ اول، مطبعه پشاور: ۱۳۷۱.
- ۲- دریح، امین‌الله. افغانستان در قرن بیستم، چاپ دوم، مطبعه دانش، پشاور: ۱۳۸۶.
- ۳- صیقل، امین. افغانستان معاصر، با مساعدت داکتر عبدالغفور روان فرهادی و کریل نورجانوف، مترجم: محمد نعیم مجددی، انتشارات سعید، کابل: ۱۳۹۴.
- ۴- طنین، ظاهر. افغانستان در قرن بیستم، ناشر: محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی، تهران: ۱۳۸۳.
- ۵- غبار، میر غلام محمد. افغانستان در مسیر تاریخ، جلد دوم، تاریخ تحریر ۱۳۵۲، کابل: ۱۳۷۸.
- ۶- فرهنگ. محمد صدیق. افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد دوم، مطبعه اسماعیلیان، ایران: ۱۳۷۱.
- ۷- کاظم، سید عبدالله. زنان افغان زیر فشار عنونه تجدد، چاپ اول، کالیفورنیا: ۱۳۸۴.
- ۸- مبارز، عبدالحمید. تحلیل واقعات سیاسی افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۹۶، چاپ دوم، مطبعه میوند، پشاور: ۱۳۷۷.

محقق محمد موسی حاجیزاده

بررسی جرم اختطاف در نظام حقوقی افغانستان

Evaluation of Kidnapping in Legal System of Afghanistan

M.Musa Hajizada

Abstract:

One of the basic rights of human that stipulated in constitutional law of the countries is freedom. The legislatives take this right for all citizens to use it according to law. For observing and preventing from transgress of this right in society, it is defined as crime.

Kidnapping caused to deprived the human from the rights of freedom that are crime in legal system, although kidnapping is a separate crime meanwhile it makes good facilities for committing other crimes. The legislators take action to this issue and define it as crime by observing the principle of proportionality of offense and punishment.

Kidnapping, besides its positive features there are some deficiency and extenuation that evaluated in this scientific research.

خلاصه

یکی از مهمترین حقوق اساسی افراد که در قوانین اساسی کشورها تسجیل یافته، آزادی است. قانونگذار کشور برای همه شهروندان حق داده است تا در مطابقت با قانون از این حق بشری شان مستفید گردند. برای رعایت این حق در جامعه و جلوگیری از نقض آن، اعمالی را که باعث سلب این حق می‌گردد، جرم انگاری نموده است. اختطاف که باعث سلب آزادی افراد می‌گردد، در نظام حقوقی کشور جرم تلقی شده و برای آن مجازات پیشبینی شده است. جرم اختطاف از جمله جرایمی است که

خود باوجود دیکه جرم مشخص است در ضمن زمینه و بسترساز سایر جرایم دیگر نیز می‌باشد که قانونگذار به این امر توجه نموده و نظر به حالات و بارعاایت اصل تناسب جرم و جزا آن را جرم‌انگاری نموده است.

جرائم اختطاف در کنار ویژگی‌های مثبتی که دارد بالاهم دارای یک سلسله مشکلات و کاستی‌ها نیز بوده که در این مقاله علمی- تحقیقی به آن اشاره صورت می‌گیرد.

مقدمه

جرائم اختطاف از جمله جرایمی است که علیه آزادی افراد واقع می‌گردد. آزادی حق بشری افراد بوده و این آزادی به استثنای حالات پیش‌بینی شده در قانون نباید توسط هیچ‌کسی محدود و یا سلب گردد. اختطاف نه تنها که از جمله جرایم شدید و از نوع جنایت در نظام حقوقی کشور تلقی گردیده است بلکه در کنار آن عامل اصلی بسیاری از ناهنجاری‌ها و جرایم دیگری نیز در جامعه می‌گردد. اختطاف‌کنندگان در این جرم اهداف متعدد را دنبال می‌نمایند و برای رسیدن به آن دست به وسائل مختلف می‌زنند. امروز این جرم نسبت به هر زمان دیگر سیر صعودی‌اش را طی می‌نماید.

جرائم اختطاف در کنار آنکه گاهی باعث ترور اشخاص و گاهی هم باعث شکنجه و آزار و اذیت جنسی افراد در جامعه می‌گردد بلکه همزمان با آن در حال حاضر به جرایم پردرآمد نیز مبدل گردیده است به همین اساس می‌توان گفت که جرم اختطاف برخلافه اینکه از نوع جرایم علیه اشخاص است در کنار آن کم و بیش رنگ و بوی جرایم اقتصادی را نیز به خود اختیار نمود است به دلیل اینکه بیشترین جرایم اختطاف به مقاصد اقتصادی ارتکاب می‌آید.

در این مقاله علمی- تحقیقی جرم اختطاف بر مبنای نظام حقوقی کشور تعریف، عناصر متخلله آن مشخص و جزاهی آن به بحث و بررسی گرفته شده است.

سوال تحقیق: جرم اختطاف در نظام حقوقی افغانستان چگونه است؟

فرضیه تحقیق: به نظر می‌رسد که جرم اختطاف در نظام حقوقی کشور جرم‌انگاری شده و برای آن مجازات پیش‌بینی شده باشد.

هدف تحقیق: بررسی جرم اختطاف و تفکیک آن از سایر جرایم و تشخیص نواقص و نارسائی‌های که در نظام حقوقی کشور نسبت به آن وجود دارد، همراه با پیشنهادات جهت رفع این نواقص مطمح نظر است.

مبرمیت تحقیق: از آنجاییکه جرم اختطاف در جامعه افغانستان سیر صعودی دارد، نیاز مبرم است در این مورد تحقیق جامع صورت گیرد تا نتیجه آن مورد استفاده ارگان‌های عدلي و قضائي قرار گرفته و در تأمین عدالت جزايان نقش مؤثر داشته باشد.

روش تحقیق: روش تحقیق در تحقیق حاضر از روش توصیفی- تحلیلی استفاده می‌شود که براساس اطلاعات کتابخانه‌یی استوار است.

اول- کلیات: در این بحث به توضیح یک تعداد از اصطلاحات مهم و کلیدی بخصوص تاملی بیشتر به تعریف جرم اختطاف و موضوع این جرم در نظام حقوقی افغانستان پرداخته می‌شود، طوریکه بحث اول آن به توضیح اصطلاحات، بحث دوم آن به تعریف جرم اختطاف و بحث سوم آن به موضوع جرم اختطاف اختصاص داده شده است.

الف- اصطلاحات: هر مقاله علمي- تحقیقی دارای یک تعداد از واژه‌های کلیدی است که نیاز است تا در آغاز به توضیح آن پرداخته شود تا خواننده به اساس آن با موضوع آشنایی حاصل نموده تا در خوانش متن سهولت ایجاد گردد.

۱- جرم: جرم به عنوان یک عمل رشت و مخل نظم اجتماعی دانسته شده که در کشورهای جهان برای حفظ جان، مال، آبرو و عزت اشخاص و همچنین امنیت و آسایش عمومی شهروندان قانونگذار یک تعداد از اعمال را جرم‌انگاری نموده و در برابر آن مجازات لازم را پیشبينی نموده است. اینکه جرم چیست و مجرم کیست؟ ارائه دیدگاه جرم‌شناسان و دانشمندان حقوق جزا در مورد جرم از ظرفیت و حوصله این بحث بیرون بوده و صرفاً در اینجا به تعریف جرم در کود جزا اکتفا می‌شود.

در ماده ۴ کود جزا افغانستان تعریف جرم به ماده بیست و هفتم این قانون ارجاع گردیده است. در ماده بیست و هفتم کود جزا که عنوان آن مفهوم جرم است، جرم چنین تعریف شده است: "جرائم، ارتکاب عمل یا امتناع از عملی است که مطابق احکام

این قانون جرم شناخته شده، عناصر آن مشخص و برای آن مجازات یا تدابیر تأمینی تعیین گردیده باشد." (۳: ماده ۲۷)

۲- اختطاف: در قوانین جزایی افغانستان به جای کلمه آدمربایی واژه اختطاف که کلمه عربی است، استفاده گردیده است. "اختطاف از ریشه « خطف » که به معنای به دست آوردن، ربودن و اخذ فوری چیزی یا کسی است." (۶: ص ۸۳)

"اختطاف در لغت به معنی به دست آوردن و گرفتن شی به سرعت استفاده گردیده و معادل کلمات (Kidnapping) و (Abduction) در زبان انگلیسی می باشد. در اصطلاح این واژه به عملی اطلاق می گردد که به واسطه آن یک یا چند شخص از مکانی به مکان دیگر برخلاف اراده شان انتقال داده شوند، که ممکن است با استفاده خدعاً یا فریب باشد و یا هم زور و جبر." (۷: ص ۲۰۳)

قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان اختطاف را چنین تعریف نموده است: "ربودن شخص با استفاده از تهدید یا استعمال قوه (زور) یا انواع دیگر ارعاب یا کاربرد حیله و فریب یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی یا تبدیل نمودن طفل نوزاد با طفل نوزاد دیگر یا دور نمودن طفل از والدین یا سرپرست قانونی وی و یا رها نمودن طفل در محل غیر مسکون است اعم از اینکه چنین اعمال به مقصد بهره برداری باشد یا رسانیدن ضرر." (۱: فقره ۱ ماده ۳)

جرائم اختطاف در ضمیمه شماره (۵) قانون جزاء ۱۳۵۵ افغانستان نیز تعریف شده بود که این تعریف عین همان تعریفی است که در قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان صورت گرفته است به همین ترتیب جرم اختطاف در کود جزای کشور تعریف گردیده است که این تعریف با تعاریف فوق یکسان است. همچنین اختطاف از نظر دانشمندان حقوق عبارت است از: "ربودن شخص با استفاده از تهدید یا استعمال قوه (زور) یا انواع دیگر ارعاب یا کاربرد حیله و فریب یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی یا تبدیل نمودن طفل نوزاد با طفل نوزاد دیگر." (۴: ص ۱۴)

طوریکه دیده می شود در تعریف جرم اختطاف، دو نوع تعریف دیده می شود یکی تعریف کلی و فراگیر است که هر قضیه حقوقی که در مطابقت با آن قرار داشته باشد، جرم اختطاف تحقق پیدا می کند یا به عبارت دیگر تعریف، موضوعی است و بالای

قضایی حقوقی که شرایط آن تحقق یابد، جرم اختطاف تحقیق میابد و دوم اینکه تعریف، مصادقی بوده به این معنی که تعریف کننده، موضوع مورد نظر را از دید موضوعی تعریف ننموده بلکه در تعریف از مصادیق آن نام برده و آن را تعریف می‌دانند که در در این تعاریف حقوقدانان تلاش نموده اند تا جرم اختطاف را از نظر موضوعی تعریف نمایند و بر عکس آن قانونگذاران سعی نموده اند جرم اختطاف را به اساس مصادیق آن تعریف نمایند. در میان این دو نوع، تعریف موضوعی ارزش بیشتر داشته، جامع بوده و قضایی که در آن صادق باشد بصورت اتوماتیک جرم اختطاف تحقیق میابد اما تعریف مصادقی آن جامع نبوده چون صرفاً بالای همان مصادیق آن تطبیق می‌شود.

جرائم اختطاف برای اولین بار بطور نسبتاً جامع در قانون جزای سال ۱۳۵۵ انعکاس یافته، طوریکه مواد ۴۱۸ - ۴۲۶ این قانون به جرم اختطاف اختصاص داده شده بود به همین ترتیب در سال ۱۳۸۷ قانون جدیدی تحت عنوان « مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان » نافذ گردید که با انتقال آن مواد قانون جزا در مورد جرم اختطاف از اعتبار حقوقی ساقط گردید، همچنین در سال ۱۳۹۵ « قانون مبارزه با قاچاق انسان و قاچاق مهاجران » نافذ گردید که با انتقال این قانون، قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان از اعتبار حقوقی ساقط گردید. از آنجاییکه در قانون قاچاق انسان و قاچاق مهاجران، موضوعات جرم اختطاف بحث نگردیده و با انتقال این قانون مباحث اختطاف مندرج در قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان نیز فاقد اعتبار حقوقی گردیده، نیاز دیده شد تا به قانون جزای ۱۳۵۵ ضمیمه پنجم نیز اضافه گردد تا ارگان‌های عدلی و قضایی به اساس آن به جرم اختطاف رسیدگی نمایند.

جرائم اختطاف از سال ۱۳۹۵ به بعد توسط ضمیمه شماره ۵ قانون جزاء ابعاد حقوقی یافت که تا انتقال کود جزا کشور دارای اعتبار حقوقی بود ولی با انتقال کود جزا در سال ۱۳۹۶، قانون جزا باضمایم پنچگانه آن از اعتبار حقوقی ساقط گردید. چنانچه در این مورد چنین مشعر است:

" ۳۲- ضمیمه شماره ۵ قانون جزا منتشره جریده رسمی شماره ۳۴۷ سال ۱۳۵۵ در مورد جرم اختطاف منتشره جریده رسمی شماره ۱۲۴۴ سال ۱۳۹۵ " . (۳: بند ۳۲) فقره ۲ ماده ۹۱۶

باتوجه به مباحث قبلى دیده مى شود که امروز احکام جزاگی جرم اختطاف در نظام حقوقی کشور صرفاً در کود جزا انعکاس یافته است از همین لحاظ در این مقاله اساساً از کود جزا استفاده به عمل می آید.

۳- اختطاف کننده: این اصطلاح در کود جزا تعریف نشده اما این اصطلاح در قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان تعریف شده است که در این تعریف، اختطاف کننده و قاچاقبر انسان همزمان چنین تعریف شده است: "شخص حقیقی یا حکمی است که در اختطاف و قاچاق انسان به طور مستقل یا به شکل گروهی فعالیت نموده یا اختطاف یا قاچاق انسان را ترغیب، تشویق یا وسایل و تسهیلات را جهت ارتکاب آن فراهم می نماید." (۱: فقره ۴ ماده ۳)

اصطلاح اختطاف کننده همزمان با قاچاقبر انسان در یک تعریف واحد انعکاس یافته است چنانچه در قاموس اصطلاحات حقوقی آمده است که: "شخص حقیقی یا حکمی که در اختطاف و قاچاق انسان به طور مستقل یا به شکل گروهی فعالیت عملی یا تشویقی می نماید." (۴: ص ۱۴)

۴- بهرهبرداری: یکی از اهداف مهم در جرم اختطاف بهرهبرداری از اشخاص بوده که بهرهبرداری در کود جزا تعریف نشده اما این اصطلاح در قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان چنین تعریف شده است: "کسب منفعت از جنی علیه جرایم اختطاف یا قاچاق انسان از طریق استخدام، خرید، فروش، گماشتن به فعالیت‌های جنسی، جنایی، تهیه تصاویر یا فلم‌های منافی اخلاق (پورنوگرافی)، جنگ‌های مسلحانه و کار اجباری، برداشت عضو یا انساج بدن، آزمایشات طبی و صحی یا وادار نمودن به سایر فعالیت‌های غیرقانونی می باشد." (۱: فقره ۳ ماده ۳)

از نظر حقوق‌دانان بهرهبرداری چنین تعریف گردیده است: "کسب منفعت از جنی علیه جرایم اختطاف یا قاچاق انسان از طریق استخدام، خرید، فروش، گماشتن به فعالیت‌های جنسی، جنایی وغیره." (۴: ص ۵۴)

ب- تعریف جرم اختطاف: در کود جزا جرم اختطاف چنین تعریف شده است: "ربودن شخص با استفاده از تهدید یا استعمال قوه (زور) یا انواع دیگر ارعاب یا کاربرد حیله و فریب یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی یا تبدیل نمودن طفل نوزاد با

طفل نوزاد دیگر یا دور نمودن طفل از والدین یا سرپرست قانونی وی و یا رها نمودن طفل در محل غیر مسکون است اعم از اینکه چنین اعمال به مقصد بهره‌برداری باشد یا رسانیدن ضرر." (۳: ماده ۵۹۰)

در این تعریف مفتن تأکید برموارد ذیل نموده است:

۱- ربودن: در این ماده مفتن بر اصل مهم که همانا ربودن است، ترکیز نموده و آن را به عنوان عنصر اختصاصی این جرم دانسته است.

۲- روش‌های ارتکاب جرم: مرتكبین جرم اختطاف یا با استفاده از تهدید یا استعمال قوه (زور) یا انواع دیگر ارعاب، یا با کاربرد حیله و فریب یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی است که جرم را مرتكب می‌شوند.

۳- بیان مصاديق جرم: در این ماده تبدیل نمودن طفل نوزاد با طفل نوزاد دیگر، دور نمودن طفل از والدین یا سرپرست قانونی وی و یا رها نمودن طفل در محل غیر مسکون به عنوان مصاديق این جرم معرفی شده است.

۴- هدف جرم: در این ماده قانونگذار به هدف این جرم نیز اشاره نموده است، طوریکه هدف مرتكب این جرم یا بهره‌کشی است و یا رسانیدن ضرر.

ج- موضوع جرم: هر عمل مجرمانه دارای موضوع خاص می‌باشد که جرم اختطاف نیز از این امر مستثنی نیست. موضوع جرم اختطاف همانند سایر جرائم علیه اشخاص انسان زنده است. ربودن میت از محدوده این ماده خارج است و ممکن است تحت شرایط خاص مشمول عنوان جزایی بی حرمتی به اموات گردد.

دوم- عناصر تشکیل‌دهنده جرم اختطاف: هر جرم دارای سه عنصر می‌باشد که جرم اختطاف نیز دارای این سه عنصر بوده و مستلزم تحقق آن می‌باشد که عبارتند از عنصر قانونی، عنصر مادی و عنصر معنوی.

الف- عنصر قانونی جرم اختطاف: عنصر قانونی این معنی را افاده می‌کند که عمل مجرمانه از قبل توسط قانون به عنوان عمل مجرمانه پیش‌بینی شده و مجازات برای آن در نظر گرفته شده باشد. این عمل در واقع از منظر حقوق جزا اصل قانونیت جرائم و جزاهاست که به همین ترتیب توازن و تناسب میان عمل مجرمانه و مجازات آن اصل

دیگری حقوق جزاست که به عنوان اصل تناسب جرم و جزا یاد می‌شود. قانونگذار در کود جزای کشور مواد ۵۹۰-۵۹۹ را به جرم اختطاف اختصاص داده است؛ طوریکه در ماده ۵۹۰ تعریفی از جرم اختطاف ارائه شده، در ماده ۵۹۱ اختطاف به مقصد مطالبه یا اخذ مال یا منعفت، در ماده ۵۹۲ موضوع رهایی طفل در محل غیر مسکونی، در ماده ۵۹۳ موضوع پنهان نمودن یا تبدیل نمودن طفل نوزاد، در ماده ۵۹۵ موضوع تجاوز جنسی بالای مجندی علیه جرم اختطاف، ماده ۵۹۶ به تهدید شخص اختطاف شده، ماده ۵۹۷ به ارتکاب جرم توسط منسوب نیروهای نظامی و ماده ۵۹۸ به قطع عضو یا فوت مجندی علیه که در نتیجه اختطاف واقع شود، اختصاص داده شده است و در ماده ۵۹۴ کود جزا حالات مشدده جرم اختطاف پیشینی شده است.

ب- عنصر مادی جرم اختطاف: اصول حاکم بر رفتار انسان‌ها تأمیں با تضمین‌های است که حافظ نظم جامعه بشری است. در حقوق جزا شرط تحقق جرم را قصد سوء بالارتکاب عمل خاص که دست کم به مرحله فعلیت برسد ملاک می‌دانند یعنی قصد باطنی زمانی قابل مجازات است که ظاهر خارجی آن به صورت عمل مغایر با اوامر و نواهی قانونگذار آشکار شود که همانا رفتار مادی است. در تحقق عنصر مادی جرم اختطاف مطالب ذیل از اهمیت خاص برخوردار است.

۱- ربودن شخص: " مصدق ابتدایی و اصلی جرم همانا ربودن یک شخص است. ربودن در اینجا به مفهوم انتقال یک فرد از یک مکان به مکان دیگر است. زمانیکه یک فرد شخص دیگری را بدون این که رضایتش موجود باشد از یک مکان به مکان دیگر انتقال دهد، ربودن تحقق می‌آید.

اکثراً ربودن با پنهان نمودن یکجاست. در جرم اختطاف زمانی که مجندی علیه ربوده می‌شود، اکثراً در جرایمی که منفعت در آنها مطرح بوده، برای یک مدت مشخص فرد توسط اختطاف‌کنندگان پنهان می‌گردد، ولی پنهان نمودن نه از جمله عناصر متشكله جرم اختطاف و نه هم از لازمه ربودن آن است. در بسیاری اوقات ممکن فرد توسط افراد ربوده شود ولی قبل از این که پنهان گردد، توسط ارگانهای کشفی دریافت و اختطاف‌کنندگان دستگیر گردند. در این صورت جرم تحقق یافته پنداشته می‌شود."(۷: ص ۲۰۵)

۲- نحوه ارتکاب: مهمترین خصوصیت که برای فعل مرتکب می‌توان در نظر گرفت آن است که ربودن باید به صورت غیرقانونی انجام شود.

۳- نتیجه مجرمانه: رفتار مرتکب در این جرم فعل مثبت مادی و خارجی است که جرم مذکور با ترک فعل محقق نمی‌شود. این فعل مثبت مادی عبارت از ربودن است که مستلزم استیلاه یافتن برانسان و نقل مکان دادن وی از محلی به محلی دیگر است. پس این جرم، جرم مقید بوده که فعل ربودن منوط به انتقال شخص و سلب آزادی مجنی عليه است.

اختطاف از نظر عنصر مادی شباهت زیادی با ربودن مال دیگری دارد و تفاوت اساسی این دو در موضوعی است که ربوده می‌شود که همانا مال و انسان است. ربودن انسان به این معناست که انسان بدون اراده و رضایت واقعی وی، توسط دیگری از محلی به محل دیگر انتقال داده شود و آزادی او به این وسیله سلب گردد. یعنی شخص ربوده شده اراده از خود نداشته باشد، به گونه‌ای که آزادی او محدود گردد. آنچه که در اینجا مهم است سلب آزادی است که مورد حمایت جدی قانونگذار قرار گرفته و همزمان با ربودن سلب می‌شود.

۴- نحوه ارتکاب مرتکب: ساده‌ترین حالت در ارتکاب جرم اختطاف همانا ربودن شخص است که مجرم یا مجرمین پس از تهیه مقدمات عملیات اجرایی اختطاف را آغاز و به انجام رساند. نحوه وقوع جرم اختطاف می‌شود به صورت انفرادی یا جمعی صورت گیرد.

ج- عنصر معنوی جرم اختطاف: برای تحقیق جرم علاوه بر دو عنصر قانونی و مادی وجود عنصر روانی یا معنوی هم ضرورت است. ارتکاب یک عمل مجرمانه به خودی خود دلیل بروجود عنصر معنوی نیست زیرا در مواردی با آن که عمل مجرمانه صورت می‌گیرد، اما قانون مرتکب آن را به خاطر فقدان عنصر معنوی قابل مجازات نمی‌داند. به طور کلی برای تحقیق عنصر معنوی دو عامل ضروری است؛ یکی اراده ارتکاب و دیگری قصد مجرمانه در جرایم عمدى و خطابي می‌باشد که مبتنی بر اصول حاکم بر مسؤولیت جزایی است.

مقنن انگیزه را به عنوان یکی از اجزاء تشکیل‌دهنده عنصر روانی جرایم به شمار نمی‌آورد و داشتن انگیزه شرافتمندانه در جرایم تعزیری از جمله حالات مخففه محسوب می‌شود.

اختطاف یکی از جرایم علیه اشخاص بوده که منجر به سلب آزادی انسان می‌شود، صرف تحقق اختطاف و حمل عنوان انسان در به نتیجه رسیدن آن کافی می‌باشد، حال چه مجنی علیه مورد هدف اختطاف کننده باشد و یا چه به اشتباه شخص دیگری را به جای هدف اش اختطاف کند. ملاک در این حالت همانا تحقق عنصر مادی است الی به استثنای این که قصد قبلی اختطاف کننده ربودن نباشد بلکه قصد اجرای عمل مجرمانه دیگری چون سرقت را نماید و تصادفاً منجر به اختطاف شود، در این حالت اختطاف تحقق نیافته زیرا که این ربودن به طور ضمنی یعنی با قصد قبلی نبوده است.

سوم- مجازات جرم اختطاف: از آنجاییکه جرم اختطاف از جمله جرایم خطرناک بوده که نظم عمومی جامعه را متزلزل نموده و با آزادی شهروندان جامعه رابطه مستقیم داشته، قانونگذار در کود جزا برای آن مجازات شدیدتر و سنگین‌تر پیشبینی نموده است.

در مورد مجازات جرم اختطاف دو حالت از هم متفاوت باید در نظر گرفته شود، طوریکه حالت اول آن به مجازات عادی جرم اختطاف و حالت دوم آن به حالات مشدده آن اختصاص داده شده، که به ترتیب هریک آن مورد بحث قرار می‌گیرد:

الف- مجازات عادی جرم اختطاف: در مورد مجازات عادی جرم اختطاف حالات ذیل در کود جزا پیشbینی گردیده است:

۱- اختطاف به مقصد مطالبه، اخذ مال یا منفعت: در بسیاری از حالات اختطاف در تمامی کشورها و بخصوص در افغانستان بمنظور اخذ مال یا منفعت صورت می‌گیرد و آنطوریست که گروههای سازمان یافته جرمی معمولاً افراد (بزرگسالان و اطفال) را اختطاف می‌نمایند و در برابر رهایی آن‌ها از خانواده‌های شان مبلغ پول هنگفت را طلب می‌نمایند. اعضای خانواده‌ها به هر قیمت ممکنه تلاش می‌نمایند که پول را بخاطر عضو خانواده شان آماده سازند که تاکنون اقدامات دولت در راستای جلوگیری از این جرم کافی نبوده و هر روز نسبت به روزهای قبل این جرم بیشتر شده و حتی

باعث رنجش و نارامی بسیاری از خانواده‌ها در کشور و بخصوص در شهر کابل گردیده است که به این موضوع مهم قانونگذار توجه نموده و این امر زشت و غیرقانونی را جرم‌انگاری و برای آن مجازات پیشیبینی نموده است. در این مورد کود جزا چنین تصریح نموده است: " شخصی که دیگری را با تهدید یا استعمال قوه یا انواع دیگر ارعاب یا با استفاده از مواد مسموم‌کننده یا سلاح جارحه یا ناریه یا باحیله و فریب اختطاف کند و در بدل رهایی وی مال یا منفعتی را مطالبه یا اخذ کند، به حبس طوبیلی که از دوازده سال کمتر نباشد، محکوم می‌گردد." (۳: ماده ۵۹۱)

در این ماده قانونگذار جزایی را که مناسب حال مجرم است، پیشیبینی و اصل تناسب جرم و جزا را در این ماده درنظر گرفته است. نکته مهم در این ماده اینست که مقنن برای هیئت قضایی دست باز داده تا با توجه به نوعیت ارتکاب فعل و چگونگی آن، همچنین مقدار پول یا منفعتی که مرتکب طلب نموده و هم سایر حالاتی دیگری را که به نحوه و نوعیت نگهداری مجنی‌علیه و برخورد با وی ارتباط می‌گیرد را درنظر گرفته و به آن حکم صادر نمایند اما حکم به محکومیت آن نباید از دوازده سال حبس کمتر باشد؛ این در حالیست که محکمه می‌تواند به جزای بیشتر از آن نیز حکم نماید که اصلاً در این ماده نسبت به آن قیدی وضع نگردیده است. عدم تعیین حد اکثر مجازات در نص قانون باعث شده که سیاست جنایی تقنینی کشور نسبت به قضایی اختطاف یک سیاست کاملاً تشیدی بوده که با توجه به آمار بلند ارتکاب جرم اختطاف در جامعه، این امر را می‌توان نکته مثبت این قانون دانست.

۲- تجاوز جنسی بالای مجنی‌علیه جرم اختطاف: قضایی اختطاف همانند سایر جرایم دیگر روی هدف مشخصی صورت می‌گیرد که معمولاً هدف در آن، گاهی متعدد و گاهی هم واحد می‌باشد. یکی از این اهداف می‌تواند تجاوز جنسی باشد که علیه مجنی‌علیه جرم اختطاف واقع می‌شود که در واقع جرم اختطاف توأم با تجاوز جنسی بوده که در این حالت قانونگذار برای مرتکبین آن جزای لازم را در نظر گرفته است. این امر در کود جزا چنین تسجیل یافته است: " هرگاه در نتیجه جرم اختطاف، مجنی‌علیه مورد تجاوز جنسی نیز قرار گرفته باشد، مرتکب بانظرداشت احکام تعدد جرایم مندرج این قانون، به مجازات محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۵)

این ماده بیانگر حالتی است که در آن شخص، شخص دیگر را اختطاف و بعداً بالای آن تجاوز جنسی می‌نماید. درچنین حالات از اینکه شخص مجنی‌علیه از یک سو آزادی‌اش سلب و از سوی دیگر به عزت و آبروی آن لطمہ وارد می‌گردد، را حمایت نموده و بمنظور تأمین عدالت جزایی، راه حل مناسب حقوقی را در نظر گرفته که مجرم از هر دو عمل مجرمانه خود مسؤول بوده و به شدیدترین جزای اعمال مرتكبه محکوم شناخته می‌شود. در این مورد کود جزا چنین مشعر است: "هرگاه ارتکاب جرایم متعدد در نتیجهٔ افعال متعدد صورت گرفته باشد و تأمین هدف واحد، جرایم مذکور را طوری با هم جمع کرده باشد که تجزیه را قبول نکند، محکمه به جزاهای پیشیبینی شدهٔ هریک از جرایم حکم نموده و تنها به تنفيذ شدیدترین جزای محکوم‌به‌ها تصریح می‌دارد. این امر مانع تنفيذ جزاهای تبعی، تكمیلی و تدبیر تأمینی نمی‌گردد." (همان: ماده ۷۳)

-۳- تهدید شخص اختطاف‌شده: مرتكبین جرایم اختطاف در بسیاری از حالات اشخاص اختطاف‌شده را مورد تهدید قرار داده که موارد تهدید شان بیشتر قتل و قطع اعضا می‌باشد. این تهدید بیشتر به عنوان ابزار و وسیله است تا مجرمین را به هدف شان نزدیک سازند که در بعضی از حالات شخص مجنی‌علیه را با استفاده از تهدید می‌خواهند که سخنان و حرف‌های را که نزد خود دارد، بگوید و یا آدرس و یا سند و مدرکی را که نزد خود دارد، بیان نماید. قانونگذار به این زاویه از جرم اختطاف و مقاصد مجرمانه مجرمین توجه نموده و آن را جرم انگاری نموده که این امر در کود جزا چنین تسجیل یافته است: "هرگاه در جرم اختطاف تهدید به قتل یا قطع عضو صورت گرفته باشد، شخص اختطاف‌کننده به حد اکثر مجازات مندرج این فصل، محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۶)

در این ماده قانونگذار حداکثر جزا پیشیبینی شده این فصل (فصل جرم اختطاف) را برای آن پیشیبینی نموده است. موضوع این است که حداکثر جزا حبس در این فصل حبس درجه دوم بوده، اگر جزای جسمانی معیار باشد به اساس احکام این فصل، جزای اعدام نیز تسجیل گردیده است. قانونگذار در این ماده نتوانسته که اصل تناسب جرم و جزا را رعایت نماید به دلیل اینکه اگر حداکثر جزا پیشیبینی شده

این فصل در مورد اختطاف کننده تطبیق گردد، جزا با عمل مجرمانه سازگاری نداشته و عدالت جزایی زیر سوال می‌رود.

به نظر می‌رسد که قانونگذار در این ماده برای اختطاف و تهدید جزای لازم را پیشبینی نموده که در واقع احکام تعدد جرایم می‌تواند بالای آن قابلیت تطبیق را داشته باشد.

۴- قطع عضو یا فوت مجندی علیه در نتیجه اختطاف: در جرایم اختطاف، مرتکبین این نوع جرم برای رسیدن به هدف مورد نظر شان در مرحله نخست کوشش می‌نمایند تا شخص را مورد تهدید قرار دهند و اگر در این مرحله موفق شدند، مرحله دوم را اعمال نمی‌نمایند و اگر مرحله اول مشمر واقع نشود، مجرمین دست به مرحله دوم می‌زنند، مرحله دوم در واقع اجرای مرحله اول است به نحویکه مجرمین دست به بعضی از اعمال زشت و غیر انسانی زده که در آن معمولاً از بریدن گوش شروع می‌کنند، بعداً به قطع انگشتان دست و پا و به همین ترتیب جدی‌تر و خشن‌تر شده تا اینکه شخص را بطور تدریجی از بین ببرند. باتوجه به آنچه که بیشتر قضایا واقع شده، تلاش گروه اختطاف‌کننده گان از بین بردن شخص نیست ولی حالتی اگر واقع شود که مجرمین به هدف شان نرسند؛ دست به چنین اعمال غیرانسانی می‌زنند.

این جرم شدیدترین حالت را در خود دارد بنابراین قانونگذار برای مرتکبین آن شدیدترین نوع جزا را پیشبینی نموده است. این امر در کود جزا چنین تسجيل یافته است: "شخصیکه، دیگری را اختطاف کند و در نتیجه آن عضوی از اعضای بدن مجندی علیه تلف یا معیوب شود به جزای حداکثر حبس طویل و اگر منجر به مرگ شود، به مجازات قتل عمد، محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۸)

۵- ارتکاب جرم اختطاف توسط منسوب نیروهای نظامی: در این ماده حالت متفاوت از سایر حالات متذکره پیشبینی شده طوریکه ممکن است اختطاف از طرف منسوب نیروهای نظامی ارتکاب یابد. منسوب نیروهای نظامی از یکطرف کارمند دولت بوده و از طرف دیگر شخص مسلح نیز است که باتوجه به امکانات دولتی اش نفوذ نموده و مرتکب عمل مجرمانه گردد. قانونگذار برای چنین فردی مجازات شدیدتری را در نظر گرفته چنانچه در این مورد کود جزا چنین تصریح نموده است: "هرگاه جرم

اختطاف با استفاده از واسطه یا سلاح دولتی یا یا استفاده از وظیفه یا موقف یا با استفاده از نفوذ توسط منسوب نیروهای نظامی یا مؤلف خدمات عامه ارتکاب یابد، مرتکب به حبس دوام درجه ۲ محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۷)

۶- رهایی طفل در محل غیرمسکونی: رهایی طفل در محل غیر مسکونی در کود جزا جرم انگاری شده و برای آن مجازات نیز تعیین گردیده است. در این مورد کود جزا چنین مشعر است:

"(۱) هرگاه شخص طفلى را که سن وی کمتر از هفت سال باشد، در محل غیر مسکونی رها کند، در صورتی که به طفل صدمه نرسیده باشد، به حبس متوسط، محکوم می‌گردد.

(۲) هرگاه در نتیجه جرم مندرج فقره (۱) این ماده به طفل صدمه رسیده باشد، مرتکب علاوه برحبس متوسط به جزای جرم ارتکابی، نیز محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۲)

به نظر می‌رسد که در اینجا هدف مقتن این بوده که در مرحله اول شخص باید مرتکب جرم اختطاف گردد و در مرحله دوم طفل را به یک محل غیر مسکونی انتقال داده و رها نماید، دیده می‌شود که این عمل بدون ارتکاب جرم اختطاف واقع نمی‌گردد و ممکن به همین دلیل باشد که قانونگذار این موضوع را در تعریف جرم اختطاف گنجانیده است.

این جرم صرفاً برای اطفالی است که سن هفت را تکمیل نکرده باشند و برای اطفال بزرگتر از هفت سال و بزرگسالان این جرم صادق نبوده و تحقق نمی‌ابد. حفاظت از اطفال به دلیل ضعف جسمی و روحی شان دلیل جرم انگاری این عمل مجرمانه را تشکیل میدهد.

۷- پنهان نمودن یا تبدیل نمودن طفل نوزاد: پنهان نمودن و تبدیل نمودن طفل نوزاد توسط کود جزای کشور چنین جرم انگاری شده است: "شخصی که، طفل نوزاد را از نزد سرپرست قانونی وی، دور سازد یا او را پنهان نماید یا به طفل دیگری تبدیل کند یا او را کذباً به غیر از مادرش نسبت دهد، به حد اکثر حبس متوسط، محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۵۹۳)

ب- حالات مشدده در جرم اختطاف: حالت دوم برخلاف حالت اول به حالات مشدده اختصاص داده شده که موارد آن در کود جزا چنین تسجیل یافته است:
"ارتکاب جرم اختطاف در یکی از حالات ذیل مشدده شناخته شده، مرتکب به حداقل حبس طویل محکوم می‌گردد:

(۱) در صورتی که مجنی‌علیه طفل یا زن باشد یا جرم توسط مستخدم مجنی‌علیه یا شخصی که مجنی‌علیه تحت سرپرستی یا نگهبانی یا تربیت وی قرار داشته یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی مجنی‌علیه ارتکاب شود.

(۲) در صورتی که مجنی‌علیه از طریق گماشتن به جنگ مسلحانه یا کار اجباری، آزمایشات طبی یا قطع عضو و سایر فعالیت‌های غیر قانونی مورد بهره‌کشی قرار گرفته باشد.

(۳) در صورتی که مجنی‌علیه از طریق فعالیت‌های جنسی و تهیه تصاویر و فلم‌های منافي اخلاق (پورنوگرافی)، مورد بهره‌کشی قرار گرفته باشد." (همان: ماده ۵۹۴) در این حالات قانونگذار برای مرتکبین آن به دلیل ناتوانی جسمی یا روانی و یا تحت سلطه قرار داشتن شخص است که بارعایت اصل تناسب جرم و جزا، جزا، شدیدتر را برای آن پیش‌بینی نموده است.

چهارم- بردن بمنظور ازدواج: یکی از موارد که به مرتکب آن مسؤولیت جزایی متوجه نمی‌گردد، بردن زن به مقصد ازدواج است. در این مورد کود جزا چنین مشعر است: " هرگاه شخصی، زنی را که سن قانونی ازدواج را تکمیل نکرده باشد بمنظور ازدواج از محل اقامات اولیای وی با خود ببرد در صورتی که به رضا و رغبت زن قانوناً با وی عقد ازدواج نماید، این عمل اختطاف شناخته نمی‌شود." (همان: ماده ۵۹۹) در این ماده موارد ذیل قابل تذکر دانسته می‌شود:

۱- یکی از مواردی که در این ماده تسجیل گردیده سن قانونی ازدواج بوده که به موجب قانون مدنی افغانستان سن پسر و دختر در ازدواج از همدیگر فرق داشته چنانچه در مورد اهلیت ازدواج قانون مدنی کشور چنین صراحت دارد: " اهلیت ازدواج وقتی کامل می‌گردد که ذکور سن ۱۸ و اناث شانزده سال را تکمیل کرده باشد." (۲ : ماده ۷۰)

این ماده عاری از مشکلات حقوقی نیست، طوریکه براساس قانون مدنی از یکطرف سن رشد هجده سال مکمل پیشبینی شده که با تکمیل آن، شخص دارای اهلیت کامل حقوقی می‌گردد، در این مورد قانون مدنی چنین صراحت دارد: " سن رشد هجده سال مکمل شمسی می‌باشد، شخص رشید در حالت صحبت عقل در اجرای معاملات، دارای اهلیت حقوقی کامل شناخته می‌شود." (همان: ماده ۳۹)

از طرف دیگر ماده هفتادم قانون مدنی سن قانونی ازدواج دختر را شانزده سال پیشبینی نموده است. از آنجاییکه عقد ازدواج در میان عقود از اهمیت خاص برخوردار بوده چون در این عقد سرنوشت دو فرد رقم زده می‌شود باوجود اینکه، این موضوع اهمیت خاص دارد با آنهم تناقض در میان ماده ۳۹ و ماده ۷۰ به مشاهده می‌رسد، طوریکه ماده ۳۹ برای داشتن اهلیت کامل حقوقی فرد سن هجده سال و برعکس در ماده ۷۰ سن شانزده سال، سن قانونی ازدواج (صرفًا برای دختران) در نظر گرفته شده، هدف این است که با توجه به ماده ۳۹، شخص در ماده ۷۰ اهلیت کامل حقوقی نداشته و یکی از مهمترین عقد را نیز منعقد می‌نماید.

مواد ۳۹ و ۷۰ هر دو در نفس اش مواد قانون مدنی است، پرسش این است که در تناقض میان این دو ماده کدام یک اولویت داده می‌شود؟ به نظر می‌رسد که ماده ۳۹ قانون مدنی کشور از جمله قواعد آمره بوده که هیچ ماده از این قانون نمی‌تواند برخلاف آن قرار گیرد. قواعد آمره در حقوق از جایگاه ویژه و خاص برخوردار بوده که در صورت تناقض هر قاعده حقوقی با آن، قواعد آمره ارجحیت داده می‌شود، اما ماده ۷۰ دارای قاعده جدید بوده که با ماده ۳۹ سازگاری نداشته، بنابراین فاقد اعتبار حقوقی دانسته می‌شود.

ماده ۷۰ قانون مدنی با سایر قوانین و اسناد بین‌المللی که افغانستان به آن ملحق گردیده است، نیز در تناقض است. این ماده قانون با قانون رسیدگی به تخلفات اطفال، کود جزا و همچنین کنوانسیون حقوق کودک و سایر اسناد بین‌المللی که افغانستان به آن ملحق گردیده، در تناقض قرار دارد که این خود معضله حقوقیست و بهترین گزینه برای رفع تناقض تعديل ماده ۷۰ قانون مدنی است که تعديل آن باعث می‌شود از یکسو وحدت در قوانین ایجاد گردیده و از سوی دیگر دولت به تعهد ملی و

بین المللی آن نایل می‌گردد که خود باعث عدم مسؤولیت دولت در امور داخلی و بین المللی می‌گردد. تعديل این ماده کاملاً امر منطقی و بجا بوده چون دختریکه سن شانزده سال را تکمیل کرده باشد باتوجه به نظام حقوقی کشور طفل بوده و طفل اهلیت کامل حقوقی نداشته، چطور می‌تواند عقد سرنوشت ساز را منعقد نماید. به هر حال بهترین زمان برای تعديل قانون مدنی فرار رسیده که سن شانزده به هجده سال کامل تعديل گردد.

۲- موضوع رضایت در بردن صراحت ندارد؛ زیرا موضوع رضایت و رغبت در ارتباط به عقد ازدواج آمده است که بعد از کلمه «بردن» تذکر رفته است.

نتیجه‌گیری

اختطاف از جمله جرایمی است که برعلیه اشخاص و آزادی آنها واقع می‌گردد. اختطاف از جمله جرایم نوع جنایتی بوده که مرتكبین آن اهداف متعدد را در آن دنبال می‌نمایند، تعداد محدودی از قضایای اختطاف است که هدف آن شکنجه، ترور شخص، سوء استفاده جنسی، ... باشد و اما بیشترین قضایای آن به اهداف اقتصادی صورت می‌گیرد به همین علت است که این جرم به یکی از پردرآمدترین نوع جرایم در جامعه مبدل گردیده است. جرم اختطاف در ضمن اینکه خود نوع از جرایم شدید است بلکه در کنار آن زمینه‌ساز برای سایر جرایم دیگر نیز بوده که این خود به نحوی باعث افزایش آمار و ارقام این جرم در جامعه گردیده است.

مواد ۵۹۰-۵۹۹ این کود برای جرم اختطاف اختصاص داده شده، به نحویکه از یکطرف جرم اختطاف باتوجه به هدف آن و از طرف دیگر باتوجه به جرم دومی که ارتکاب میابد، جرم‌انگاری شده است، که حالات مشده این جرم همچنین باتوجه به سن و جنس از یک سو و از سوی دیگر بهره‌برداری افراد چه به شکل استخدام در جنگ مسلحانه یا کار اجباری، آزمایشات طبی یا قطع اعضا و سایر فعالیت‌های غیر قانونی و چه به شکل بهره‌کشی جنسی، در آن در نظر گرفته شده است.

کود جزای کشور باوجودیکه جدیداً نافذ گردیده و تلاش در آن صورت گرفته که با شرایط و نیازمندی‌های روز سازگاری داشته باشد، اما با بررسی جرم اختطاف در آن

با وجود نکات مثبت یک سلسله کمی و کاستی‌های نیز به ملاحظه می‌رسد، لازم است تا اصلاحات و تعدیلات در آن وارد گردد.

پیشنهادات

باتوجه به مطالبی که در این مقاله علمی- تحقیقی بحث گردید، می‌توان نکات ذیل را به عنوان پیشنهاد چنین ارائه نمود:

- ۱- جرم اختطاف با عمل ریومن تحقق میابد، در مواد ۵۹۰-۵۹۹ کود جزا که فصل جرم اختطاف را تشکیل می‌دهد در مورد آن جزایی مشخص پیشینی نگردیده است مگر اینکه مجرم از اعمال دیگر مانند تهدید، قطع عضو بدن، قتل، مطالبه مال یا منفعت،... را بعد از ریومن انجام دهد.
- ۲- مواد ۵۹۲ و ۵۹۳ که به ترتیب تحت عنوان رهایی طفل در محل غیر مسکون و پنهان نمودن یا تبدیل نمودن طفل نوزاد اختصاص داده شده است، نیاز است تا تحت عنوان جرایم جداگانه مورد بحث قرار گیرند چون عنوان ماده ۵۹۳ با زیرمجموعه آن سازگاری نداشته، نیاز جدی دیده می‌شود تا آن از یکطرف اصلاح گردد و از طرف دیگر هریک از مصادیق در آن به عنوان عمل مجرمانه مستقل بارعاالت اصل تناسب جرم و جزا جرم‌انگاری گردد.
- ۳- در جرم اختطاف بیشتر افراد اختطاف شده مورد شکنجه قرار می‌گیرند و این امر در قضایای اختطاف به عنوان یک امر معمول مبدل گردیده است اما در مواد جرم اختطاف مندرج در کود جزا به این امر توجه نشده، نیاز است به این امر مهم توجه صورت گرفته تا عدالت جزایی تأمین گردد.
- ۴- تکرار موضوعات در مواد قانونی دیده می‌شود طوریکه ماده ۵۹۴ که تحت عنوان حالات مشدده بوده در فقره دوم آن از قطع عضو تذکرداده شده اما این در حالیست که ماده ۵۹۸ تحت عنوان قطع عضو یا فوت مجنی علیه درنتیجه اختطاف بوده و برای قطع عضو در هر دو ماده جزای حد اکثر حبس طویل پیشینی شده است. ماده ۵۹۴ که حالات مشدده بوده اما در ماده ۵۹۸ جزای شدیدتر نسبت به ماده ۵۹۴ پیشینی شده است.

۵- در این مواد مشکلات شکلی نیز به مشاهده می‌رسد، طوریکه در ماده ۵۹۴ فقره اول وجود دارد و از فقره دومی بحث به عمل نیامده، لازم است تا حداقل فقره دومی هم وجود داشته باشد.

۶- در ماده ۵۹۹ که به بردن بمنظور ازدواج اختصاص داده شده، نیاز است تا ماده ۷۰ قانون مدنی که در آن سن ازدواج برای دختر ۱۶ سال و برای پسر ۱۸ سال پیشیبینی شده است، تعديل گردد. طوریکه برای دختر و پسر سن قانونی ازدواج یکسان (۱۸ سال) در نظر گرفته شود، در غیرآن این ماده در بعضی حالات مشکلات خاص خود را داشته و در صورت اتفاق چنین عملی، ارگان‌های عدلی و قضایی شخص را به عنوان اینکه طفل را بمنظور عقد ازدواج باخود برده است مورد تعقیب عدلی قرار خواهند داد.

در قسمت آغاز این ماده چنین نگاشته شده است که هرگاه شخصی، زنی را که سن قانونی ازدواج را تکمیل کرده باشد بمنظور ازدواج از محل اقامت اولیای وی با خود ببرد، این مفهوم را می‌رساند در صورتیکه دختر سن قانونی ازدواج را تکمیل کرده باشد ولو اینکه توسط پسر برده شده باشد با آنهم جرم اختطاف تحقیق پیدا نمی‌کند اما استعمال کلمه (ببرد) این معنی را افاده می‌کند که بردن دختری بمنظور ازدواج می‌تواند به رضا و رغبت دختر باشد و ممکن که نباشد اما در این مورد قانونگذار در متن ماده این را تصریح ننموده است، بنابراین در صورتیکه رضایت دختر وجود نداشته باشد جرم اختطاف تحقیق میابد. لازم است که کلمه رضا و رغبت در بردن دختر بمنظور ازدواج نیز تسجيل گردد.

۷- حالات مشدده این فصل (جرائم اختطاف و مجازات آن) در ماده ۵۹۴ کود جزا تسجيل گردیده که به اساس آن جزای حداکثر حبس طویل برای مرتكبین پیشیبینی شده است این موضوع در حالیست که ماده ۵۹۷ این کود که تحت عنوان ارتکاب جرم توسط منسوب نیروهای نظامی است جزای حبس دوام درجه دوم را پیشیبینی نموده است. نتیجه اینکه جزای ماده ۵۹۷ که حالات مشدده این فصل نیز نبوده اما جزای شدیدتر را نسبت به حالات مشدده این فصل پیشیبینی نموده است. مناسب است تا

ارتكاب جرم توسط منسوب نیروهای نظامی به عنوان یکی از حالات مشدده در متن ماده ۵۹۴ اضافه گردد.

از طرف دیگر ماده ۵۹۸ کود جزا شدیدترین نوع جزا برای جرم اختطاف منجر به مرگ پیشبینی نموده است در حالیکه این موضوع در ماده جداگانه تسجیل یافته و جز حالات مشدده این فصل نیست.

-۸- قانونگذار در ماده ۵۹۷ کود جزا نتوانسته است که میان عنوان ماده و متن آن سازگاری را حفظ نماید، چون این ماده تحت عنوان ارتکاب جرم توسط منسوب نیروهای نظامی است که در متن ماده این قاعده حفظ نگردیده و میان مؤظفین خدمات عامه ملکی و نظامی اصلاً تفکیک صورت نگرفته است، نیاز است تا زیرمجموعه ماده ۵۹۷ به دو ماده جداگانه تقسیم گردیده و به هریک بارعایت اصل تناسب جرم و جزا، جرم‌انگاری گردد.

منابع

- ۱- افغانستان. قانون مبارزه علیه اختطاف و قاچاق انسان، جریده رسمی، شماره مسلسل ۹۵۲، انتشارات وزارت عدله: کابل، ۱۳۸۷.
- ۲- افغانستان. قانون مدنی، جریده رسمی، شماره مسلسل ۳۵۳، انتشارات وزارت عدله: کابل، ۱۳۵۵.
- ۳- افغانستان. کود جزا، جریده رسمی، شماره مسلسل ۱۲۶۰، انتشارات وزارت عدله: کابل، ۱۳۹۶.
- ۴- ستانکزی، نصرالله و دیگران. قاموس اصطلاحات حقوقی، چاپ اول، انتشارات پوهنتون کابل: کابل، ۱۳۹۷.
- ۵- ماکس پلانگ، حقوق جزای اختصاصی افغانستان، چاپ اول، انتشارات ماکس پلانگ: کابل، ۱۳۹۰.
- ۶- واصل، عبدالاقرار، حقوق جزای اختصاصی، چاپ اول، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۹۵.

معاون سر محقق قندآقا صاحبزاده

نظريات عرفانی ابن سينا

Mysticism In terms of Ibn Sina

Qand aqa Sahibzada

Abstract

Most related issues of perfection, and reduction of Muslims, the propagation, and promotion of Islam can be stick to mysticism history, lord of mysticism neither take and uses a sword nor an extremist destroyed countries by taking of scimitar, and axe. But their way, behavior, and method of conquest heart quite different. They attracted the love, kindness, humanitarianism, equality, brotherhood, virtue of morality, Scope of vision and hearts of people and they were invited to sincerity. In fact, the mysticism history is the history of the hearts and minds revolution of men. Self-awareness and ego mysticism, are beginning to understand «truth» and when one observes the truth through the mysticism of the self, he is far more in a special place where he simultaneously expresses the philosophy and practice of the human personality. Since mercy men know that the subject of Ibn Sina's mysticism is one of the interesting and controversial subjects topics that Ibn Sina has been discussing with Muslim and non-Muslim scholars ever since, and different and different theories have emerged about it. Ibn Sina's view of different wisdom and their interference with how knowledge is acquired and

attained to the truth partly reveals the mystical aspect of this sage, he is known to have believed in the discovery and intuition of the aristocracy. Nevertheless, he is primarily a scientist and a philosopher, Net, comes the head of wisdom and this fact has given a special effect to his mysticism and has given it a new exquisite that the study of his expression of the steps that he takes to reach the knowledge of Allah is well illustrated.

خلاصه

اکثر مسایل مربوط به تکامل و تنزل مسلمانان، تبليغ و ترويج اسلام را می توان با تاریخ تصوف مرتب ساخت ارباب تصوف نه شمشیری بکار بردنده و نه مانند افراطیون با بدست گرفتن تیغ و تبر کشور ها را به ویرانه مبدل ساختند بلکه راه و روش و شیوه تسخیر قلوب آنان کاملاً متفاوت است. آن ها مراتب محبت و مهروزی، انسان و انسان دوستی، مساوات و برادری، حسن اخلاق و وسعت دید و قلوب مردم را جذب می کردند و آنها را راه و زندگی با صدق و صفا دعوت می کردند. تاریخ تصوف و عرفان، در حقیقت تاریخ انقلاب قلوب و اذهان انسانها می باشد، خود آگاهی و عرفان نفس، آغازیست به درک کردن «حقیقت» و هنگامی که انسان بوسیله عرفان نفس «حقیقت» را مشاهده میکند به مراتب در مقام و جایگاه خاصی قرار میگیرد و از آنجا فلسفه و عمل هم زمان از شخصیت انسان بروز میکند.

اهل فضل می دانند که موضوع عرفان ابن سینا یکی از موضوعات جالب توجه و بحث انگیز است که از زمان خود ابن سینا تا کنون مورد بحث اهل تحقیق مسلمان و غیر مسلمان واقع شده و در باره آن نظریات مختلف و متفاوت پدید آمده است. نظر ابن سینا در باره عقول مختلف و دخالت آنها در چگونگی حصول معرفت و وصول به حق تا حدی جنبه عرفانی فلسفه این حکیم را آشکار می سازد و ازین معلوم میشود که نسبت به اشراق، کشف و شهود عقیده داشت. با این همه باید دانست که او در درجه اول عالم و فیلسوف است و بعد پیشوای حکمت مشاء بشمار می رود و این حقیقت مسلم در عرفان او تأثیر مخصوص بخشیده و به آن جنبه بدیعی داده است، که از

مطالعه بیان او در بارهٔ مراحلی که نفس باید بپیماید تا به «معرفت الله» نائل گردد به خوبی نمایان می‌شود.

مقدمه

ابو علی سینا بزرگترین نماینده حکمت در تمدن اسلامی به شمار می‌رود. اهمیت وی در تاریخ فلسفه اسلامی بسیار است، زیرا تا عهد او هیچیک از حکماء مسلمین نتوانسته بودند تمامی اجزای فلسفه را که در آن روزگار حکم دانشنامه‌ای از همه علوم معقول داشت در کتب متعدد و با سبکی روشن مورد بحث و تحقیق قرار دهند و او نخستین و بزرگترین کسی است که از عهده این کار برآمد.

در مورد عقاید، آثار و تألیفات این حکیم بزرگ موضوعات زیاد در عرصه‌های خداشناسی و هستی شناسی وجود دارد. بنابر این موضوع مقاله حاضر که در بارهٔ عرفان و تصوف از دیدگاه ابن سینا است بناءً تمرکز ما بر محتوای این موضوع می‌باشد. منظور از تصوف پیروان طریقه تصوف یا اهل طریقت می‌باشد آنان که از طریق ریاضت و تعبد طالب راه یافتن به حق و حقیقت اند و گروهی که از اواخر قرن دوم هجری در مکتب اسلام پدیدار شده و بخاطر طرز تفکر، لباس، خوراک، عبادت و ریاضت مخصوص، بدین نام معروف شدند.

تصوف یا عرفان عبارتی است مخلوط و پیوسته به فلسفه و مذهب که به عقیده صوفیان راه وصل به حق منتهی می‌گردد مختص بدانست، پیروان این طریقه تصوف و عارفان به اهل کشف معروفند.

ابو علی سینا، حکیم و عالم بزرگ و رئیس فیلسوفان عالم اسلام است، که موصوف در قرون وسطی زندگی می‌کرد، اما روحیه و اندیشهٔ قرون وسطایی نداشت. او همچون فیلسوفان دورهٔ تجدید حیات علمی و فرهنگی (رنسانس) مخالف هر نوع تحجر و تقليد بوده و سند درستی هر امری را عقل و تجربه می‌شناخته و با توسعهٔ بصیرت فراتر از زمان و محیط خود به مسائل می‌نگریسته و برای انکار چیزی تا دلیل و برهان روشنی نمی‌یافتد، انکار نمی‌کرد. ازین رو، شهود عرفان و کرامات اولیاء را از دید عقلی ممکن می‌دانسته و در برخی از رسالات و کتاب‌هایش به توجیه فلسفی آن‌ها نیز پرداخته

است این امر باعث شده که عده ای نوعی از عرفان را به وی نسبت دهنند و حتی احیاناً او را صوفی وحدت وجودی نیز پنداشند، که به نظر من بعيد می نماید؛ زیرا چنانکه در متن مقاله خواهیم دید، از مطالعه احوال و آثار وی بر می آید که او هرگز به سیر و سلوک نپرداخته و راه و روش صوفیان را در پیش نگرفته، بلکه از آغاز تا پایان زندگانیش همچنان عالم و فیلسفه و پابند عقل و استدلال بوده و تقریباً سیر، سلوک، کیفیت و حال و احوال صوفیه و عرفای را در حالات مختلف روشن نموده است.

مبرمیت موضوع: در آغاز شریعت بر تصوف غلبه داشت ولی زمانیکه دین اسلام در کشورهای مختلف گسترش یافت اثرات گوناگونی در طریق و طریقت آن راه یافت و همین اثر و نقوش در بین گروههای مختلفی افکار جدیدی را بوجود آورد. علاوه بر آن فلاسفه مسلمان نیز توجه بیشتری مسلمانان را به خود آگاهی و خود شناسی از راههای مختلف جلب نمود. که از جمله ابوعلی سینا بلخی نیز یکی از فلاسفه بر جسته شرق می باشد. که در متون مختلف خود موضوعات خود شناسی و خود آگاهی را تحت مباحث مختلف واضح ساخته است.

از آنجای که افغانستان کشوری است درگیر در معضل جنگ، فقر، بی سوادی و سایر مشکلات حیاتی، که سبب گردیده تا ساحه علمی و اکادمیک نیز با فقر علمی مواجه گردد. ازین رو بررسی علمی همچون موضوعات یکی از ضرورت‌های حیاتی جهت آگاهی اقشار علمی میباشد. که درین راستا عرفان و تصوف را کم و بیش از دیدگاه ابوعلی سینا بلخی در مقاله حاضر مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

هدف تحقیق: تحقیق مقاله هذا با استفاده از منابع و مأخذ معتبر علمی در مورد عرفان و تصوف به هدف تبیین نظریات در آثار ابن سینا انجام شده است.

روش تحقیق: در مقاله هذا تحقیق بر مبنای روش تحلیلی- توصیفی صورت گرفته است.

نخست لازم است تا به تعریف، منشاء تاریخ عرفان و تصوف آشنا شویم و بعداً عرفان و تصوف را از دیدگاه ابن سینا مورد تحقیق و بررسی قرار دهیم.

عرفان از واژه یونانی *Mystikos* بمعنی (سری و غیبی) است و عبارتست از باور به آنکه انسان میتواند بصورت انفرادی از طریق تزکیه نفس، ریاضت، نیایش، وردها و

ذکرها، خلسه و جذبه سیر و سلوک مراحلی را طی کند و با خدا و نیروهای ماوراء الطبیعی دیگر وارد ارتباط شود و بدینسان قلبش به الهام و اشراقیات الهی قرار گیرد و بحقایق بی خدشه و قطعی دست یابد.

اگر به منشاء عرفان دقت کنیم بطور بسیار مختصر باید گفت که عرفان دارای دو منشاء است:

یکی منشاء هندی و عربی است که منجر به پیدایش جریان پرهیز و پارسائی افراد در مراسم مذهبی شد. که می‌توان ابو العتاهیه و حسن بصری از عرفای عرب را به عنوان پیشتازان و نماینده گان چنین جریان نام برد.

دوم منشاء یونانی که مضمون اساسی آن کوشش در راه معرفت جوهر اصلی عالم و عشق به آنست. پیروان این جریان که مبتنی بر عشق ورزیدن است خود به دو دسته اساسی تقسیم می‌شوند.

یکی اصحاب صحو مثل جنید بغدادی که ظواهر مذهب را مراجعات می‌نمودند و از وحدت وجود و اینکه ذات خداوند ممازج به اشیا است حرف نمی‌زدند و «اسرار» را نگاه می‌داشتند. دیگری اصحاب سُکر مانند منصور حلاج و بازیزد بسطامی که ظواهر مذهب را زیر پا می‌کردند و آشکارا فریاد «انا الحق» و لیس فی حبّتی غیر الله بر می‌داشتند و «اسرار» را فاش می‌ساختند.

منشاء یونانی بویژه از عقاید فلسفی افلاطونی نو مآخذ است. که به احتمال قوی فلوطین که به همراه امپراطور گردیانوس به خراسان و هند سفر کرده و از اندیشه‌های عرفان آنجا متأثر شده بود. ولی طبیعی است که وی مقدم ترین و معتبر ترین شخصی است که بیان منظم و مستدل فلسفی از عقاید عرفانی کرده است. از اثار مهم آن مانند «رسالة نفس» و «اثو لوجیا» می‌باشد. (10: ص. 149)

بعد ها عرفان در کشورهای اسلامی صاحب نظران اصل خود را پرورش می‌دهد مانند ابن عربی، سهروردی، غزالی، عطار، مولوی که گاه بزبان فلسفی و گاه بزبان شعر که برای شنونده دلپذیر بود اندیشه‌های عرفانی را تبلیغ می‌کنند.

ترک دنیا خوار شمردن عقل و استدلال، تجلیل عشق و کشف شهود، اعتقاد بواحد بودن جوهر هستی، تسامح و فقدان تعصب در مقابل عقاید ملل چنین است اصول عمده عرفان.

تصوف روش زاهدانه است ممکنی به سخت گذرانی، ترک دنیا، پاک شدن از گناه ها و آراستگی به رفتار پسندیده تا نفس پاکیزه شود و روح تعالیٰ یابد. این تعالیٰ روح حالتی نفسانی است که به موجب آن انسان در می یابد که به مبدأ علیاً پیوسته است (۱۰: ص. ۱۴۹). صوفیان بر آنند که انسان می تواند بطريقی غیر از طریق عقل، حقیقت را در یابد و بدون وضوح انگیزه های عقلی، چیزی را تصدیق کند، زیرا حکم تابع عاطفه و اراده است نه تابع عقل (۱۱: ص. ۲۹۳).

بعضی از فلاسفه بین تصوف و عرفان تمایز قابل اند، به نظر شان تصوف و عرفان هر چند متقارب به نظر می رسد اما در اصل با یکدیگر متمایز اند. این دو روش بیانگر دو گونه دیندار نه زیستن اند که بر اعراض از دنیا و ماسوی الله تاکید دارند، با این تفاوت که تصوف به جنبه های عملی سلوک نظر دارد و عرفان به جنبه علمی آن. (۱۲: ص. ۳) اما ابن سینا در نمط نهم اشارات، هرگز از واژگان صوفی و تصوف و مشتقات دیگر استفاده نکرده است و در مقابل مکرر واژگان عرفان و عارف را بکار برده است. این نکته در بررسی دیدگاه ابن سینا و تحقیق تاریخی واژه عرفان دارای اهمیت است.

ابن سینا در اواخر عمر به حکمت اشراق و اصول تصوف گرایید. نابغه شرق بو علی که عشق را از اقسام مالیخولیا می دانست و زمانی را در سلمنا و لانسلم اقوال فیلسوفان گذرانیده بود و برای علاقمندان علم به تصنیف کتب شرح و تفسیر اقوال فلاسفه می پرداخت و در اواخر زندگی «رساله العشق» نوشت و در نمط عاشر اشارات به بسیاری از اصول صوفیان توجه خاصی مبذول داشت (۳: ص. ۷۵).

ابن سینا پس از پیمودن قلل پرپیچ و خم، منطق و فلسفه و متاثر بودن از تعقل فلسفی به عرفان روی آورد و با آنکه طبعاً در مجموعه این رویکرد خود دید دینی در زمینه به خاطر او بوده و در همه ابعاد احتیاط را از دست نمیداد ولی انگیزه های که در رویکرد حسن بصری و حارث المحاسبی از اسلاف غزالی و ابن عربی از اخلاف تصوفی عقلی، موثر دست اول بود، برای ابن سینا جنبه نسبتاً کمتر قابل توجه دارد. حسن

بصری از موقف یک عالم دین و متكلم و المحاسبی بحیث یک متدين گوش به زنگ اوامر و نواهی قرآن به تصوف علی روی آورد در حالیکه ابن سینا به اساس نبوغ و پرمایگی آزاد فلسفی عقلی خود به عرفان میلان پیدا می کند. به گونه ای که به خود حق می دهد پاره از سور قرآنی را چنانکه خود اومی خواهد تفسیر باطنی فلسفی نمایند. با آن هم باید اذعان کنیم که عرفان ابن سینا یک عرفان فلسفی، تأملی، عقلی و حتی علمی است و از اینرو در عرفان او افراط و تغفیر که ویژه روش های صوفیان شطحیات گوی است، به نظر نمی خورد. طبیعی است که ابن سینا در پذیرش ویژه خودش روش تعلقی قرآن را که به وضاحت نقطه مقابل صوفیه افراطی شطحی گوی است، در نظر داشته است چون در قرآن مجید عقل و مفاهیم و ارزش های آن ارج گذاشته شده است. ذکر کلماتی از قبیل (افلا تقلون)، (افلا یتفکرون)، (قل انظروا)، (افلا تبصرون)، وغیره که در قرآن مجید آمده ناشی از همین تاکید قرآن بر اهمیت عقل و روش عقلی است حتی خدای عزوجل دلایل شناخت خودش را در قرآنکریم فرموده: (و سریهم ایاتنا فی الافق و فی انسفهم حتی یتبین لهم انه الحق) (سورة فصلت: آیه ۵۳) ترجمه: بزودی نشانه های خود را در اطراف جهان هستی و در وجود خود شان به آنها نشان می دهیم تا برای آنان آشکار گردد که قرآن حق است.

همچنان ابن سینا در نمط نهم (الاشارات و التنبيهات) در بیان برتری (عارف) بر زاهد و عابد به تحلیل علمی و عقلی پرداخته و اینگونه گرایشها در ذوق تصوف و عرفان او قابل ملاحظه می باشد چنانکه می گوید: «زهد به نزد غیر عارف یک نوع داد و ستدی است به این توضیح که متع آختر را در بدلتاع این جهان خردباری می کند. این را می دهد و آن را می ستاند. لیکن نزد عارف این عبارت از نوعی معامله است گویا کاری در این جهان انجام می دهد که مزد آن را در جهان دیگر بگیرد لیکن کار عارف عبارت است از ریاضت و ورزش دادن نیروی فهم و خیال تا اینکه آنها را عادت دهد بر دوری از چیزهای فربیننده نابکار و نزدیکی به درگاه حضرت حق تا اینکه همه ای این قوا سر فرمانبرداری پیش عقل فرود آورند و هنگامی که تجلی و مشاهده حق برای باطن وی رخ می دهد با عقل او کشمکش نکند تا اینکه عقل وی به آسوده گی به اشرفات متوجه گردد. و این برای او ملکه شود به طوری که هر گاه عقل بخواهد بر نور

حق اطلاع یابد همه ای قوا از وی پیروی کنند و به هیچ وجه برایش مایه زحمت نشوند پس انسان سرتاپا و به تمام قوا وارد فضای عالم قدس گردد». (۳:ص. ۱۷۸)

ابن سینا همچنان در مقدمه فصل اول رساله (اسرار الصلة) می‌گوید: «انسان که اشرف مخلوقات عالم کون و فساد است و به منزله عالم اکبر می‌باشد در شرافت نفسانی افعال جسمانی آن بر دو قسم است: بعضی افعال و اقوال موافق عقل و مطابق افعال ملک است و پاره کردار او مشابه رفتار شیطان می‌باشد». (۴:ص. ۳) ملاحظه می‌کنیم که بوعلی سینا ضمن این مطلب اقوال و افعال معقوله انسان را افعال ملک می‌داند و همه اعمال و کردار دیگر او را به رفتار شیطان تشبیه می‌کند همچنین در همین رساله حقیقت نماز را علم داشتن به وجود خدا و تنزیه ذات مقدس و صفات او که همه اینها امور عقلی و تأملی است معرفی می‌کند پس حقیقت نماز علم داشتن به وجود واجب الوجود است و تنزیه ذات مقدس او است بروجه خلوص نیت.

همین تحلیل عقلی و حتی منطقی او در قضایای عرفانی تصوفی در همه آثار عرفانی او دیده می‌شود بوعلی سینا در رساله (فیض الهی) ظهور منامات، کرامات الہامات و حتی معجزات را برای اصحاب آنها به اعتبار فعل و انفعال و تاثیر و تأثیر عالم وجود دانسته و پیرامون طرح مسأله به تحلیل عقلی علمی و منطقی می‌پردازد و صورت های فعل و انفعال را با استفاده از میتوود منطقی مورد بررسی قرار می‌دهد.

مشخصه گرایش فلسفی عقلی به آن پیمانه در عرفان شیخ مستولی است که حتی در کار برد آن در ارایه جواب به سوال شیخ ابوسعید ابوالخیر صوفی مشهور که معاصر ابن سینا بوده ابا نمی ورزد محتوای این سوال و جواب در اثر شیخ الرئیس به نام (رساله کیفیت استجابت دعا مندرج است). در این اثر شیخ الرئیس پیش از آنکه به جواب بپردازد ذکر مقدماتی را لازم می‌شمارد و ضمن آن از قوای مؤثره در کاینات و سلسله آن بحث می‌کند و طی آن عوامل فلسفی تأثیر نفووس مزوره بر زائرین را به دو بخش جسمانی و روحانی تقسیم می‌نماید و استمداد را مشروط به قوت نفس ناطقه به هدف فراهم شدن وجوه تشابه میان اثر و مرور می‌داند که در واقع یک بحث علمی-فلسفی را به خدمت عرفان قرار می‌دهد و در همه موارد استدلال و روش عقلی و تحلیل منطقی را از کف نمی‌دهد. (۵:ص. ۳)

ابن سینا در نمط دهم (الاشارات و التنبيهات) در صدد تحلیل علمی امور خارق العاده ای که از صوفیه و عرفا صادر می شود بر می آید و تلاش می کند تا به پیروی از فکر و استدلال علمی همه خوارق را دیده های معلول به علل علمی نشان دهد و این پدیده های خارقه را بر امور طبیعی تطبیق کند تا بی خبران از اسرار علمی اینگونه قضایا را دور نشمارند چنانکه شیخ می گوید: «اگر بشنوی که عارفی خلاف معمول از خوردن غذا دست کشیده است باور کن و ببین که در مذاهب و مجاری مشهوره طبیعت، نظیر آن موجود است...»(۲:ص. ۱۸۰)

اگر به تو اطلاع دهند که عارفی توانسته است به نیروی کار خود کاری کند یا چیزی را حرکت دهد که دیگران را توانایی آن نیست آن را انکار مکن زیرا اگر به مذاهب طبیعت و کار های آن بنگری راهی به یافتن علت آن پیدا میکنی، اگر شنیدی که عارفی پیشگویی کرده و آنچه گفته چنان شده است باور کردن آن بر تو دشوار نباشد زیرا این امر را در کار های طبیعت و مذاهب آن سبب های معین و معلومی است. اگر خبری به تو رسیده باشد چیز های از عارفان مانند: آنکه گویند از عارفی مردم باران خواست سپس باران آمد یا بیماری را شفا خواست بعد بیمار شفا یاب گردید و یا بر زور گوی زبردست دعای بد کرد و به دنبال آن خسوف و زلزله وی را فرا گرفت و آن را هلاک کرد، یا کسی را دعای خیر کرد و سپس آفات از او دفع گردید یا درندگان به فرمان او در آمدنی پرنده ای از او نرمید و مانند اینها از قبیل حالات محضه نیستند و چون چنین مطالی را شنیدی درنگ کن و شتاب مکن زیرا در اسرار طبیعت مانند: این احوال را (اسباب)ی است.

ابن سینا در ذیل هر یکی از چهار پرagraf اخیر الذکر به بیان دلایل علمی پرداخته و این همه خوارق را بر نوامیس عالم طبیعت تطبیق کرده است. که این کار او یک ابتکار ویژه خود او است واقع ضمن این تحلیل علمی همه اموری که بدان خوارق عادت گفته می شد در سطح قضایای معلول به علت و قابل فهم در آورده است. نگارنده این مطلب بر این نظر است که تطبیق خوارق عادات بر نوامیس طبیعی که به دست ابن سینا انجام یافته است به تمام وجه بیانگر مشخصه ویژه عرفان او است که

آنچه صوفیه دیگر بدان دست نیافته اند. شیخ آن را حایز بوده است و از همین جاست که ما برای عرفان او مشخصه علم قایل شدیم.

چنانکه ملاحظه می شود حاصل از این سخن همان گفتار عارفان است، که می گویند بهشت عارفان نقد است و در این دنیا نیز واقع است. زیرا حقیقت جنت همان حقیقت ابتهاج و بحثت مرضیه پسندیده است، که البته مراتبی دارد و برترین آنها بحثت ذات است، که عبارت است از ظهور و تجلی حق تعالی بذاته برای انبیاء در همین دنیا، همچنان شیخ میان لذت عارفان و محجوبان، به این صورت فرق می گذارد، که چون عارفان طالب نفس کمالند، لذا تا بدان نرسند، دست از طلب برنمی دارند، ولی محجوبان که مطلوبشان وصول به کمال نیست، بلکه مدح و ستایش دیگران وبا برتری جستن بر دیگران است، به محض رسیدن به آن دست از طلب بر می دارند، او در این مقام از عشق سخن می گوید، میان عشق و شوق فرق می گذارد. عشق حقیقی را ابتهاجی می شناسد، که از تصور و ادراک حضور ذاتی که همان ذات معشوق است پیدا شده است و شوق را عبارت از حرکتی می داند، که برای تکمیل این انتهای آغاز شده است. حق تعالی عاشق و معشوق ذات خود و دیگران است و عشق او به ذات خود عشق حقیقی است پس از عشق حق تعالی از عشق جواهر عقلی قدسی سخن می گوید. و بالاخره چنانکه قبلًا از رساله (العشق) نقل شد عشق را ساری و در تمام موجودات و کائنات حتی نباتات و جمادات می داند. (۲:ص. ۳۶)

طوریکه مشاهده می شود این سخنان نیز شبیه اقوال صوفیه است. در نمط نهم که عنوانش «فی مقامات العارفین» است، بنابه نظر فخر رازی شارح و ناقد شیخ، اهم و اجل انماط کتاب الاشارات و التنبيهات است، که شیخ در آن علوم صوفیه را به گونه ای ترتیب داده که نه پیش از وی کسی چنین کرده و نه پس از وی کسی چیزی بدان افزوده است.

شیخ الرئیس در این نمط با بیانی تحسین آمیز و با لحنی موافق از عرفا سخن می گوید. مشاهدات باطنی. ابجهات درونی و کرامات ظاهری آنها را بیان می کند. به تعریف عابد، زاهد و عارف می پردازد. او به رسیدن به مقام عرفان زهد و عبادت را لازم می شمارد و میان زهد و عبادت عارف و غیر عارف فرق می گذارد. تأکید می کند که

عارف حق اول را برای چیزی غیر از او نمی خواهد و هیچ چیزی را بر عرفان و معرفت او ترجیح نمی دهد و او را فقط برا این می پرستد که شایستهٔ پرستش است و اگر احياناً ارادهٔ عارف به غیر حق تعلق می گیرد، آن هم تنها به خاطر حق است، که هدف بالذات عارف است. و احوال عرفا را در سیر و سلوك بیان می کند اولین درجه حرکات آنها را اراده می انگارد و آن را رغبت به تمسمک به عروة الوثقی (بند استوار) تعریف می کند، که عارض کسی می شود، که با یقین برهانی آگاه شده و با ایمان قلبی تصدیق کرده باشد، که به دنبال آن سر او به عالم قدس حرکت می کند تا به روح و راحت اتصال نائل آید. و مرید را کسی می شناسد که درجه اش این باشد. نکته قابل توجه ذکر این است که شیخ اولین درجه حرکات عارفان را اراده شناخت می داند، در حالیکه خود این طایفه طلب را مقدم بر اراده می دانند. (۴:ص. ۲۲)

خواجه عبدالله انصاری در «منازل السائرین» اولین درجه سلوك را عزم دانسته و اراده را در مرتبه آخر و سوم قرار داده است.

قابل یاد آوری است که شاگردان از خواجه بوعلی پرسیدند که شیخ (ابوسعید ابوالخیر) را چگونه یافته‌گفت: هر چه من میدانم او می بینم و متصرفه و مریدان شیخ چون به نزدیک شیخ ابو سعید در آمدند از شیخ سوال کردند که ای شیخ ابو علی سینا را چگونه یافته‌گفت: هر چه ما بینیم او میداند.

بینیم هر چه ما می بینیم او میداند این جواب شیخ ابو سعید ابوالخیر است که به جز در حق ابن سینا در حق کسی دیگری چنین نگفته است این گفته نه تنها بیانگر مقام بلند عرفانی ابن سینا است بلکه از سوی دیگر دلیل روشن و شهادتی بی بدیل در حق بلند بودن عرفان ابن سینا است که از جانب صوفی بلند مقام تصوف و عرفان ادا میگردد، و این گفته در واقع اشاره به دانش مقام و حال برای ابن سینا نیز میکند روحیه همین مشخصه عرفان شیخ حتی در (رساله اضحویه) که به بحث معاد و نظریات مختلف در همین زمینه اختصاص دارد نیز انکاس یافته و به طوری که شیخ می گوید: «اهل حق برآند که نیکبختی نفس در آن است که گوهر خود را تمام کند و تمام کردن گوهر او به دانش است و نیکو کاری و بیزار شدن از آثار طبیعت چون حرص و شهوت و دوستی دنیا و مانند آن و بدیختی او در آن است که به ضد این باشد که گفتیم».

(۵:ص. ۲۸) می بینیم که سعادت مطرح شده در اینجا که حاوی مشخصات عرفانی است که از تمام شدن جوهر نفس به دانش ناشی می شود. در رساله (ترغیب بر دعا) که شیخ در آن از شروط و مراتب سلوک الی الله مختصرأ سخن می گوید می نگارد هر آن کس که بخواهد خود را در شمار اولیاً به شمار آورد باید ابتدا تفکر نمودن را اولویت دهد، و لغات حق را شکرانگی و اذکار نماید. بنظر می رسد که وجه تأملی بودن عرفان شیخ به حیث یک مشخصه جداگانه که باز هم حاکی از مشخصه علمی، عقلی عرفان اوست در گفته متذکره شیخ مندرج است. معنی سخن شیخ این است که قبل از پرداختن به اذکار سالک بایست در حق تفکر و تأمل کند و حتی این تفکر و تأمل باید بر اذکار او را در غلبه داشته باشد.

همین مشخصه تأملی، عقلی و فلسفی را در عرفان شیخ الرئیس در (رساله عشق) نیز ملاحظه کردیم بر خلاف سایر صوفیه که در تعبیر و افاده عشق به فرسنگ ها از مفاهیم علمی و روان شناختی آن خود را دور نموده و به تعبیرات ذهنی و خیال پرورانه میگرایند شیخ الرئیس در تعبیر عرفانی عشق نیز از تحلیل علمی، فلسفی و تأملی دست بردار نیست از نظر او (کلیه موجودات عالم عاشق و شایقند به خیر مطلق، به عشق خود ولکن تجلیات بر حسب مراتب موجودات متفاوت است، زیرا هر قدر به خیر مطلق نزدیکتر باشند تجلیات آنها زیادتر است و هر قدر دور باشند کمتر و خیر مطلق هم نظر به وجود ذاتی خود مایل به افاضه تجلیات خود است و در نتیجه هستی تمام موجودات به واسطه تجلیات خیر مطلق است.

انسان هر گاه صورت نیکو را بخاطر لذت حیوانی دوست می دارد، مستحق ملامت و عذاب می شود یعنی کسانیکه فسق کنند، اما اگر کسی چهره گیرایی را به اعتبار عقلی دوست بدارد به متابه وسیله ای برای رفعت و وصول او به خیر می باشد. یکی دیگر از مشخصات عرفانی شیخ (اعتدال) است افراط و تفریط که در بسا افکار صوفیانه و گفتار عارفانه غیر مجاز شرطی که از نزد صوفیه و عرفا سر زده و نقل شده است در عرفان این سینا به ملاحظه نمی رسد. چنانکه در آغاز رساله عشق آمده، آن را به خواهش شاگردش ابو عبدالله فقیه معصومی نگاشته است. این سینا در «رساله العشق» بر این باور است که عشق مختص نوع انسان نیست بلکه ساری در همه

موجودات است اعم از مفارقات و غیر مفارقات، فلکیات و عنصریات و موالید سه گانه یعنی معدنیات، نباتات و حیوانات(۶:ص. ۵۳)

همچنان شیخ الرئیس در رساله «تحفه» می نویسد پس وقتی که انسان از جمیع امور مضار رهایی یافت و به خلوص نیت خود اگاه گردید و از امور بدنیه اعراض کرد آن وقت آن خلوص نیت و صفاتی باطن موکد می گردد و برای قلم نمودن امور راجع به بدن قوی تر می شود این حالت تجرد و اشتیاق به مبدع قدیم به دست نمی آید و ملکه نمی گردد مگر به واسطه تحمل بر مشقات و ریاضت بدنیه و بجا آوردن اعمال مشروعه از قبیل نماز، روزه رفتن به اماکن مشرفه و وغیره...

و نیز در همین رساله می نویسد پس از وصول به این مرتبه هر گاه برای آن نفس تزکیه ظاهر شود آنچه را که در ذات اوست و تصدیق بنماید به امور غریبه و اطلاع حاصل کند بر جزییات پدید می آید برای او چگونگی الهام چی در خواب باشد و یا در بیداری پس واجب است بر شخص حکیم که سستی نکند و در بجای آوردن اعمال و ورد های مشروعه کوتاهی و غفلت نشاید تا برسد به آن مقام و مرتبه ذاتی خود مطلب دیگر که در عرفان و تصوف این سینا مشخصه اعتدال او را ثابت می کند کردار عملی او در استفاده از لذات مادی و گفتار او در همین زمینه است چنانکه می دانیم بسیاری از صوفیه به نام ترک هوای نفس و خوار شمردن مشتهیات مادی به آن پیمانه در حق حیات مادی خود تقصیر و تفریط روا می دارد که اکثر عمر خود را به روزه داری و (صوم وصال) سپری می کند و در نتیجه از لذات مادی نفرت دارند ولی شیخ الرئیس با توجه به جانب دینی این امر از یک سو و حفظ صحت انسانی از سوی دیگر روش اعتدالی را در زندگی خود تعقیب نموده و با اشاره به همین امر در یکی از مکتوب های خود گفته است... و اما لذت ها را به اندازه به کار اندازد که طبیعت در اصلاح بدن نیازمند و بقا شخص و نوع و سیاست و اجتماع بر آن بسته و پای بند است بنابر آن در عرفان شیخ تاکید شدید و پیگیر به زهد و ترک مطلق جهان مادی به ملاحظه نمی رسد.(۴۴:ص. ۱۲)

مشخصه دیگری که در عرفان شیخ الرئیس به ملاحظه می رسد و نیز سوابق پیشینه تری هم دارد همان روش رمزی است چنانکه می دانیم شیخ الرئیس سه اثر

معروف به نام های (حی بن یقطان) (سلامان و ابسال) و (رسالة الطير) دارد و در بین آثار از سیر و حرکت نفس ناطقه به زبان رمزی سخن گفته است این روش تنها به عملیه نگارش او اختصاص ندارد بلکه خود او بر توجیه ارزش و دلیل کاربرد این روش سخن گفته است چنانکه در رسالت، (رسالقدر) در جواب سوال شخصی پیرامون این سخن صوفیه که می گویند من عرف سرالقدر فقد عرف الحد بر علی می گوید: «گرچه این مساله خالی از اشکال نیست و اگر بخواهی بنویسم ناگزیر باید به رمز باشد زیرا که نمی توان آن را به همه کس تسلیم داد باید از کسانی که استعداد فهم آن ندارد دریغ داشت». (۴:ص. ۱۴)

همچنان ابن سینا تفاوت احوال سالکان را در توجه به عالم قدس توضیح می دهد. از علت قبض و بسط و مرتبهٔ فرق در جمع و جمع در فرق سخن می گوید و این نکته را خاطر نشان می سازد، که مرتبهٔ کمال حال بدانجا می رسد که احوال عارف اختیاری می شود. سپس به تدریج به جایی می رسد، که هر وقت بخواهد این حالت برایش فراهم می آید، سالک در این مرتبه همچنان پیش می رود. وقتی که اتصالش به عالم قدس افزایش می یابد بدون اینکه او خود بخواهد از مشاهدهٔ هر چیزی به حق انتقال می یابد و در جهان باطل همواره جلوهٔ حق را می بیند. چون ریاضت به پایان رسید و تبدیل به نیل گردید و سالک واصل به حق شد درونش آینهٔ حق می گردد و لذات عالی بر روی فرو می ریزند. در این حال نظری به حق و نظری به خود دارد و در نتیجهٔ مردد است که وصول تام تحقق یافته است یا نه. پس از آن از خود غافل می شود و تنها به آستان حق چشم می دوزد و وصول تام تتحقق می یابد و درجات سلوک پایان می پذیرد و درجات وصول آغاز می شود. او در بارهٔ تخلیه (ترکیه) و تحلیله بحث می کند، که اهل ذوق آنها را شرط تکمیل ناقصان می دانند. تأکید می کند که عرفان خود هدف نیست، بلکه وسیله، معرفت حق است. کسی که منظورش از عرفان خود عرفان باشد موحد نیست، زیرا غری حق را بر حق برگزیده است. و اگر کسی به عرفان برسد به گونه ای که گویی بدان نرسیده بلکه به معروف یعنی حق رسیده است او در اقیانوس وصول فرو رفته است.

از صفات و اخلاق عارفان سخن می گوید، عارف را گشاده رو، خوش بر خورد و خندان می شناساند. می افزاید عارف گاهی در حال اتصال به حق از هر چیزی غافل می گردد و در این حال در حکم کسی است. که تکلیف ندارد. زیرا تکلیف به کسی تعلق می گیرد، که شعور به آن دارد و یا عمداً باعث ترک تکلیف می شود. در پایان اشاره می کند که هر کسی را شایستگی آن نیست، که به مقام وصول حق نائل آید و یا از آن آگاه گردد، بلکه تعداد واصلان اندک است و جناب حق بالاتر از آن است، که هر کسی را شایستگی ورود به آن باشد، طبق نظر ابن خلدون عبارت فوق اشاره به قول متصوفه در خصوص قطب است که به زعم صوفیان «رأس العارفین» است و در مقام معرفت کسی بالاتر و والاتر از او نیست مگر اینکه خداوند وی را از یاد ببرد و دیگری را به جای وی بنشاند و بالاخره اشاره می کند که علل اصرار عده ای در انکار معارف عارفان جهل و نادانی آنهاست آنها باید خود را ملامت کنند که شایسته چیزی است که برای آن آفریده شده است.(۴:ص. ۲۲)

نمط دهم (اشارات و تنبیهات)، که در اسرار آیات است، مخصوص توجیه کرامات اولیاء و کارهای غیر عادی عرفا و تشبیه آنها به امور عادی و تقریب آنها به اذهان است شیخ در این نمط قدرت صوفیه را بر امساك از غذا به مدتی طولانی، به حالت بیماری جسمانی، و یا به حالات نفسانی همچون ترس و شوق و عشق به هدف همانند کرده و آن را امری ممکن و از اصول طبیعت می شمارد. او در این مقام از اطلاعات پزشکی و مخصوصاً از اصول فلسفه خود، که قائل به تأثیر متقابل نفس و بدن در یکدیگر است کمک می گیرد و استدلال می کند: طوریکه قوای طبیعی بیمار که به غلات هضم مواد و غذاهای نامناسب از تحریک غذا های مناسب و مرغوب درنگ می کند، مواد مرغوب کم تحلیل شده، محفوظ می ماند و بدن نیازی به بدل مایتحلل نمی یابد و در نتیجه بیمار می تواند، مدتی، بدون خوردن غذا به زندگیش ادامه دهد، عارف هم دارای حالت و یا حالاتی است، که او را از توجه به غذا منصرف می سازد، بلکه عارف که از سکون و آرامش خاطر بیشتر بر خوردار است و حرفی بسیار عالی در نظر دارد که همان رسیدن به حق تعالی است. پس هر شخص دیگر تواناتر است که مدتھای بس دراز از خوردن غذا و طعام خود داری نماید.(۷:ص. ۲۲)

پس عارف به نگهداری نیرویش از هر کس دیگری سزاوار تر است و آنچه در این باره حکایت می شود بر خلاف جریان طبیعت نیست.

بوعلی سینا سخن خود را در این مقام ادامه می دهد و اشراف بر خواطر و اجبار از غیب را هم که عرفاً مدعی هستند، با تشبيه آن به حالت خواب امری ممکن و عادی نشان می دهد، می گوید: «تجربه و قیاس هم آهنگ اند که نفس انسانی در حالت خواب به گونه ای به غیب دسترسی می یابد. بنابر این مانعی ندارد که این دسترسی در حالت بیداری نیز حاصل آید. مگر اینکه مانعی در میان باشد، که زوال و ارتقاش امکان پذیر است، باز می کوشد برای خوارق عادتی که به عارفان نسبت داده می شود، از قبیل اینکه که عارفی دعاویش مستجاب می شود، مثلًاً طلب باران می کند باران می بارد، یا برای بیماری طلب شفا می کند، او شفا می یابد، یا نفرینش اثر می گذارد، یا درنده ای رامش می شود و یا پرنده ای از وی فرار نمی کند، در اسرار طبیعت علل و اسبابی بیابد، لذا خواننده و شنونده را از شتاب در انکار نهی می کند».(۳۹: ص. ۲)

او امکان تصرف نفووس عارفان را نیز در سایر نفووس و اجسام و عناصر بدین صورت توجیه می کند و مدلل می سازد. که برخی از نفووس دارای ملکه ای هستند، که اثر از بدن خود آن نفس تعدی می کند و به اجسام دیگر می رسد و گویی یک نفس از فزونی قوت، نفس همه جهان و مدبر همه جهان است و همانگونه که نفس می تواند در کیفیت مزاج اثر بگذارد، در سایر اجسام نیز اثر می گذارد. بوعلی سینا در این مقام این سؤال فرضی را پیش می کشد، که چگونه ممکن است نفس ناطقه چیزی را که ندارد به دیگری بدهد، پاسخ می دهد که هر گرم کننده ای نباید خود گرم باشد همچنانکه هر خنک کننده ای لازم نیست که خود خنک باشد. سپس نتیجه می گیرد که بعيد نیست بعضی از نفووس قوه ای داشته باشند که در اجسام دیگر اثر بگذارند. ممکن است علت آن قوت خود نفس و مزاج اصلی باشد و ممکن است علت آن قوت غیر نفس، مثلًاً یک مزاج غیر اصلی و مزاج عارضی باشد و ممکن است علت آن قوت از طریق کسب و طلب فراهم آید چنانکه اولیای خداوند در اثر کسب و طلب یعنی ریاضت عبادت و وارستگی به مقامی می رسند که قوت مذکور برا آنان حاصل می شود.

نتیجه

در پایان به چنین نتیجه میرسیم که تصوف یا عرفان عبارت است از مخلوط و پیوسته به فلسفه و مذهب که بعقیده صوفیان راه وصل که به حق منتهی می‌گردد و زیر بنای اعتقادات و محور اصلی صوفیه توحید است و رسیدن به معنای حقیقی موحد شدن و به آن حقیقت مطلقی که هم یگانه وهم وحدت بخش است، حقیقتی که می‌تواند انسان را از عالم کثربات نجات بخشد و به وصال معشوق بی همتا برساند و مقصود تصوف دیدن وحدت و دانستن وحدت و زیستن بر پایه حقیقت هستی میباشد، و زمانی که انسان به این وسیله حقیقت را مشاهده میکند به مراتب در مقام وجایگاه خاصی قرار میگیرد.

همچنان طوریکه تذکر یافت که بوعلی برخی از اصطلاحات صوفیه و نیز مطالبی شبیه عقاید آن جماعت را در تأییفات خود آورده از جمله اصطلاح عشق و سرایت آن در تمام موجودات حتی ذات باری تعالی و تأکید کرد که همه موجودات با عشق غریزی به خیر مطلق یعنی حق متعال عشق می‌ورزند و وجود اشیاء به واسطه تجلی اوست و او به عاشقانش بحسب مراتب آنها تجلی می‌کند و نهایت قرب و نزدیکی به او قبول تجلی او و اتصال آنها به کاملترین وجهی او است که در امکان است و این همان است که صوفیه آن را اتحاد می‌نامند و ... دیدیم که میان اصطلاحات ابن سینا و صوفیان شباhtی و میان عقاید او و آن جماعت قرابتی موجود است، ابن سینا اولاً کلمه اتصال را به اتحاد ترجیح می‌دهد و ثانیاً اتحاد با وحدت فرق دارد. او هرگز ادعا نمی‌کند، که از طریق کشف و عیان و فتح و فتوح بدین حقایق دست یافته است. چنانکه دیده شد او عشق را تعریف کرد و مقام عشق را در حد غراییز پایین آورد و در محدوده عقل و فهم بشری به تبیینش پرداخت، در حالیکه در عرف عرفا عشق بالاتر از آن است که به تعریف آید. که گفته اند بالاخره حاصل اینکه عشق مورد قبول ابن سینا در رسالته العشق با عشق مقبول عرفا فرق دارد.

همچنان در مورد عرفان و عارف چنین بیان دارد، اولاً: او عارف را، کسی شناخت که فکر خود را متوجه عالم قدس کند، در نزد صوفیان عارف کسی است

که قلب خود را متوجه خداوند می کند، خود را فنا می سازد و به بقای پروردگارش باقی می ماند، می دانیم میان انصراف به فکر و انصراف به قلب فرق عظیمی موجود است انصراف به فکر تأمل و نظر است و انصراف به قلب شهود و حضور است و انصراف به فکر معرفت اسم است و انصراف به قلب مؤدی معرفت مسمی است.

ثانیاً: مقصود او از عارف در عبارت «العارفون المتنزهون» چنانکه شارحان اشارات شرح کرده اند عارف کسی است، که به حسب قوه نظریه کامل باشد. و مقصود از «متنزه» کسی است که به حسب قوه عملیه کامل باشد، یعنی در عقل عملی به کمال رسیده باشد. بنا بر این به نظر وی عارفان بر دو گروه می شوند. عارفان غیر متنزه که فقط در عقل نظری کاملند و عارفان متنزه که در عقل نظری و عملی هر دو به کمال رسیده اند. اما آن عارفی که به عالم قدس و سعادت می رود و با کمال اعلی زنده گی می کند و به لذت علیا نایل می شود عارف آنست که حسب نظر و عمل هر دو کمال یافته است و کسی که فقط در عقل نظری به حد کمال رسیده، با اینکه اطلاق اسم عارف بروی رواست، ولی از این کمال و لذت بهره مند نیست. بنابر این به نظر بوعلی سینا برای وصول به کمال و لذت برتر نه تنها عقل و نظر شرط است، بلکه شرط اهم و قدم اول است و این برخلاف عرف عرفا است زیرا در تداول این گروه اولاً به کسی که تنها در عقل و نظر شرط است، بلکه شرط اهم و قدم اول است و این برخلاف عرف عرفا است زیرا در تداول این گروه اولاً به کسی که تنها در عقل و نظر کامل است نام عارف اطلاق نمی شود. ثانیاً آنها در سیر و سلوک نه تنها عقل و نظر را شرط نمی دانند بلکه آن را بند و سد راه سالک می شناسند.

پیشنهادات

- ۱- معینیت تصوف، وزارت حج و اوقاف، سیمنار هایی در زمینه دایر نماید. تا از یک طرف اشار تحصیلی و علمی به عمق دانایی حکمت و فلسفه رسد و از طرف دیگر جلوگیری مردم عام جامعه ما از خرافات و انحرافات موجود در این عرصه صورت گیرد.

- ۲- اینکه اساس ریاضت، خود آگاهی و خود شناسی یکی از موضوعاتی است که اساس و منشاء آن در دین مقدس اسلام وجود دارد. بناءً لازم و معقول است تا ملا امامان و مدرسین، احکام اسلامی و شرعی موضوعات از قبیل عرفان، تصوف و حکمت را در وعظ و تدریس خود در نظر گیرد.
- ۳- عرفان، تصوف و حکمت از موضوعات اساسی هستی شناسی، خدا شناسی، و خود شناسی میباشد، موسسات علمی، افکار و نظریات، راه و روش اندوخته‌های علمی خویش را برای علاقه مندان تحریر و به جامعه تقدیم نمایند.

ماخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- ابن سینا، رساله کیفیت استجابت دعا، مترجم ضیاءالدین، تهران: امیر ۱۳۶۰.
- ۳- ابن سینا، الشفاء، مرتب جعفر یاسین، تهران: حکمت، ۱۳۷۲.
- ۴- ابن سینا، الاشارات والتنبهات، شرح خواجه، قم: نامعلوم، ۱۳۷۵.
- ۵- ابن سینا، رساله اضحویه، تصحیح و تعلیق حسین خدیوجم، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- ۶- جلندری، علی رضا، زندگینامه ابن سینا تهران: حکمت، ۱۳۸۸.
- ۷- جهان گیری، محسن، نظر ابن سینا در باره عرفان، تهران: بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۰.
- ۸- خطیب، سان الدین، الاحاطة فی الاخبار غرناطة، قاهره: نامعلوم، ۱۹۷۷.
- ۹- گوهرین، سید صادق، ابو علی سینا، تهران: کتابخانه ایران، ۱۳۸۸.
- ۱۰- صاحبزاده، قنداقا، جهان بینی و اندیشه‌های فلسفی ابو نصر فارابی، کابل: اکادمی علوم، ۱۳۹۴.
- ۱۱- صلیبی، جمیل، فرهنگ فلسفی، مترجم، صانعی، تهران: حکمت، ۱۳۹۷.
- ۱۲- مهدوی، یحیی، مصنفات ابن سینا، تهران: نامعلوم ۱۳۳۳.

څېړنیار معصوم جان «معصومي»

د وړخپاڼه ليکنې په پراختياب کې د محمود طرزی نقش

Mahmood Tarzi role's in outreach of Newspaper writing

Masoom jan Masomi

Abstract:

By the publishing of Siraj-ul-Akhbar on January 1911, and the Siraj-ul-Atfal on October, 6, 1918, Mahmood Tarzi could able to create media new chapter in history of Afghanistan, which was called the modern journalism; so, he was titled the father of modern journalism. Hereby, he [Mahmood Tarzi] was the first person in the media history who could revive press and journalistic efforts in country. However, the British Empire incessant interferences could not hinder his journalistic efforts and also the King Habibullah Khan of Afghanistan resisted against British Empire political pressures. He did not want to stop the Siraj-ul-Akhbar newspaper or to be surrendered to British Empire pressures. He allowed Tarzi and his mates to linger newspaper publishing until it replaced by the Aman Afghan newspaper in the kingdom's of Ghazi Amanullah Khan in 1919.

Hereby, Mahmood Tarzi is known by shined figure of journalism, has given the title “father of modern journalism” in the history of Afghanistan’s press and journalism, who set up the foundation of journalism forever through which the country [Afghanistan] is the owner of hundreds of print

and electronic Media which have been established according to freedom of express.

لندیز

محمود طرزی د سراج الاخبار افغانیه (د ۱۲۹۰ ل کال د میزان ۱۹۱۱ / ۱۴ جنوری لومړی گنه) او سراج الاطفال د (۱۲۹۷ ل میزان ۱۵ او د ۱۹۱۸ اکتوبر ۶ لومړی گنه) جرایدو په خپرولو سره وکولی شول چې په افغانستان کې د معاصر ژورنالیزم بنستي کېږدي څکه خو د ژورنالیزم په ډګر کې محمود طرزی ته د ژورنالیزم پلار ویل کېږي چې په ډېر کم وخت کې یې د جريدي یا اخبار لويدلى ستوري په اسماں کې وڅلولو، سره له دي چې انګریزانو هڅه کوله چې د محمود طرزی د ژورنالیستي کړنو مخه ونيسي خو د وخت امير هم د انګریزانو د فشارونو پر وړاندې مقاومت وکړ او د محمود طرزی او د هغه د مبارزو ملګرو پر وړاندې یې د سراج الاخبار افغانیه جريدي د تړلو جرأت ونه شو کړۍ او تر هفې چاپ کېدله تر خو چې د جريدي څای «امان افغان» ته پاتې شو.

سریزه

د خپرونکو له نظره د شمس النهار جريده د افغانستان د ژورنالیزم په تاریخ کې لومړی جريده ګټل کېږي، د شمس النهار له منځه تللو سره سم د امير عبدالرحمن خان په اوږده دوره کې د کومې خپروني هیڅ خرك تر سترګونه شو. د امير حبيب الله خان په راتګ سره د یوې جريدي լپاره هڅه وشهو، بالاخره له ۲۸ کلونو وروسته په دي دوره کې د سراج الاخبار افغانستان په نوم جريدي لومړی گنه په ۱۲۸۵ کال د جدي ۲۲ او د ۱۹۰۶ م کال د جنوری په ۱۱ نېته چاپ شوه خو د همدي یوې ګنې په چاپیدو سره ژورنالیزم بیا له رکود سره مخامنځ شو او تازه را ژوندی شوې مطبوعاتي هيلې په امير باندې د انګریزانو د فشار واردولو سره مړې شوې خو کله چې محمود طرزی له بهر څخه خپل هېواد ته را ستون شو نوموري خپل کارونه او هڅي د هېواد د پرمختګ او بهبود لپاره له نوي امير سره په ګډه پیل کې او له هغه سره یې ځینې طرحې او وړاندیزونه هم شريک کړل چې پر دي بنست طرزی یو ګلیدي خېړه شمېرل

کېدہ او طرزی او د هغه نېدې ملګرو چې د امیر دربار ته نېدې کسان وه په قول توان سره وکولی شول چې په افغانستان کې مطبوعاتي اختناق چې د برтанوي هند د فشارونو او لاسوهنو په واسطه را منع ته شوی و له منځه یوسی ځکه انگریزانو غوبنتل چې د افغانانو فکرونه او ذهنونه تل په تیارو کې وساتل شي تر خو دوی پرته له کومو ستونزو خپلو اساسی موخو ته ورسیپری، مګر محمود طرزی او د لومړی او دوهم مشروطیت غوبنتونکي چې د انگریزانو له کېنوا او ناوارو اعمالو خخه پوره خبر و، نو په افغانستان کې د برтанوي هند له سر سختو مخالفانو خخه ګنيل کېدہ چې د همدې منظور لپاره يې د مطبوعاتو را ژوندي کول غوره وسیله او زموږ د ټولنې د فکري، ذهنې او شعوري روزنې او تنویر لپاره د مطبوعاتو ترویج اساسی اړتیا ګنله چې موخه يې د مطبوعاتو له لاري د نېړۍ له پېښو، تحولاتو، پرمختیابی او تمدنې بدلونونو خخه خبریدل او د اشغالګرو پر وړاندې د اسلامي نړۍ هبوادونه او په ځانګړې توګه افغانان د یووالې او د هېواد د خپلواکۍ د تر لاسه کولو لپاره منسجم کول و او په خپلو لیکنو کې يې د انگریزانو ظلمونه، نیونې او استثمار هميشه غانده.

په همدې اساس په دې مقاله کې د محمود طرزی په هغه هخو او کونسښونو باندې خپرنه او بحث شوی دی چې نوموري د ژورنالیزم او د مطبوعاتو په برخه کې کړي دي او دغو پوبنتنو ته په کې څواب ويبل شوی دی چې په افغانستان کې د مطبوعاتو په را ژوندي کولو کې د هغه ونډه خومره وه؟ او خنګه يې وکولی شول چې دوباره د ژورنالیزم بنستې د تل لپاره په افغانستان کې کېږدي؟ همدارنګه په مقاله کې د هغه ژوند ته لنډه کتنه شوې او دغه راز د نوموري په فکري هخو او مبارزه هم بحث شوی دی چې په مقاله کې له یو او بل سره مستقيم او غیر مستقيم تراو لري او مقالې ته يې د لوستونکو د لا پوهې او درک په موخه رنګ ورکړي دي چې مقاله له هره اړخه بشپړه او جامع وي.

مبرمیت: په افغانستان کې د ژورنالیزم او د مطبوعاتي تشې ډکول یو سخت کار و چې د دې تشې ډکول د محمود طرزی د هخو، مبارزو او علمي فکر لرلو له امله و او طرزی دا تشه د تل لپاره ډکه او ملت ته يې د میراث په توګه پربینو dalle چې په داسې یوې مهمې موضوع باندې لیکنه او خپرنه کول د مقالې مبرمیت په ډاګه کوي.

هدف: له دې لیکنې خخه موخه په افغانی ټولنه کې د مطبوعاتو په ترویج کې د محمود طرزی هر اړخیزه ونده او مبارزه جو تول دي.

میتود: په دې خپرنيزه لیکنې کې له تاریخي میتود خخه کار اخیستل شوی دي.
لومړنی دوه جريدي او د ژورنالیزم اورد مهاله رکود:

په افغانستان کې د ژورنالیزم لومړي خرک د شمس النهار جريدي د لومړۍ ګنډي په خپرولو سره پیلېږي دغه جريده چې د اميرشیرعلي خان د دوهم څل پاچاهي په دوران کې له چاپه راوتله او د سید جمال الدين افغان د هغو اصلاحي پروګرامونو له مخې چې امير ته يې وړاندې کړي وو، په هغه کې د یوې جريدي د چاپ او نشر وړاندیز هم شامل و. شمس النهار جريده په افغانستان باندې د انگریزې بنکیلاک د دوهم تیری په جريان کې له منځه ولاړه او د بیا خلې لپاره د امير عبدالرحمن خان په دوره کې احياء نه کړای شوه، د محمد ولی ئلمي په وینا؛ پوره ۲۸ کاله یعنې له ۱۸۷۹ خخه تر ۱۹۰۶ م کال پوري په افغانستان کې کومه جريده يا ورخپاڼه خپره نه شوه (۸:ص. ۴).
ئينې پوهان په دې اند دي چې سراج الاخبار افغانستان (۱۹۰۶) م کال چې د یوې ګنډي له چاپ وروسته بند کړای شوه، د انگریزانو په غوبښنه نه، بلکې په خپله د امير له خوا بند شوې ده ځکه په دغه ګنډي کې داسې کوم مطلب نشه چې د انگریزانو خلاف حرکت په کې وي، نو په دې حساب د شمس النهار او سراج الاخبار افغانیه تر منځ فاصله ۳۳ کاله بولي نه ۲۸ کاله د همدي لړي په دوام سره چې کله امير حبیب الله خان واک ته ورسید یو څل بیا د مطبوعاتي تشې ډکولو لپاره د شاعرانو، لیکوالانو او پوهانو هځې پیل شوې چې استاد عبدالحی حبیبی په خپل کتاب (په افغانستان کې د مشروطیت غورخنگ) کې لیکي: «د هغو اسنادو له مخې چې د دغه ګنډي دوسیه کې په کورنۍ کې وو او اوس په ملي ارشیف کې د سراج الاخبار په خانګړي دوسیه کې خوندي دي، خرګندیرې چې د هېواد یو شمېر پوهانو او منورینو چې په شاهي مدرسه، د کابل په چوب فروشی جومات کې د دیني علومو بسوونځي او حبیبیه دارالعلوم (اوسمى حبیبیه لپسه چې په ۱۹۰۳ م کې پرانیستل شوې ده) پوري تړلې وو، د امير حبیب الله خان دربار ته وړاندیز وکړو چې د افغانی پوهانو یوه ټولنه «انجمن» باید رامنځ

ته شي، خود سراج الاخبار افغانستان په نامه يوه پينخلس ورخنى جريده په کابل کې خپره کړي...»، د استاد حبibi په وينا د انجمن له لاسلیک کېدو اته میاشتی وروسته د سراج الاخبار افغانستان لومړني گنه د ۱۹۰۶م کال د جنوری په یوولسمه نېټه په «فل سکیب» قطع، ۳۶ مخه په ډبرین چاپ د دوو تنو نستعلیق کښونکو په بشکلی خط خپره شوه چې د سراج الاخبار افغانستان ایدیتیر يا مسؤول مدیر مولوي عبدالرؤوف خان کندهاري چې تخلص بې خاکي کاوه او مولوي نجف علي خان بې مرستیال مدیر و او دوى دواړه د سراج الاخبار انجمن له بنست ګرو خخه و چې د دې انجمن غړيو د امير دربار ته د یوې جريدي د تأسیس وړاندیز وکړو او وړاندیز بې ومنل شو.^(۴):صص.

(۱۵، ۱۶، ۱۷)

حقیقت دا دی چې سراج الاخبار افغانستان جريدي یوازي د یوې ګنې د خپریدلو عمر درلود او ویل کېږي چې دغه جريده د انګریزانو له خوا په امير حبيب الله باندي د زيات فشار په واردولو سره بنده کړه او یو خل بیا په افغانستان کې مطبوعاتي لمړ ولويدهخو دا لمړ تل نه دوبيري دې ژر د بیا ئلې لپاره د یو داسي شخص په هلو خلو را پورته کېږي چې تر نن پوري د دغه مطبوعاتي لمړ وړانګي په تول هېواد کې خپري دي چې دغه لوی او د ژور فکر، پوهې او استعداد خاوند محمود طرزی نومېږي.

د محمود طرزی لنده پېژندنه: محمود طرزی د لیکوال او شاعر غلام محمد طرزی زوي دي چې په ۱۲۴۴ ل او ۱۸۶۵م کال په غزنې کې زېږيدلی دي. د استاد حبibi په وينا محمود طرزی د سلطان محمود غزنوي د قبر تر څنګ وزېږيده چې په همدي مناسبت بې د محمود نوم پري کښوود. د طرزی لومړني استاد خپل پلار دي او د هغه تر روزني لاندي بې زده کېږي همدا راز ملا محمد اکرم هوتك چې د پلار له نړدي دوستانو خخه بې ګنل کېډه د محمود طرزی په روزنه کې بې ونده درلولدله. غلام محمد طرزی چې له امير عبدالرحمن خان سره مخالفت درلود، نو د امير له خوا د محمود طرزی په شمول توله کورني له هېواد خخه وتلو ته مجبوره کړه. محمود طرزی له وطن خخه د باندي خپل ژوند د هند په لویه وچه، بغداد، شام، تركيبي او نورو عربي هېوادونو کې تېر کې چې په دې موده کې بې د اردو، عربي، فرانسوسي او تركي ژبو د زده کېږي ترڅنګ نور علوم هم زده کړل.^(۱):ص. ۴۸-۵۰)

د افغانستان د ژورنالیزم مخکنیان د کتاب لیکوال زرین انځور په خبره په ۱۹۰۰ او ۱۹۰۱ کلونو کې د محمود طرزی په ژوند کې خه عجیبه حوادث منځ ته راخې همدغه پېښې دده په ژوند زیاته اغېزه کوي. په همدغه وخت کې د محمود پلار غلام محمد طرزی له نړۍ سترګې پېټوي، په دې وخت کې امیر عبدالرحمن خان مری او امیر حبیب الله خان د چارو واګي په لاس کې اخلي. نو د امیر حبیب الله خان په راتگ سره له هېواد خخه تبعید شویو خلکو ته هېواد ته د راستنیدو بلنه ورکړل شو چې په همدي اساس محمود طرزی هم په ۱۹۰۱م کال کې کابل ته راغي، نوموري له امير سره ولیدل او له ليدلو وروسته بېرته استانبول او دمشق ته ولاړ چې بیا په همدي موده کې له خپلې ټولې کورنۍ سره هېواد ته راستون شو او په هېواد کې یې خپلې سیاسي او فرهنگي مبارزې ته په کلكه او متداومې ملي روحيې سره دوام ورکړ. (۵۲-۵۱: ص. ۲)

چې په لاندې ډول به د نوموري په فکري او مطبوعاتي هڅو بحث او خپرنه وشي.

د محمود طرزی فکر او مطبوعاتي هڅې: محمود طرزی؛ چې ځوانې یې له هېواد خخه بهر په مترقي هېوادونو کې تېره کړې وه، د نړۍ له پرمختګونو سره اشنا او بلد و، د هغوي له پرمختګونو خخه زيات اغږمن شوی و د استاد حبیبی په خبره: «د لوړې خل لپاره یې سترګې د اروپا يې تمدن په نښو نښانو لکه اورګادې، بریښنا، جریدې او مطبعې او نورو باندې چې د استعماری ځواک له خوا په هندوستان کې را منځته شوې وي ولګیدې... کله چې بغداد، استانبول او دمشق ته ورسېد، هلته یې ولیدل چې د عثمانی خلافت ولکه ډېره پراخه ده او د اروپا د صنعتي پرمختګ او غورځنګ نښې نښاني تر دغه ځایه را رسېدلې دي...» نوموري په فکري ډول د زياتې پوهې او علم خاوند و، غوبنسل یې چې هېواد یې د نړۍ د نورو پرمختګونو په قطار کې ودرېږي او له هره اړخه د هېواد د ثبات او پرمختګ لپاره کار ورته وشي، همدارنګه په فکري توګه د سید جمال الدین د افکارو مرید هم ګنبل کېږي او بو خه وخت لپاره طرزی له سید جمال الدین افغان خخه هم روزنه تر لاسه کېږي وه چې نوموري د سید له فکري او علمي پانګې خخه زيات متأثره شوی و لکه خپلې طرزی د سید په اړه وايې: علامه سید جمال الدین د عرفان کان و، له هغه سره زما اووه میاشتې ناسته ولاړه د اویا کلونو د سیاحت په اندازه وه هغه علمي، حکمي، فلسفې، سیاسي، تولنیز او نور بحثونه

به چې هره ورخ د زمانې ددغه علامه پر وړاندې روان وو، د هغو هره جمله او عبارت د کتابونو او رسالو لیکلتو ته اپتیا لري. (۴: ص. ۱۴۴-۱۴۵) ويلى شو چې طرزی د سید یو له هغو فکري لارويانو خخه گنل کپده چې غوبنتل یې افغانستان یو آزاد، خپلواک او باباته هېواد وي او افغانان هميشه د نورو له زور او زياتي خخه خوندي وي چې وکولی شي خپل هېواد او راتلونکي خپله جور کړي، په همدي اساس محمود طرزی هم د سید په خبر انګریز ضد احساسات درلودل، تل یې د خپل وطن پرمختګ او د ولس په یووالی باندي ټینګار کاوه، هغه د افغانستان سیاسي وضعیت او وروسته پاتې والي دېر څوراوه او د شمال او جنوب دوو دېمنانو چې هېواد یې تهدیداوه؛ د هفوی ضد احساسات یبورخ په ورخ زیاتیدل. (۵: ص. ۱۹۷) په همدي منظور یې د خلکو د ذهنونو د تنوبير، د عامه افکارو د ودې او پرمختګ لپاره په هېواد کې د مطبوعاتو د بیا ژوندي کولو لپاره هلي ځلې وکړي، طرزی وکولی شول چې په افغانستان کې د ژورنالیزم تشه ډېر ژر دکه کړي، په ډېر دقت او هوبنیارتیا سره یې د وخت د امير توجه د خپلو افکارو، پلانونو او اصلاحی پروګرامونو په لوري را جلب کړه، په ځانګړې توګه د ژورنالیزم په ډګر کې ډېر لیوال و؛ د هغوبنتل چې د یوې ورځیانې په جوړولو سره خپل هېواد د مطبوعاتو له لاري د دېمن په موخو خبر کړي او هم یې د نړۍ له پرمختللي تمدن خخه خبر کړي لکه خنګه چې د سراج الاخبار افغانیه په لوړۍ مقاله کې د ورځیانې (اخبار) په اړه وايې: «دا بنکاره او خرګنده ده چې ورځیانې یعنې اخبارونه په اوستني مهال کې د هېوادونو او ولسونو ژبې ګرځبدلي دي. اوس مهال له وحشی او بدوي ولسونو پرته په ټولنیز جوړښت کې داسې یو دولت او ولس نشته چې د ورځیانې څښتن نه وي..». په همدي مقاله کې وړاندې بیا وايې: «ورځیانه داسې یوه نړۍ بسوده هېنداره ده چې انسان په کور کې ناست د نړۍ له احواله خبروي... ورځیانه داسې یوه ایستلې او تېره چاړه ده چې وطن ته د بدومونو او بدومونو د څښتنانو ژبې پري کوي... ورځیانه داسې یو ادبی بنوونکي دی چې سړي ته له قيد او زور پرته د ډېرولو پوهه او پوهه ده لاسته ورړو او زده کولو شوق او مينه ور اچوي... ورځیانه لکه یو هوبنیارت طبیب چې ورو، ورو او پر له پسې خپل رنځور ته درمل کوي..» (۲: ص. ۱-۷).

دلته پونستنه دا ده چې محمود طرزی خنګه وکولی شول چې په افغانستان کې د مطبوعاتو د بیا را ژوندي کولو لپاره خپلو هیلو ته ورسیبری؟ په داسې حال کې چې د امیر حبیب الله خان حکومت د بریتانوي هند تر مستقیم او غیر مستقیم فشار لاندې هم و په لاندې دلایلو سره کولی شو چې پورتنی پونستني ته ځواب ووايو: کله چې امیر حبیب الله خان واک ته ورسپد نو له هېواد څخه تبعید شویو کسانو ته یې د بیا راتلو بلنه ورکړه چې په دې کې محمود طرزی هم شامل و، محمود طرزی له هفو کسانو څخه ګنډ کېده چې له اروپاېي تمدن څخه پوره خبر و، د پوره پوهې، علم، روبنافکرۍ او له خپل هېواد سره د زیاتې مینې د لرلو خاوند و او له طرزی څخه د وخت امیر هم د هېواد د اقتصادی، فرهنگي او علمي پرمختګ په بداینه کې مرسته وغوبنستله، امیر په ډپرو مواردو کې دربار ته نړدې او بانفوذه کسانو لکه مولوی عبدالروف کندهاري خاکي او طرزی په خېر اشخاصو له پوهې، فکر او تجربو څخه ګته اخیستله او طرزی ځینې طرحې، پلانونه او بنیادی ریفورمونونهله امیر سره د هغه په لومړی لیدنه کې شریک کړل چې دواړو د افغانستان درغونې په اړه مشوره او تفاهم وکړاو له امیر سره یې دا ژمنه هم وکړه چې د افغانستان د بیا ودانولو لپاره به د طرحې په عملی کولو کې ترکي متخصصین استخدام کړي (۳: ص. ۶۰-۶۱). په دې حساب محمود طرزی له دربار سره نړدې شو او په دربار کې له ډپرو مهمو او اغښنا کو کسانو څخه ګنډ کېده چې د وخت د امیر حبیب الله خان له خوا هم زیات حساب پړې کېده. له بله اړخه د محمود طرزی لور خیریه په ۱۹۰۹م کال کې د امیر په غوبنسته د هغه زوی شهزاده عنایت الله ته په نکاح شوه او بله لور یې هم ثريا په ۱۹۱۳م کال کې امان الله خان ته په نکاح شوه چې په دې ډول د طرزی اړیکې له سلطنتي کورنۍ سره لا نړدې، غښتلي او د قدر وړ شوې (۴۳، ۴۵: ۵).

خو کله چې په ۱۲۸۵ ل کال د مرغومي په ۲۲ (۱۹۰۶م، جنوري ۱۱) د سراج الاخبار افغانستان لومړي ګنه چاپ شوه او د همدي ګنډي له چاپ وروسته سراج الاخبار جريده له چاپ څخه پاتې شوه او یو څل بیا مطبوعاتي دروازې ته قفل وړ واچول شو، مګر دا قل福德 محمود طرزی او د مشروطیت غوبنستونکو مشهوره خېرو لکه مولوی عبدالروف کندهاري، عبدالهادي داوي او د مشروطیت غوبنستونکو نورو اشخاصو د زیاتو

هخو وروسته د تل لپاره مات شو. طرزي او د مشروطيت غوبنتونکو غورخنگ چې مطبوعات د تولني او نظام ژبه ګله بالاخره ويې کړاي شول چې د امير حبيب الله قناعت حاصل کړي لکه «...دریکشیماه مبارک رمضان، در زیر جوبت هباغارگ شاهی (۱۲۹۰ خورشیدی برابر با ۱۹۱۱ م) فرمان داد تا جريده زير نام (سراج الاخبار) در آسمان مطبوعات افغانستان به درخشش آغاز نماید». (۶: ص. ۱۲۴) چې په دي سره له شپرو ګلونو وروسته د محمود طرزي، د حبیبی د لیسي د بنوونکو، د مشروطه غوبنتونکو، د اخوان افغان انجمن غرو، د دربار غلام بچه ګانو او له بهر خخه د راغلو نورو روښان فکرانو په هخو او کوبنښونو سره د مطبوعاتون دروازه بیا خلاصه شوه، ددي دروازې په خلاصیدو سره بیا هم د طرزي پر وړاندې ننګونې موجودې وي چې په «خاطرات محمود طرزي» کتاب کې يې يادونه هم شوې ده چې امير حبيب الله خان د سراج الاخبار افغانيه جريدي طرفدار و خو د محمود طرزي پر وړاندې دوه داسي ستونزې موجودې وي چې د طرزي د مبارزي لومړي کربنې يې تاکلي وي چې د پاچا څیني مقالې چې د کورنيو مسایلو د انتقاد په اړه به وي او هغه تبصرې چې د افغانستان د خپلواکۍ پیغام يې درلود او د برتانوي هند د مشرانو په ناخونۍ تماميدلې؛ نه خوبنیدلې، خو بیا هم امير د انگریزانو د دوامداره فشارونو پر وړاندې مقاومت کاوه او د جريدي د بندیدو په اړه يې تر اخره فرمان ورنه کړ. (۵: ص. ۴۳-۴۴) څکه امير د طرزي وطني احساس او د بنکیلاکګرو پر وړاندې د هغه فكري تصاد او مخالفت درک کړي، طرزي به تل په خپلوا مقالو کې چې په سراج الاخبار کې به دده په مسئول مدیریت خپر بدلي، د افغانستان د خپلواکۍ او د اسلامي هېوادونو د تولنيز او سياسي ثبات لپاره افغانانو او د اسلامي هېوادونو وګرو ته دا ذهنیت او پوهه ورکوله چې خپل څان او خاوره د بنکیلاکګرو له ولکو او نفوذ خخه خلاصه کړي او هم يې په بنکیلاکګرو شديد ګوزارونه کول چې په اسلامي هېوادونو کې هر دول بدلون د لویدیخ له لوري نه شي راتللي، بلکې دا د اسلامي هېوادونو د ولسونو حق دی چې په خپلوا جغرافيو کې په خپله تولنيز، اقتصادي او فرهنگي بدلونونه راولي؛ نو له پورته معلوماتو خخه خرگندېږي چې محمود طرزي د ورځانې يا اخبار په پراختيا کې ژوره ونده درلودلې ده د انگریزانو او د امير حبيب الله خان د فشارونو پر وړاندې يې خپل څان،

فکر او قلم د پولادي دیوال په خبر جوړ کړي و چې د سراج الاخبار افغانیه جريدي په دوامداره خپرونو سره یې وکړي شول د ژورنالیزم مړه شوې رنډ بیا را تازه کړي او د تل لپاره یې وساتي.

د سراج الاخبار افغانیه منځپانګه: سراج الاخبار افغانیه جريدي منځپانګه ډېره غني ووه په هغه کې د هېواد د کورنيو، بهرنیو پېښو په اړه خبرونه خپربدل، د پېښو سیاسي لنډیز به خپربده چې خلک د نړۍ له سیاسي پېښو او تحولاتو خخه خبر کړي او هم به د نړۍ د پرمختګ او تمدن په اړه معلومات او مقالې خپربدي لکه د (نړۍ نامتو مېږمنې، د علم ثروت، د جاپان متخصصین، تاریخي مطالب) او نور ستونونه وو چې موخه یې افغانان د نړۍ له راز راز پرمختګونو خخه خبرول، په لوړو فکرونو یې روزل او د استثمار د موخو په اړه د ذهنیتونو جوړول و چې خلک باشعوره او متمنو کارونو ته تشويق شي او هم به د برтанوي هند د مطبوعاتو هغو مقالو ته چې د نفاق اچونې او د عامه ذهنیت د خرابولو لپاره خپربدلې، په سراج الاخبار کې به یې د هغو له متن سره منطقی څواب وايه چې د دوی ناوړه موخي؛ هدف ته له رسپدو نه مخکې شندي کړي لکه قلمي مصاحبه او افغان پېښور ورڅانې یې بیلګې دي. (۱: ص. ۶۳)

د افغانستان د مطبوعاتو په پراختیا کې د محمود طرزی ونده: د محمود طرزی ونده د مطبوعاتو په پراختیا کې په ساري ګنډل کېږي ځکه طرزی د سراج الاخبار افغانیه جريدي په تأسیس سره بسنې ونه کړه د نړۍ پرمحتللي تمدن او د افغاني ټولنې اړتیاواو او ستونزو ته په کتو سره یې د مطبوعاتي ډګر د ګرم ساتلو لپاره د ټولنې د هر قشر د فکري روزنې او د عامه افکارو د بنستیزې پراختیا او غني کولو لپاره هر اېخ په پام کې نیولی و او ددې موخو د تر لاسه کولو لپاره یې مطبوعات تر ټولو غوره وسیله ګنه، نو په همدي ډول یې د ماشومانو د فکري، علمي روزنې، تفریح او له بېلا بېلا پرمختګونو او نوبستونو سره د اشنا کېدلو لپارههم په (۱۹۱۸ / ۱۵ - د تلي ۱۲۹۷) نېټه د سراج الاطفال په نوم جريده چاپ کړله ددې جريدي په اړه بنساغلى آهنګ لیکي «اګر چې دا اخبار (سراج الاطفال) د سراج الاخبار د نشراتو په ترڅ کې خپريده خو په حقیقت کې یو ځانګړي اخبار او په جلا ډول هم ګډون په کې کېدلې شو. دغه اخبار د کوچنیانو او زلمیانو د تربیتي سطحې د ودې او د هغوى د تفریح لپاره و». دغه راز

حبيب الله رفيع د کاظم آهنگ په ژبابل شوي کتاب کې ليکي چې «د سراج الاخبار په اتم کال لومړي ګنډي د افغانی زامنود فکري ودي او تنوير لپاره يوه بله ډپوه هم له ځان سره راواړه، دا ډیوه سراج الأطفال جريده وه... د اخبار وظيفه د ديني او اخلاقي مطالبو او معلوماتو او د وخت د علومو او فنونو خپرول وو، دا مطالب په ساده او روانه ڙبه خپریدل او په دې توسيں بې د ماشومانو په روزنه او ذهنی پراختيا کې مرسته کوله...».

په دې توګه محمود طرزی غوبنتل چې په افغانستان کې د ژورنالیزم ستني لا پسې پیاوړي کړي او د افغانی تولنې مینه او لیوالتیا له اخبار سره زیاته کړي چې بیا د ژورنالیزم د اساس د ورانلو هڅه خوک ونه کړي شي. لکه خنګه مو چې پورته یادونه وکړه د سراج الاخبار په جريده کې د «نړۍ نامتو میرمنې» تر سرليک لاندې یو ځانګړي ستون خپرېدله. همدارنګه د بنټو په اړه به ځینې مختلف مطالب هم په کې خپرېدل چې دا کړنه ددې سبب شوله په ۱۲۹۹ ل کال د کب په میاشت کې د «ارشاد النسوان» په نوم د بنټو لپاره یوه ځانګړي جريده منځته راغله د یادي جريدي د مسئول مدیرېتندنه د محمود طرزی مېرمنې اسما رسمايې چې په بي بي عربي مشهوره وه، لرله چې په دې جريده کې د بنټو د زده کړي او د بنټو د عامه ذهنیتونو د تنوير لپاره به په کې بېلا بل مطالب خپرېدل.(۱) صص. ۱۰۱-۹۹، ۲۶۵-۲۶۶

له دې حقیقت خڅه څرګندېږي چې د نوموري جريدي په را منځته کولو کې د محمود طرزی ونډه له هر چا زیاته ده ځکه نوموري د بنټو ژوند، حقوقو، اړتیاوو او پرمختګ ته په سراج الاخبار افغانیه کې پوره توجه کړي وه او په دې ترتیب بې هڅه کړي ده چې د بنټو لپاره یوه ځانګړي اخبار تأسیس کړي نو د همدي کار د ترسره کولو لپاره بې د جريدي چاري خپلې مېرمنې ته سپارلي دي چې د افغانی بنټو د پوهې او روزني لپاره خدمت ترسره کړي.

په حقیقت کې د محمود طرزی خدمتونه د افغانستان لپاره د زيات قدر وړ دې، د استاد عبدالحی حبibi په وينا چې د هېبواډ لپاره بې ارزښتناک کارونه تر سره کړل چې له هغې جملې خڅه بې د ژورنالیزم په برخه کې تل پاتې اساس کېښود لکه د استاد په وینا: «په افغانستان کې د نوي فکر او ژورنالیزم وده، ځکه هغه د افغانستان د ژورنالیزم او نوي تمدن پلار بوله چې ددغه پیل نېټه ۱۲۹۰ د میزان ۱۶ او ۱۹۱۱م. هغه مهال

چې سراج الاخبار افغانيه لومړي گنه له چاپه راووته چې د اتم کال تر ۶ ګنجي ۱۹۱۸ د دسمبر ۱۹ او د ۱۲۹۷ د ليندي ۲۷ پوري یې دوام وکړ. د دري نثر لیکنې د سبک پیاوړتیا او سمونه ، په نوي بنه د تأليف او زبایې دودول او په نويو اصولو د مطبعې برابرول». (۴: صص. ۱۶۵-۱۶۶) نو محمود طرزی هغه خوک و چې د مطبوعاتو مړې شوي شمعې یې روښانه کړي. نومړۍ مبارز او وطن پال شخصيت د معاصر ژورنالیزم کلک تاداو کېښود او په دې لاره کې یې د هیڅ ويږي احساسونه کړ، نه د چا فشارونو ته تسلیم شو، نه د خپل درېع او ملي فکر خخه په شا شو او نه یې د بنکیلاکګرو پر وړاندې نرمیست وښود، بلکې تر پای پورې د بنکیلاکګرو پر وړاندې مقاوم پاتې شو او د هغوي کړنې یې د قلم په خوکه د تل لپاره وغندلي چې په دې اساس، طرزی د معاصر ژورنالیزم پلار ګنل کېږي او هېواد ته یې د ژورنالیزم په برخه کې لویه بریا د تل لپاره دالي او پربښوده.

پایله: سره له دې چې زموږ په هېواد کې رسنیز بهير د نورو هېوادونو په خېر اورده مخینه نه لري، بلکې د نولسمې پېړي په اخرو کې د شمس النهار جريدي په خپریدو سره مطبوعاتي پلوشي وڅلیدې خو بیا هم دا پلوشي د انگریزی یرغل په وسیله له منځه ولاړې چې په دې حساب نړدې درې لسیزې کومه خپرونه د ولس د خدمت، د فکري او شعوري وړتیا د لورلوا لپاره چاپ نه شوه او د سراج الاخبار افغانستان د یوې ګنجي له چاپولو وروسته په افغانستان کې د اخبار او جريدي خپرول د بیا خلې لپاره له بنديز سره مخامنځ شول. ددې مقالې عنوان ته په کتو سره ویلى شو چې محمود طرزی د افغانستان د ژورنالیزم په تاريخ کې یو نوي او معاصر باب پرانیستلو. طرزی وکولی شول چې د وخت امير ته قناعت ورکړي او د بنکیلاکګرو د لاس وهنې او فشارونو پر وړاندې د مقاومت جرأت ورکړي او خپله هم د انگریزانو پر وړاندې خپل افغانی غیرت ثابت وساتي چې په افغانستان کې ژورنالیزم د نظام او ولس په یوې مهمه اړتیا باندې بدل کړي، داسي اړتیا؛ چې نه راتلونکي نظامونه وکولی شي د ژورنالیزم مانع وګرځي او نه بهرنیو فشارونو او مداخلو ته اجازه ورکړل شي چې ولس له دې حق خخه محروم کړي شي. نو ویلى شو چې محمود طرزی همداسي وکړي شول او په خپل هدف کې کامیاب شو چې د معاصر ژورنالیزم بنستې یې د سراج الاخبار افغانیه د لومړي ګنجي په

خپرولو سره کېښود او ددغه گنې په خپلوا لومړيو خبرو کې یې اخبارونه د هېبوادونو او ولسونو د ژې په توګه شسودلي دي چې په دي ډول محمود طرزی د ژورنالیزم د پلار په توګه مشهور دي د نوموري دا بريا او خدمت د ژورنالیزم په برخه کې یې ساري نمونه ده چې د سراج الاخبار افغانیه جريدې د لومړۍ گنې له چاپ وروسته د بېلوا نظالمونو په راتګ سره په رسنيز ډګر کې لوړ او ژور بدلونونه رامنځ ته شول او دغه بهير ته په ځانګړې توګه پاملرنه وشهو چې په دي توګه له ستونزو او زوال سره هم مخامنځ شوی دي خو په هغه شکل سره یې پر وړاندې ستونزې نه دي ورته ايجاد شوي لکه ځنګه چې د انګريزي بشکيلاك او استثمار له خوا هڅه کېدله او دا دی نن ورڅ د عالم او مبتکر شخصيت محمود طرزی له برکته ژورنالیزم په افغانستان کې د عصري او ټيکنالوژيکي وسایلو او اسانتيياوو په شتون سره په خورا پراخه پیمانه سره فعالیتونه ګړندي کړي دي چې تر ډېره بربده یې زمور ولس له بېلوا بېلوا پېښو، تحولاتو، پرمختګونو او نوبنتونو څخه باخبره ساتلي دي او هم د عامه افکارو په تنوير کې ترې خلک مستغید شوي دي.

وړاندیزونه:

- ۱ - محمود طرزی مطبوعات د هېبوا دفاع او د ولس د یووالې او پرمختګ ژبه ګنله نو هيله ده چې زمور د هېبوا رسنۍ د محمود طرزی ژورناليسټي لاره تعقیب کړي چې د ژورنالیزم په ډګر کې دغه ځوريدلي ولس ته د رسنيو له لاري نه هېږدونکي خدمت وشي.
- ۲ - د سراج الاطفال په خبر د ماشومانو ځانګړو خپرونو او پروګرامونو ته دي د هېبوا په چاپي او برېښنايي رسنيو کې پراختيا ورکړل شي او هم دي یې کيفيت ته زياته پاملرنه وشي.

مأخذونه:

- ۱ - آهنګ، محمد کاظم، رفيع، حبيب الله. په افغانستان کې د ژورنالیزم بهير، دريم چاپ، مومند خپرندويه تولنه، جلال اباد، ۱۳۹۴.
- ۲ - انځور، زرين. د افغانستان د ژورنالیزم مخکنban، دولتي مطبعه، ۱۳۶۵.

- ۳ - تنور، محمد حلیم. د افغانستان تاریخ او خپروني، ژبارونکي: زبیر شفیقی، فدا محمد فایض، د صبور اسلامي نشراتي مرکز، پېښور، ۱۳۸۰ ل.
- ۴ - حبیبی، عبدالحی. په افغانستان کې د مشروطیت غورخنگ، ژبارونکي: پوهنمل رحیمه، دریم چاپ، د ودان افغانستان ګونډ فرهنگي خانګه: ۱۳۹۰ ل.
- ۵ - روان، فرهادی. خاطرات محمود طرزی، انسټیتوټ دیپلوماسی وزارت امور خارجه، انتشارات میوند، کابل، ۱۳۸۹ ل.
- ۶ - رهین، رسول. تاریخمطبوعات افغانستان، چاپدوم، کابل: مطبعه میوند، ۱۳۸۷ هـ.ش.
- ۷ - طرزی، محمود. بیرغ، ژړان: پاکټر محمد داود جنبش، د افغانستان ملي تحریک- فرهنگي خانګه، ۱۳۹۴ ل.
- ۸ - معصومی، معصوم جان. جمهوریت ورڅانه او په افغانی ټولنه یې اغېزې (ناچاپ)، علومو اکادمی کتابتون، کابل، ۱۳۹۵ ل.
- ۹ - ناظم، محمد داود. د انیس ملي جريده او د عامه ذهنیتونو په روبنانولو کې د هې ونده، دوهم چاپ، علومو اکادمی، خپرندوی: انتشارات رسالت، ۱۳۹۳ ل.

څېړندوی خوشحال تسل

د سوداګری په نړیوال سازمان کې د افغانستان د غړیتوب
اقتصادي اغېزې

The Economic Impact of WTO on Afghanistan's Membership

Khoshal Tasel

Abstract

The World Trade Organization (WTO), established in 1995, as an international organization to stimulate and boost business liberty and facilities. In this organization, delegates from different countries discuss on agreements related to trades among the involved countries and try to solve their trade problems through multilateral consensus.

Currently, WTO is covering about 90 % countries that have trade relations with each other which bring economic efficiency and development to the member countries. On December 17.2015, Afghanistan joined as an active member of this International organization. Thereafter, Afghanistan found this opportunity to export commercial goods and services to international markets without any political considerations with low taxation. Previously, Afghanistan was faced with various obstacles in foreign trade which hinder its economic development and foreign trade.

Considering the current political and economic conditions of the country, yet in spite of the mentioned obstacle that our Industry and agriculture are facing and have stagnant the growth and economic development, fortunately, Afghanistan can straighten its business with international markets.

لندیز

د سوداگرۍ نړیوال سازمان یوه اداره ده چې د سوداگرۍ لپاره د آزادۍ، او آسانتیاوو د رامنځ ته کولو په برخه کې هله څلپي کوي، دغه سازمان په ۱۹۹۵ م کال کې رامنځ ته شوی دي. په دې سازمان کې حکومتونه د توافقنامو پر سر خبرې کوي او خپلې سوداگریزې شخړې هواروی.

په اوس وخت کې د سوداگرۍ د نړیوال سازمان تر چتر لاندې د نړۍ تقریباً ۹۰ سلنې سوداگرۍ ترسره کېږي او د هېوادونو په اقتصادي پرمختیا کې بې د پام وړ بدلون راوستي دی. افغانستان هم د ۲۰۱۵ م کال د ۱۷ دسمبر په دغه سازمان غړیتوب تر لاسه کړ.

افغانستان په دغه سازمان کې د غړیتوب په حاصلولو سره اوس کولای شي چې د نړۍ مختلفو هېوادونو ته پرته د کومو سیاسي ملحوظاتو او په ټیټه مالیه، خپل توکي او تولیدات صادر کړي. د سازمان له غړیتوب خخه دمخه، افغانستان په بهرنۍ سوداگرۍ کې له زیاتو ستونزو سره مخامنځ و چې د هېواد د اقتصادي پرمختیا او بهرنۍ سوداگرۍ پر وړاندې یې زیات خندونه رامنځ ته کړي ۹۹.

د افغانستان د موجوده سیاسي، اقتصادي شرایط او همدارنګه د صنایعو او کرنې د ودې او اقتصادي پرمختنګ پر وړاندې پرتو ستونزو ته په کتلوا سره ویلى شو چې د دې سازمان غړیتوب افغانستان ته لاره خلاصوي چې خپله سوداگرۍ نړیوالو مارکیتیونو ته وغځوي.

سریزه

د نړۍ هیوادونه (پرمختللي او پرمختیایي) خپلې ټولې اړتیاوې په خپله نه شي پوره کولای، دا ځکه چې د هیوادونو ترمنځ طبیعي او تولیدي سرچښني په نامساوی توګه ويشل شوي دي؛ نو له دې کبله هیوادونه د سوداگرۍ په مرسته خپل د اړتیا وړ تولیدات او مواد له نورو هیوادونو خخه لاس ته راوړي او هغه خه چې په زیاته اندازه په دغو هیوادونو کې

پیدا کيوري نورو هيادونو ته يې صادروي. د دي لړي مخينه دېره اوړده ۵۵، خو د سوداګري د چارو د سمون په موخه له لمړۍ نړبواли جګړي خخه وروسته هلي ځلپې بيل شوي. دا ځکه چې په دي وخت کې د نورو ستونزو ترڅنګ د نړبوالي سوداګري لپاره هم زياتې ستونزې لکه: د سوداګري د بيلانس کسر، د پولي اربښت کموالي، د وزګاريما د کچې لوړوالی او ځينې نوري ستونزې په ځانګړي توګه په پرمختللو هېوادونو کې پیدا شوي وي.

د دوهمي نړبوالي جګړي رامنځ ته کېدل او له هغې خخه وروسته د ورانيو د جورپولو او سوداګريزو اړيکو د تنظيم په خاطر دير هېوادونه په دي لته کې شول چې د اقتصادي او سوداګريزو همکاريyo او همغږيو په موخه یو نړبواال سوداګريز سازمان د نړبواال بانک او د پيسو له نړبواال وجهي صندوق سره یو خاي رامنځ ته کړي، خو د ځينو مخالفتونو له کبله هغه مهال د سوداګري نړبواال سازمان رامنځ ته نه شو، خو ځينو هېوادونو د سوداګري او تعرفي د عمومي تړون(GATT)^۱ په نوم پر یو هوکړه ليک باندي سره سلا شول چې دا هوکړه ليک تر ډيرې مودې پوري د هېوادونو ترمنځ د سوداګري د بنې پر مخ بیولو او ستونزو ته د حل لارو پیدا کولو په خاطر اعتبار درلود.

خرنګه چې نړبوالي سوداګري ورځ تر بلې وده او پرمختګ کاوه؛ نو د سوداګري لپاره د یوې نړبوالي ادارې د رامنځ ته کېدو ضرورت تل مطرح و؛ نو پايله يې هم دا شوه چې د سوداګري نړبواال سازمان(WTO)^۲ رامنځ ته شي او اوس مهال د نېټي تقریباً ۹۰ سلنې سوداګريز معاملات د نوموري سازمان تر چتر لاندې ترسره کېږي.

^۱ GATT (General Agreement On Trade and Tariff)

^۲ WTO (World Trade Organization)

په دې اساس د سوداګرۍ نړیوال سازمان د ګات تړون خایناستي دی چې د ګات په پرتله د دغه سازمان د کار ساحه پراخه او د تعرفوی او سوداګریزو چارو ترڅنگ، د کرنیزو مخصوصلاتو، خدماتو او همدارنګه د معنوی شتمنيو اصول هم احتوا کوي.^۳

دا چې افغانستان د اقتصادي پرمختیا او پر ځان د بسیا کډو لپاره هځی کوي او غواړي چې له هېبادونو سره تجارتی اړیکې تینګې او د اقتصادي پرمختگ په موخه د هېباد داخلي تولیدات تقویه کړي، ترڅو د هېباد په داخل او په بهرنیو بازارونو کې ورته بنه زمينه برابره کړي او هم وکولای شي د اقتصادي ودې په خاطر بهرنی پانګونې په اسانی سره راجل کړي؛ نو د دغه موخد لاس ته راولو لپاره د سازمان غږيتوب یې یوه لاره وګنله، همغه و چې له یوې مودې وروسته افغانستان هم وکولای شول چې د دغه سازمان بشپړ غږيتوب تر لاسه کړي.

په دې مقاله کې د سوداګرۍ په نړیوال سازمان کې د افغانستان د غږيتوب کرونولوژي، د یاد سازمان په تړاو د افغانستان تګلاره او پر افغانستان باندي د دغه سازمان د غږيتوب مثبتې او منفي اغېزې خېړل شوي دي.

د څېړنې مبرمیت او هدف

او سنی پرمتللی نړی چې د ټکنالوژۍ او تخنیک پر مت روانيه ده، زمور تولي بشکارندې هم ورسه په تړاو کې دي؛ نو په همدي وجه لازمه بشکاري چې له هېبادونو سره سياسي، ټولنیزې او ټکنولوژي اړیکې تینګې شي، ځکه چې د همدي اړیکو په وجه زمور تکاملي پړاونه د لا پرمختگ او ودې سبب ګرئي او د سوداګرۍ د نړیوال سازمان غوندي سازمانونو کې د غږيتوب حاصلولو موضوع اړينه او مبرمه موضوع ګنل کېږي. له دې څېړنې څخه زمور هدف دادی چې په سوداګرۍ نړیوال سازمان کې د افغانستان د

^۳ باید یادونه وکړو چې د ګات تړون او د سوداګرۍ نړیوال سازمان ترمنځ یو اساسی توپیر دادی چې ګات تړون د توکو د سوداګرۍ په اړه؛ خود سوداګرۍ نړیوال سازمان بیا نه یوازي دا چې د توکو د سوداګرۍ په اړه دي، بلکې خدمات او د ملکیتونو (Intellectual Property) سوداګرۍ هم په ځان کې رانګړي.

غريتوب اقتصادي اغزي په هر اړخیزه توګه و خپل شي ترڅو روښانه شي چې په ياد سازمان کې زموږ د هېواد غريتوب تر کومه حده گتیور دي؟

د خپلنې میتود

دا خپلنې یوه اقتصادي خپلنې ده او اکثره په اقتصادي خپلنې کې له کمي، کيفي او تحليلي میتودونو خخه استفاده کېږي؛ نو ما هم خپله خپلنې د کمي، کيفي او تحليلي میتود پر بنسته ترسره کېږي.^{۵۵}

د سوداګرۍ د نړیوال سازمان تاریخچه

له دوههمې نړبواли جګړي خخه وروسته هغه هېوادونه چې د جګړي له امله په مستقيم او یا غير مستقيم ډول زيانمن شوي وو، په دي هڅه کې شول چې د نړبوالو موجوده اقتصادي ستونزو لپاره داسي نړبواں قوانين، لوایح او کړنلاري رامنځ ته کېږي چې د وخت اقتصادي ستونزې، مالي بحرانونه او نورو ستونزو ته د حل لاره پیدا شي. په دي ترڅ کې د غرب یو شمير هېوادونو چې مهم نقش په کې امريكا او انګلستان ترسره کاوه، په ۱۹۴۴ م کال د امريكا د نيو همپشاير ايالت د برتن ووڈز په بنار کې یو نړبواں تاریخي کنفرانس داير کړ چې د دغه کنفرانس په اجندما کې د نړبواں بانک^۴ او د پيسو نړبواں صندوق^۵ د رامنځ ته کېدو ترڅنګ د خینو هېوادونو دا غوبښته هم و چې د نړبوالي سوداګرۍ د تنظيم او پراختيا لپاره هم باید یوه ځانګړي اداره رامنځ ته شي، خو د طمعې پر خلاف هغه ونه شوه. له برتن ووڈز کنفرانس خخه وروسته د ۵۰ په شاوخوا کې هېوادونو د دوهم څل لپاره د سوداګرۍ نړبواں سازمان لپاره مذاکرات پیل کړل، ترڅو یو داسي سازمان رامنځ ته کېږي، چې د ملګرو ملتونو تر چتر لاندي فعالیت ترسره کېږي، خو دغه خبرې اترې هم پرته له کومې پایلې پای ته ورسېدې(۵: انټرنیټ).

⁴ WB (World Bank)

⁵ IMF (International Monetary Fund)

وروسته بیا په ۱۹۴۵ م کال د دسمبر په میاشت کې ۱۵ د هېوادونو د استازو له خوا د گمرکي تعرفو پر کمولو خبرې پیل شوې، دا لپي تر ۱۹۴۷ م کال پوري روانه وه او په دې ترڅ کې یې ۲۳ د شاوخوا کې هېوادونه د جینوا په بنار کې سره یو ئخای شول چې په خواړخیزو خبرو اترو سره په سوداګریزو معاملاتو باندي محدودیتونه کم کړي؛ نو د دې خبرو اترو په پایله کې په سوداګرۍ او تعرفو باندي ټولیز ټرون (ګاټ) منځ ته راغي چې تر ۴۸ کالو پوري یې دوام وکړ او په یو منظم شکل سره یې د سوداګرۍ چارې پر مخ وړلې (۱: ۲۷۵ مخ).

ګاټ یو سازمان یا اداره نه وه، بلکې یواځې هوکړه کوونکي بشکيلې خواوې وي. د ګاټ اړوندو هېوادونو استازی به په بېلاښلو بنارونو کې سره راغوندیدل او د ګاټ ټرون مطابق به یې پریکړې کولې او د سوداګریزو شخرو د حل او فصل ترڅنګ یې هڅه کوله چې د ګاټ د توافقنامې پر ئخای یوه نړیواله رسمي او پراخه اداره رامنځ ته کړي، چې د هېوادونو په اقتصادي پرمختیا کې مؤثره تمامه شي او د خپلو خلکو د ژوند سطحه لوره کړي. د سوداګرۍ نړیوال سازمان له رامنځ ته کېدو مخکې دغه ټرون ته ژمنو هېوادونو په ټولیز ډول انه ناستې کړې دي: د ژینو مذاکرات په ۱۹۴۷ م کال، دانسيي مذاکرات په ۱۹۴۹ م کال، د ترکائي مذاکرات په ۱۹۵۰ م کال، د ژینو مذاکرات په ۱۹۵۶ م کال د ژینو دیلن مذاکرات په ۱۹۶۰ م کال، د ژینو د کیندي مذاکرات په ۱۹۶۴ م کال، د توکيو مذاکرات په ۱۹۷۳ م کال او اخیرنې ناسته یې د یوروګواي ناسته وه چې په ۱۹۹۴ م کال کې وشه او بالاخره په ۱۹۹۵ م کال کې د سوداګرۍ نړیوال سازمان په رسمي توګه له وړاندیز څخه ۵۰ کاله وروسته رامنځ ته شو (۲: ۲۵۸ مخ).

د سوداګرۍ په نړیوال سازمان کې د افغانستان د غړیتوب کرونو لوژی

د سوداګرۍ نړیوال سازمان د ۱۹۹۵ م کال د جنوری په لوړۍ نیټه رسمماً په کار پیل وکړ، خو هغه مهال افغانستان په کورنۍ جګړه کې بشکېل و او یو سم مرکزي حکومت یې نه درلود. که خه هم د طالبانو له راتګ سره په افغانستان کې نسبې امنیت ټینګ شو؛ خو نړیوالو د طالبانو حکومت په رسمیت نه پېړاندہ او په ملګرو ملتونو کې د مجاهدینو حکومت (د برهان الدین ربانی استازی) د افغانستان استازیتوب کاوه. د دې ترڅنګ هغه

مهال په افغانستان باندي اقتصادي بندېزونه هم ولګبدل. له همدي امله حکومت ونه شو کړای چې د سوداګرۍ په نړيوال سازمان کې غږيتوب غواړي؛ خو کله چې په افغانستان کې د حامد کرزی تر مشری لاندې نوي نظام رامنځ ته شو، نو افغانستان هم د ۲۰۰۴ م کال د نومبر د میاشتې په ۲۱ مه نېټه په ياد سازمان کې د غړيتوب رسمي غوبښنه وکړه.

د افغانستان له رسمي غوبښني وروسته د سوداګرۍ نړيوال سازمان د افغانستان په اړه ۲۰۰۵ م کال د پېسمير د میاشتې په ۱۳ مه نېټه له ۲۸ هغو هېوادونو خخه چې ډبوري په افغانستان سره سوداګرېزې اړیکې درلودې د هالند هېواد په مشری یوکاري تېيم جوړ کړ، چې په ياد سازمان کې د افغانستان د غړيتوب شرایط په هر اړخیز ډول و ارزوي. د ۲۰۰۹ م کال د مارچ د میاشتې په ۳۱ مه نېټه افغانستان د خپلو سوداګرېزو سیاستونو راپور وړاندې کړ چې د ۲۰۱۰ م کال د جولای په ۲۶ مه نېټه بیا د سوداګرۍ د نړيوال سازمان له خوا پړې بحث وشو.

د ۲۰۱۱ م کال د جنوړي، د میاشتې په ۳۱ مه نېټه د افغانستان په اړه د سوداګرۍ نړيوال سازمان د کاري تېيم له خوا لومړنی، ناسته وشوه او د افغانستان د غړيتوب تر لاسه کولو پوري یې پنځه بېلابېلې ناستې وکړې (چې دوهمه ناسته یې ۲۰۱۲ م کال د جون د میاشتې په ۱۸ مه نېټه، دریمه ناسته یې ۲۰۱۲ م کال د پېسمير د میاشتې په ۷ نېټه، خلورمه ناسته یې ۲۰۱۳ م کال د جولای د میاشتې په ۲۵ مه نېټه او وروستې یا پنځمه ناسته یې ۲۰۱۵ م کال د نومبر د میاشتې په ۱۱ مه نېټه وکړه).

همدا راز افغانستان د سوداګرۍ نړيوال سازمان له نورو غړو سره هم د سوداګرۍ په اړه بحثونه وکړل او له هغوي سره توافق ته ورسپدل. په پای کې د سوداګرۍ نړيوال سازمان کاري ډلي خپل بشپړ راپور د ۲۰۱۵ م کال د نومبر د میاشتې په ۱۳ مه نېټه دغه سازمان ته وړاندې کړ او بالاخره افغانستان د ۲۰۱۵ م کال د پېسمير د میاشتې په ۱۷ نېټه د کينيا د نايروبې په غونډه کې د اجرائيه ریاست د لومړي مرستيال انجيئر محمد خان له خوا له دغه سازمان سره د پروتوكول پر لاسلیکولو غړيتوب تر لاسه کړ (۴: ۷۸ مخ).

د سوداگرۍ نړیوال سازمان په اړه د افغانستان موخي

د سوداگرۍ په نړیوال سازمان کې د افغانستان د غړیتوب تر شا په عمومي دول موخه دا وو چې هېواد په اقتصادي برخه کې پرمختګ وکړي، له آزادې او لوړې امتیازې سوداگرۍ خڅه برخمن شي. په سوداگریزو او ترانزيټي برخو کې به یې شخړې هوارې او بهرنې پانګونې به را جلب کړای شي.

افغانستان په دې سازمان کې د غړیتوب په موخه د سوداگرۍ، اقتصاد او پانګونې په برخو کې یو شمېر اصلاحات رامنځ ته کړل او تراوسه یې د توکو د سوداگرۍ په اړه نهه دوه اړخېږي توافقنامې او د خدماتو په اړه اووه دوه اړخېږي توافقنامې لاسليک کړي دي. دا چې د سوداگرۍ نړیوال سازمان د رامنځ ته کېدو ستړه موخه د سوداگرۍ لپاره د پولو خلاصول او د تعرفو تېټول دي او افغانستان هم له همدي کبله پر تولو سوداگریزو محصولاتو په منځني توګه ۱۳,۵ سلنډه ، په کرنیزو محصولاتو ۲,۵ سلنډه او په غیر کرنیزو محصولاتو ۱۰,۳ سلنډه تعریفې لګولې دي.

اوس غواړو چې له دغه سازمان سره د افغانستان پر غړیتوب او د سازمان تأثيرات وڅېرو چې د دغه سازمان غړیتوب د هېواد لپاره کومې برباڼې او پرمختګونه لري او په ترڅ کې یې د سازمان پر ګټو او تاوانونو باندي بحث کوو.

افغانستان له دېرو هڅو وروسته د سوداگرۍ نړیوال سازمان غړي شو یعنې افغانستان لومړې په ۲۰۰۴ م کال کې دغه سازمان ته د غړیتوب په موخه خپل غوبښتلیک وړاندې کړ چې د دغه سازمان د غړو هېوادونو له لوري په ۲۰۰۶ م کال رسماً د ناظر غړي په توګه ومنل شو او افغان حکومت هم د غړیتوب حاصلولو لپاره د نه ستړي کېدونکو هلو خڅل او د سازمان د ادارې په تخنیکي مرستې سره وکولای شول چې له یووولس کاله څنډ وروسته د سوداگرۍ د نړیوال سازمان بشپړ غړیتوب تر لاسه کړي او دا غړیتوب رسماً د ۲۰۱۵ م. کال د ډسمبر د میاشتې په ۱۷ مه نېټه د کینیا په پلازمینه نیروې کې د یاد سازمان په لسمه نړیواله ناسته کې د یو لړ ځانګړو مراسمو په ترڅ کې تر لاسه شو چې وروسته د هېواد ولسي جرګې هم د یاد غړیتوب په ملاتړ د تائید رايه ورکړه. افغانستان د نړۍ له

هېوادونو خخه ۱۶۴ او د مخ پر ودې هېوادونو له ډلي ۳۶ هېواد دی چې د سوداګرۍ د نړبواں سازمان غړيتوب تر لاسه کوي (۶: انټرنېټ).

په دغه سازمان کې د افغانستان د غړيتوب په اړه په هېواد کې دوه ډوله نظرونه موجود دي: یو نظر له سياسي تفكر خخه نشأت کوي چې البته په سازمان کې غړيتوب د افغانستان لپاره حیاتي او حتمي بولي او بل نظر پر اقتصادي واقعيتونو ولاړ نظر دی چې تر پېړه حده په دي سازمان کې د افغانستان غړيتوب په زيان کې ويني او داسي استدلال کوي چې د هېواد د وګرو د ثابت او مطمئن عايد نشتولى، د کارګرو، ماموريينو او متشبيينو لپاره د قانوني تأمیناتو نشتولى، د برښينا او د سون د انژۍ کمبود، اداري فساد او د پانګونې لپاره د رنبو او شفافو قوانينو نشتولى او ځينې نور هغه عوامل دي چې ممکن داخلي او بهرنې پانګوال د ډاډه پانګونو لپاره زره بنه نه کړي.

په هر حال دا چې د هېواد اساسی قانون په اقتصادي برخه کې د بازار اقتصاد اصول منلي او پر بنست يې د هېواد سوداګري له نورو هېوادونو سره آزاده شوي ده، د سازمان غړيتوب تر لاسه کول یو اړین گام دي. دا چې هېواد په سيمهېيزه او نړبواله سوداګرۍ کې اړين نقش تر سره کول او همدا راز د نړبوالو پانګوالو جذبول غواړي؛ نو دغه غړيتوب زموږ مرسته کوي چې داسي اقتصادي چاپېریال برابر کړي چې دغه موختو ته رسیدل شونې کړي. دا هغه خه دي چې د هېواد اقتصاد به په وده باندي باوري پیداکړي او نړبوالو سوداګرو ته به دا پېغام ورکړي چې افغانستان اوس د سوداګرۍ د نړبواں سازمان اصولو او مقرراتو ته ژمن دي؛ نو کله چې پانګوال په افغانستان کې د پانګونې په اړه فکر کوي؛ نو د دي غړيتوب حیثیت به هغوي ته ډاډ او قناعت ورکوي، خکه چې اوسمهال سره له دي چې د نړۍ تقریباً ۹۰ سلنہ سوداګرۍ د دغه سازمان تر چتر لاندې ترسره کېږي، خو بیا هم ځينې هېوادونه لکه امریکا له خپل نفوذ او قدرت خخه په ګتهه اخیستنې سره د پردي تر شا نه غواړي چې دغه سازمان ټول اصول په څان عملی کړي. د نړبوالي سوداګرۍ سازمان په غړيتوب کې د پرمختيابي هېوادونو لپاره ځينې استثناآت منل شوي دي د مثال په توګه د سوداګرۍ نړبواں سازمان د قوانينو په چوکات کې په استثنائي توګه پرمختيابي هېوادونه په لومړيو کې کولای شي چې په وارداتي او

پر خینو صادراتي محصولاتو باندي تر دوه سلنو تعرفي د وضع کولو له لاري ډير عواید تر لاسه کېږي او هم د سازمان د قوانينو په رينا کې له داخلې صنایعو خخه د موقت وخت لپاره ملاتېر وکړي (۷: انټرنېټ). افغانستان هم د نورو هېوادونو په خير د دغه سازمان له گټو او امتیازاتو خخه د برخمن کېدو طمع لري او غواړي د هېواد د صادراتو لپاره نړیوالو بازارونو ته ثابت او غیر توپیري لاسرسی ولري، د ترانزيت اسانتياوي یې په برخه شي، په بهرنیو بازارونو کې له افغانستان سره د بې انصافه چلنډ مخنيوي، د سوداګرۍ پرمختګ او عصري کول، د ګمرکي تعرفو د نظام اصلاح، د عواید د کچې لوړول او بنې حکومداري رامنځ ته کول بې موخي دي، د آزادې او لوړې امتیازی سوداګرۍ خخه برخمن کېدل، په سوداګریزو او ترانزيتې برخو کې موجوده ستونزو لپاره د حل لارو پیدا کول او د وزګارتیا د کچې کمول او بهرنی پانګونې راجلب کول بې طمعې دي. دا چې افغانستان تازه د پرمختګ په لوري ګام ایښی دي او همدا شان د نورو هېوادونو په محصولاتو باندي هم متکي دي؛ نو د ذکر شویوا هدافتور لاسه کول به نسبتاً ډير وخت، انساني او مادي پانګې ته اړتیاوې ولري او تر ټولو اساسی او مهم یې په هېواد کې د سولې او امنیت تأمینول دی، ترڅو افغانستان هم یو وخت د پرمختللو هېوادونو په کتار کې ودرېږي.

دا چې ياد سازمان کابو د نړۍ پر ټولې سوداګرۍ نظارت او ګنتروول کوي، په دي سازمان کې غربتوب د نورو نړیوالو او سيمه ایزو بنسیونو او سازمانونو ترمنځ د هېواد اعتبار لورو وي او هغوي په دي ټانع کوي چې زموږ له هېواد سره د هغوي اړیکې، معاملات او پانګونې تر ګواښ لاندې نه راځي او د دغو او نورو سازمانونو د ملاتېر له امله د هغوي د پانګونو خطر(ریسک) کمېږي.

په افغانستان باندي د سوداګرۍ د نړیوال سازمان د غړيتوب مثبتې او منفي اغېزې

د سوداګرۍ په نړیوال سازمان کې د افغانستان غړيتوب د هېواد د اقتصاد او سوداګرۍ په بېلاړېلې برخو کې ژوري اغېزې درلودلې شي. دا چې افغانستان د مخ پر ودې هېوادونو له جملې خخه دي، نو له همدي امله په ياد سازمان کې د هېواد غړيتوب مثبتې او منفي اغېزې لرلای شي.

الف: مثبتی اغبزی

❖ **د شخرو هواري:** د سوداگرۍ نړیوال سازمان د جوړدو یوه موخه داده چې

په دغه سازمان کې به بېلابېل هېوادونه خپلې سوداگرېزې شخړې هواروي؛ نو له دې وروسته به افغانستان له هغو هېوادونو سره چې سوداگرېزې اړیکې ور سره لري خپل سوداگرېز جنجالونه په آسانې سره حل کړي.

❖ **مساویانه چلنډ:** د سوداگرۍ نړیوال سازمان بله موخه دا ده چې له هیڅ یوه

غږي هېواد سره امتیازی چلنډ نه کېږي. که یو غږي هېواد له بل غږي هېواد سره امتیازی چلنډ کوي، نو مجبور دی چې دغه ډول کړنه له ټولو هېوادونو سره وکړي، دا کار د دې لپاره تر سره کېږي چې د غړو هېوادونو ترمنځ سوداگرېزې سیالۍ ته زیان ونه رسیېږي. د بېلګې په توګه که اروپایي اتحادیه د غالیو په برخه کې د ترکیې غالیو ته کوم امتیاز ور کوي، نو بیا اړه ده چې د افغانستان له غالیو سره ورته چلنډ وکړي؛ ځکه چې د غړو هېوادونو ترمنځ سوداگرېزې سیالۍ ته زیان ونه رسیېږي چې په دې صورت کې د افغانستان غالې چې بنه کیفیت او ډیزاین لري له ترکي غالیو سره د سیالۍ جوګه کېږي. (۲۶۱ مخ)

❖ **د ترانزيټي ستونزو هواري:** دا چې افغانستان په وچه کې را ګير هېواد دی

او له نوري نړۍ سره د سوداگرۍ په برخه کې له تېرو خو لسیزو راهیسې له دېرو ستونزو سره مخامنځ دی. نو افغانستان د سوداگرۍ په نړیوال سازمان کې د غړیتوب په تر لاسه کولو سره اوس کولای شي خپلې شته ترانزيټي ستونزې د یاد سازمان له لارې هوارې کړي.

❖ **باور ورکول:** دا چې د سوداگرۍ نړیوال سازمان د نړۍ ۹۰ سلنډه

سوداگري تنظيموي نو په دې اساس په دغه سازمان کې غړیتوب هېوادونو ته نړیوال باور ورکوي. دغه باور کولای شي چې د هېوادونو ترمنځ په پانګونو کې زیاتوالی راولي. د مثال په توګه زیاتره هېوادونه غواړي چې په هغو هېوادونو کې مستقيمي پانګونې وکړي چې د دغه سازمان غړیتوب ولري. نو

په دې اساس په نړیوال سوداګریز سازمان کې د هېوادونو غړیتوب د هغوي باور زیاتوی او په یادو هېوادونو کې د پانګونو د زیاتوالي سبب گرځی.

❖ د نړیوالو بازارونو له برياليو تجربو خخه ګټه اخيستنه: د صادراتو او وارداتو پرمخ د سرحدونو آزادیدل، د افغانستان لپاره د پرمختيایي او پرمختللو هېوادونو له سوداګریزو، تولیدي او اقتصادي طریقو، زده کړو او تجربو خخه د ګټې اخيستنې زمينه برابروي او دا په داسې حال کې ده چې افغانستان د پرمختيایي او پرمختللو هېوادونو مؤثر او برياليو تجربو او سیاستونو ته ډېره اړتیا لري ترڅو له هغه خخه په سوداګریزو فعالیتونو کې ګټه واخلي.

❖ د هېواد د چې مېوې، ګران بېه ډبرو او غاليو په تولیداتو او صادراتو کې زیاتوالي: دا چې افغانستان د چې مېوې، ګران بېه ډبرو او غاليو په تولیداتو کې نسبېي مزیت لري، نو د سوداګری په نړیوال سازمان کې د هېواد غړیتوب د ذکر شویو توکو لپاره نړیوال بازارونه پرانیزې او ور سره جوخت د هغوي په تقاضا او خرڅلاؤ کې زیاتوالي رائې چې په پایله کې د هغه په تولیداتو او صادراتو کې هم زیاتوالي رائې او د صادراتو زیاتوالي د هېواد د سوداګری بیلانس د دوامدره کسر په کموالی کې مؤثر واقع کېږي.

❖ د سوداګری د نړیوال سازمان مرستې: د سوداګری نړیوال سازمان د اصولو مطابق هغه پرمختيایي هېوادونه چې تازه د سازمان غړیتوب تر لاسه کوي (۲۶۱ مخ). سازمان د دې لپاره چې ذکر شوي هېوادونه د سیالی جوګه شي په استثنایي توګه لنډ مهاله مرستې ور سره کوي. افغانستان چې د پرمختيایي هېوادونو له جملې خخه دی نو په سوداګری نړیوال سازمان کې د غړیتوب په تر لاسه کولو سره اوس کولای شي له دغه سازمان خخه په بېلاښلو سوداګریزو برخو کې لنډ مهاله مرستې تر لاسه کېږي.

❖ د پانګونو راجلبلول: که خه هم د پانګونو راجلبلول تر ډېره حده د هېواد له امنیتي او سیاسي ثبات سره ډېره اړیکه لري؛ خو د سوداګری نړیوال سازمان له

غږیتوب سره اوس افغان حکومت کولای شي بهرنیو پانګوالو ته شین خراع ورکړي
چې افغانستان نړبوالو اصولو ته ژمن دی او په دې توګه د بهرنیو پانګوالو توجه او
باور راجلبوی شي.

❖ بله هغه ګټه چې د دې سازمان له غړیتوب خخه زمور په برخه کېږي، هغه د
نړۍ بازارونو ته لاسرسی دی. په هغه صورت کې چې زمور کوم صنعتي يا کرنیز
توکې د مطلق مزیت خخه برخمن وي ډیره ګټه او که د نسبی مزیت خخه برخمن
وي او د بازار له غونښتنو سره تولید او عیار شي زمور د هېواد د اقتصاد له نښه والي
سره مرسته کوي.

❖ دا چې د افغانستان د انساني پانګې او تخصصي کادرنوونو له امله یو بیوزله هېواد
دی، دا غړیتوب او له نړۍ سره اړیکې په دې برخه کې زمور سره مرسته کوي یعنې
زمور سوداګر له نړبوالو سوداګرو خخه پوره زده کړي او تجربې تر لاسه کوي.

❖ بله دا چې زمور د هېواد په اقتصاد کې دیر هېوادونه بنکېل کېږي؛ نو هغوي د
خپلو پانګو او ئanax په خاطر زمور د هېواد د سولې او امنیت سره لیوالتیا پیداکوي
او مرستې ته رادانګي د بېلګې په توګه تاجکستان، ازبکستان، ترکمنستان، چین او
د اروپا يې اتحادي هېوادونه چې اوس مهال د افغانستان د سولې له پروسې سره د
همکاري تېټر وهېي، د سیاسي موخو ترڅنګ اقتصادي موخي هم لري او دوی په
دې نظر دي چې که چېږي په افغانستان کې سوله راشي نو دوی په آزادانه دول
کولای شي چې د نوموري هېواد په کانونو او نورو برخو کې اساسی پانګونې وکړاي
شي.

❖ کیدای شي د دې سازمان د مشورو له لاري د نړۍ د بیلا بیلو هېوادونو د
پرمختګونو په تیره بیا په هېواد کې د پانګونو او سوداګرۍ په برخه کې ترې کار
واخلو.

منفي اغېزې

► نویو ایجاد شوو صنعتونو ته ګوابن: په پرمختیابي هېوادونو کې چې
صنعتونه یې نوې راتوکېدلې وي د هغو هېوادونو حکومتونه له دغو صنعتونو خخه د

ملاټ په مونه پر وارداتي توکو تعرفي لوړوي ترڅو دغه نوي داخلی صنعتونه له بهرنېو ورته صنعتونو سره په سیالۍ کې له ماتې سره مخامن نه شي؛ خود سوداگرۍ په نړیوال سازمان کې په غړیتوب سره اوس افغانستان نه شي کولای چې د سوداگرۍ نړیوال سازمان د قوانینو مطابق له دوه سلنوزیات په ورته وارداتي توکو تعرفي لوړې کړي، نو په دې توګه به د هېباد داخلی نوي راټوکبدلي صنعتونه سخته ضربه ووینې او له ورته وارداتي توکو سره به په سیالۍ کې له ماتې سره مخامن شي. لکه د هېباد لاسي صنایع چې تر دېره بریده له منځه تللي دي.

► د دوامدارو بلاعوضو مرستو(سبسيډيو) ختمېدل: د سوداگرۍ نړیوال

سازمان د دوامدارو کرنیزو او صنعتي بلاعوضه مرستو پر ختمولو تینګار کوي چې دا بیا بهر ته د افغانستان د کرنیزو او صنعتي توکو پر صادراتو ژوره اغېزه بنندی.

► د عوایدو ګمنېت:

لکه خرنګه چې وویل شول، د سوداگرۍ په نړیوال سازمان کې له غړیتوب سره افغانستان نه شي کولای د نورو هېبادونو په هغو تولیداتو باندي چې هېباد ته را داخلېږي له دوه سلنوزو لوړې تعرفي ولګوی چې دا کار د دولت د عوایدو د کموالي سبب ګرځي.

► دا چې په ياد سازمان کې د غړیتوب یو شرط دا دی چې باید زمور هېباد د نورو غړو هېبادونو پر وړاندې خنډ نه شي، دا خنډ خه د تعرفو او ټکس او يا هم دې ته ورته د نورو کېنو له امله وي، نه یوازې دا چې نوي خنډونه به نه رامنځ ته کوي، بلکې پخوانې خنډونه به هم له منځه وړي. دا چې مور یو وارداتي هېباد یو، په دې کار سره به د پخوا په پرتله له یو وارداتي چپاو سره مخامن شو او زمور څوان تولیدي اقتصاد به و ننګوی.

► که چېږي د هېباد د نویو راټوکیدلو صنایعو ساتنه او ملاټونه شي نو د داخلی تولیداتو او صادراتو کچه به کمه او د وارداتو کچه به زیاته شي چې د وارداتو په زیاتوالی سره به زمور د سوداگرۍ د بیلانس کسر نور هم زیات شي چې دغه زیاتوالی به مور د پخوا په پرتله نورو هېبادونو ته لا هم ارمن (وابسته) کري.

► په ډیرې کمې بې ثباتي او بې نظمي سره به زموږ له هېواده پانګې ووځي، خکه چې هېڅ هېواد نه غواړي چې په داسې یو هېواد کې پانګونه وکړي چې هلته بې ثباتي موجوده وي.

► که موږ د دې توان پیدا نه کړو چې خپل اقتصاد په بنه توګه مدیریت کړو او د سوداګرۍ د نړپوال سازمان په چوکات کې د دغه سازمان له غړیتوب خخه د بني ګټې اخیستنې لپاره رانه، شفاف، علمي او عملی سیاستونه و نه لرو زموږ اقتصاد به د پخوا په پرتله نور هم مصري او خراب شي.

► د کمزوري او مصري اقتصاد له کبله به موږ د ډير وخت لپاره د دې جوګه نه شو چې د ډیرو نورو غړو هېوادونو له توکو سره سیالی وکړو؛ نو دا هم په خپل وار سره لوېه ستونزه ګنل کېږي.

نو ويالۍ شو چې په دغه سازمان کې د افغانستان غړیتوب که خه هم ځینې منفي اغیزې یا تاوانونه لري، خو مثبتې اغیزې یا ګټې یې د تاوانونو په نسبت چې پورته یې يادونه وشهو زیاتې دي. همدارنګه له هغه وخت راهیسي چې افغانستان د دغه سازمان غړی شوي دي په سوداګرۍ کې یې د پام وړ مثبت بدلون رامنځ ته شوي دي، د مثال په توګه د سوداګرۍ د نړپوال سازمان لومړي اصل دا دې چې پرمختیابي هېوادونه کولای شي پرمختللو هېوادونو ته په صفرې تعریفې سره خپل تولیدات صادر کړي چې خوشبختانه اوس مهال د هوایي دهليزونو له لاري په صفرې تعریفې سره هند، د امریکا متحده ایالاتو، اروپاچې اتحادي او ځینو نورو هېوادونو ته په زیاته اندازه افغاني توکي صادرېږي او هم له وارداتي انحصار خخه د هېواد د بازارونو خلاصیدل هغه خه دې چې زما په اند کبدای شي په دغه سازمان کې زموږ د غړیتوب له ګټو خخه وګنل شي، سره له دې چې د اوس لپاره زموږ لاسي صنایع او داسې نور په ډېرہ کمه پیمانه زیان ویني، خو دا په دغه سازمان کې د هېواد د غړیتوب د ګټو په نسبت ډېر کم دي.

دا چې زموږ هېواد د اقتصادي ودي له امله ډير وروسته پاتې دی؛ نو په طبیعی توګه سوداګرۍ مو هم پرمختګ نه دی کړي او د خپلو اړتیاوو لپاره د نورو هېوادونو محصولاتو ته اړ یو چې دا کار له هېوادونو سره د سوداګرۍ بیلانس د نه انډول کېدو لامل کېږي.

له بلې خوا مور اوس په یوه نوې تاریخي مرحله کې چې د نړیوال کېدو وخت دی ژوند کوو. اوس د پرون پر خلاف تولې اقتصادي، سیاسي او ټولنیزې بشکارندې د زنجیر په شان له بېلاړېلو هېوادونو سره تړاو لري او په ملي او نړیواله کچه بېلاړېل سازمانونه او ادارې په کې دخیلې دی او دا بنستونه ځان ته مقررات او نورمنه لري چې اکثره وختونه ټول هېوادونه یا د خپلې خوبنې او یا هم د الزام پر بنا هغه باید ومنی او مراءات یې کړي.

دا چې په اوښني وخت کې د بهرنۍ نړۍ سره سوداګرۍ او نزدې اړیکې د یوه هېواد د اقتصاد د پیاوړتیا او پرمختګ لپاره اړین او اساسی شرط ګنل کېږي، افغانستان هم په آسیا کې د مهم ستراتیژیک موقعیت په درلودلو سره کولای شي له سیمې او بهرنۍ نړۍ سره د سوداګرۍ د ودي، ترانزيتې مهم موقعیت خپلولو، د داخلې او بهرنیو پانګونو د جلب په خاطر د اړینو شرایطو په چمتو کولو او همدا شان په نورو اقداماتو سره خپل وروسته پاتې او ئېپل شوی اقتصاد په پښو ودروي او تر یوې کچې پوري د نورو له تربنت خخه خلاص شي. د افغانستان د موجوده سیاسي، اقتصادي شرایطو او همدارنګه د صنایع او کربنې د ودي او اقتصادي پرمختګ په وړاندې پرتو ستونزو ته په پام سره ويلى شو چې د دې سازمان غړیتوب افغانستان ته لاره خلاصوي چې خپله سوداګرۍ نړیوالو مارکیټونو ته وغځوي.

دا چې اوس مهال له نورو هېوادونو سره معاملې او راکړې ورکړې د یاد سازمان د اصولو او مقرراتو په چوکات کې شونې دی؛ نو په دې توګه هغه کسان چې ادعا کوي چې افغانستان باید د سوداګرۍ نړیوال سازمان غړیتوب نه واي تر لاسه کړای، دې ته پام نه کوي چې مور د ژوند د تېرولو او اقتصادي چارو د رغونې او جورونې په خاطر وارداتي توکو، پکنالوژۍ، آن دا چې انساني پانګې ته اړ یو؛ نو که مور د سوداګرۍ نړیوال سازمان غړیتوب نه واي حاصل کړای؛ نوله هغه هېوادونو سره چې د سوداګرۍ

د نړیوال سازمان غړیتوب لري به مو معامله نه شوای کولای او یا هم له هغوي سره به معامله کول ګران تمامیدل.

اوس چې مور د سوداګرۍ نړیوال سازمان غړیتوب ترلاسه کړي دي، دندې مو ختمې نه، بلکې نوري هم درنې شوي دي. اړوند دولتي چارواکې مکلف دي د ملي ګټوډ خوندي کولو او د سوداګرۍ د بنې سمباليما په موخه د دي سازمان د اصولو مطابق هم د دولتي سکتور او هم د خصوصي سکتور چاري تنظيم کړي، د نويو بازارونو پيداکولو ترڅنگ، د موجوده بازارونو د غونښتو او تولیدي نورمونو مطابق محصولات تولید او وړاندې کړي. دا چې مور د سازمان له نورو غړو هېوادونو سره سوداګریزې او اقتصادي اړیکې او معاملې لرو، نو د هېواد د محصولاتو لپاره د بنو او ډاډمنو بازارونو د پيداکولو او هم د صادراتي او وارداتي تعرفو او ټکسونو په اړه باید تل له هغوي سره سلا او مشورې وکړو او هڅه وکړو چې د هېواد د محصولاتو کچه د کمیت له پلوه لوړه، د کیفیت او د نړیوالو معیارونو(ستندردونو) له پلوه د نړیوالو بازارونو د طمعې وړ شرایطو ته نړدي کړو.

وړاندېزونه

د دي لپاره چې د سوداګرۍ په نړیوال سازمان کې د افغانستان غړیتوب د هېواد په اقتصاد باندي لامبتي اغږزي وکړي غواړم چې ئينې وړاندېزونه وکړم، چې د سازمان په غړیتوب سره مو د هېواد اقتصاد پر پښو ودرېږي او هم د سوداګرۍ سکتور داسي عيار کړو چې د ټول هېواد اقتصادي بنه په مثبت لوري وخرخوي.

۱- دولت ته په کار ده چې د بهرنیو پانګونو د جلبلوو ترڅنگ خپلو سپکو، کرنیزو او لاسي صنایعو ته وده او پرمختګ ورکړي چې د عوایدو سرچینې پریمانه کړي، اقتصادي پرمختیا رامنځ ته کړي، د نورو له تړښت (وابستګي) خخه خلاصون ومومي او د امکان تر کچې د وزګارتیا سطحه راتیته کړي.

۲- د کرنې سکتور چې تقریباً د هېواد ۸۰ سلنډه اقتصاد پري بنا دي، دولت ته په کار ده چې له نړیوالو اصولو سره سم د کرنې سکتور ته بلاعوضه مرستې (سبسايدې) ورکړي، سېږي خونې ورته جوړې کړي او همدارنګه د دوى د محصولاتو لپاره مناسب مارکېټونه

ولټوي، خکه چې اوس مهال د دولت په نه پاملرنې سره پر کوکنارو ولاړ زراعت د دې سبب شوی چې کارگران د مشروع نباتاتو کرکبلې ته چندان زړه بنه نه کړي.

۳- د سازمان غړیتوب افغانستان دې ته اړ باسي چې د خامو موادو استخراج، د صنعتي تولیداتو پیاوړتیا او دې ته ورته نورو برخو کې ژور بدلون رامنځ ته کړي، نو د دې لپاره تر ټولو لوړۍ باید په هېواد کې د انرژۍ موجوده ستونزه حل کړل شي چې له خپلو او بلو، باد او لمريزې انرژۍ خخه ګتې پورته کړو چې په دې کار سره به مو اسعار هم سپما کړي وي.

مآخذونه

1. بیندر، دیتر. نړیوالې اقتصادي اړیکې، ژبارونکي: قدرت الله اندر، حميد هخاند، گودر خپرندویه ټولنه: ننګرهار، ۱۳۹۱ هـ.ش.
2. د ستراتیژیکو او سیمه ییزو څېپنو مرکز. افغانستان په تیره یوه نیمه لسیزه کې، څېپنیز او تحلیلي راپور: کابل، ۱۳۹۵ هـ.ش
3. عرفان، محمد حسن. د افغانستان اقتصاد ستونزې او د حل لارې یې، مسقبل خپرندویه ټولنه: کابل، ۱۳۹۵ هـ.ش.
4. کوتواں، نصیر، اقتصادي درسونه، اکسوس کتاب پلورنځی: کابل، ۱۳۹۴ هـ.ش.
5. د سوداګرۍ نړیوال سازمان یوه بنستیزه اداره ده چې د هېوادونو تر منځ د شخرو د حل او د سوداګریزو تړونونو په اړه د بحث او خبرو اترو لپاره کاري چوکاټ برابروي د دغه سازمان ځینې عمدہ او اساسی دندې عبارت دي http://en.wikifidia.org/wiki/Afghanistan_Accession_to_World.....
6. د سوداګرۍ نړیوال سازمان په اړه د افغانستان موخي...
[د خپریدو نېټه: [Trade Organization](#)، (د خپریدو نېټه: ۲۰۱۸/۷/۲). [د لاسرسی نېټه: http://en.wikifidia.org/wiki/Afghanistan_Accession_to_World]. [د خپریدو نېټه: <http://www.wikifidia.com>]
[د لاسرسی نېټه: ۲۰۱۹/۲/۱۰].

7. د افغانستان د موجوده سیاسي، اقتصادي شرایطو او همدارنگه د صنایعو او کرنې د ودې او اقتصادي پرمختګ په وړاندې پرتو ستونزو ته په پام سره ويلی شو چې د دي سازمان غړیتوب افغانستان ته لاره... (د <http://www.benawa.com> ، د خپريدو نېټه: ۲۰ ۱۹/۲/۱). [د لاسرسی نېټه: ۲۰ ۱۹/۲/۲۰].

نوماند خپرنيار عبدالصبور مبارز

په تجارتی اسنادو کې د قوانینو تعارض

او د حاکم قانون تشخیص

Conflict of law in trade document and identifying of applicable law

Abdul Sabor Mobariz

Abstract:

Sometimes, among states' law conflict of laws occur in commercial documents such as (bill of exchange, Cheque and draft). For instance, an afghan organize a bill of exchange in France and later on between afghan and French conflict took place in above mentioned document. In this case both citizens refer to bill of exchange laws to tackle the conflict.

By referring laws, both knowing that afghan commercial law and French civil law have different provisions regarding bill of exchange. In this situation both afghan and French want their national law to be applied by this case. Here, conflict of law likely to happen. So when it happens how it should be solved? There are two grounds vital to be clarified, one is related to the nature of law and the other is related to the procedure of law, each of the ground is regulated by special law.

It means when conflict If law happens, provisions related to nature of documents are regulated by one state law and provisions related to procedures are regulated by procedure other state law and it is also possible that both nature and procedure of documents are regulated by one state law.

Regarding to procedure of document there is a rule in private international law it states that (procedure of documents is regulated by national law) and this rule is called (locus regit Actum) in Latin. This rule means that procedural aspect of document is regulated by national law. On the other hand, for nature of documents there are four laws are proposed. They are as follow: agreement law, proper law, contract concluded law and implemented are law. Each of law has special meaning and are used by state accordingly.

لندیز

په تجارتی اسنادو (چک، برأت، حجت...) کې ځینې وخت د هېوادونو د قوانینو ترمنځ تعارض او تکر رامنځ ته کېږي، دا چې د تجارتی اسنادو اړوند د هېوادونو د قوانینو ترمنځ دغه تکر خنګه حل کېدای شي؟ په دې اړه دوه مسئله د یادولو وړ دي، یوه مسئله د سند په ماھیت پوري اړوند ده او دوهمه مسئله د سند د تنظیم په طرز او شکل پوري اړوند ده، دغه دواړه مسئله د یو خاص قانون تابع دي، په دې معنی چې کله د اسنادو په اړه د قوانینو ترمنځ تعارض پېښېږي، نو دغه تکر باید له دوه اړخه حل شي، یو دا چې د اسنادو د ماھیت اړوند قانون تشخيص شي چې کوم هېواد د اسنادو په ماھیت حاکم دي او بل دا چې له شکلې پلوه هم باید حاکم قانون تشخيص شي؛ یعنې د اسنادو په شکل باندي د کوم هېواد قانون حاکم دي. د خصوصي بین المللې حقوقو له نظره د تجارتی اسنادو په شکل باندي تر ډيره حده د محل قانون (په کوم ئای کې چې اسناد لیکل شوي دي) حاکم دي، خو بیا د تجارتی اسنادو د ماھیت له پلوه څلور ډوله قوانین وړاندیز شوي دي چې هغه دي: د توافق قانون، مناسب قانون،

د عقد د محل قانون او د اجراء د محل قانون. هر يو يې جلا مفهوم لري چې په بېلا بېلو هېوادونو کې تري استفاده کېږي.

سریزه

په تجارتی اسنادو کې د قوانینو تعارض او د حاکم قانون تشخیص د خصوصی بین المللی حقوقو د بحث يوه ځانګړې موضوع ده. د قوانینو د ټکر بحث بیا په خپل وار ځانګړې مباحثونه لري چې د تجارتی اسنادو په برخه کې د قوانینو ټکر يې له مهمو برخو څخه دي؛ معنی دا چې کله پر يوې موضوع پوري اړوند د دوو حقیقی یا حکمی بهرنیو اشخاصو ترمنځ چې دواړه د مختلفو هېوادونو تابعیت لري، يو تجارتی سند تنظیم شي او بیا د دوی ترمنځ تجارتی منازعه رامنځ ته شي، نو يو لوری د خپل هېواد د قوانینو تطبیق غواړي او بل لوری دخپل هېواد، چې په دغه ځای کې د نړیوالو تجارتی اسنادو اړوند د قوانینو تعارض مطرح کېږي، دا چې د دې تعارض د حل لپاره کومې لاري او کوم طرزالعمل موجود دي؛ په دې څېړنه کې به پرې بحث وکړو.

د موضوع اهمیت او مبرمیت

نن ورځ نړۍ په بېلا بېلو برخو کې دیر پرمختګونه کړي دي. دغو پرمختګونو د هر هېواد وګرو ته اسانтиاوې برابرې کړي دي. د نومورو اسانтиاوو په برخه کې سوداګرۍ، داسې يوه برخه ده چې په کې شامل لوري يې د ګټيو د ترلاسه کولو په موخه کوي. دا چې د سوداګرۍ اساس او موخه ګته ده، نو کله د اړوندو لوريو ترمنځ ټکر رامنځ ته کېږي. دا چې دا ټکر خزنګه حل او هوار کړل شي، اړتیا ده چې بحث پرې وشي او روښانه شي.

د موضوع موخي

۱. د تجارتی اسنادو اړوند هغه مفاهیم مور ته روښانه شي چې خنګه کولای شو په نړیواله سطحه يو تجارتی سند تنظیم کړو.

۲. تر ټولو مهم هدف دا دی چې کله مو تجارتی اسناد تنظیم کړل نو بیا مو په دی سر خلاص وي چې که چېږي د تجارتی اسنادو اړوندې یوه منازعه رامنځ ته کېږي نو بايد د کوم هېواد د قانون پر بنسته منازعه حل کړل شي.

د موضوع د خپنې مېټود

په دې موضوع کې له تحليلي او توصيفي مېټود خخه ګته اخيستل شوي ده. مأخذونه د کود ګذاري په سیستم لیکل شوي دي، یعنې د موضوع په پای کې د اخذليکونو فهرست ترتیب شوي دي او بیا په داخل د موضوع کې د کود په اساس مأخذ په نښه شوي دي.

سوداګریزو اسنادو پېژندنه

تجارتی اسناد د سوداګری د حقوقو په برخه کې څانګړی رول لري او په سوداګری پورې د اړوندو معاملاتو په وده او بشپړتیا کې یې دېږي اسانتیاوې رامنځ ته کړې دي، د سوداګریزو اسنادو اصطلاح د حقوقو په علم کې په خاصه او عامه معنی استعمال شوي ده. په عام ډول له هغه اسنادو خخه عبارت دي چې په سوداګری کې معمول وي، خو په خاص ډول سوداګریز اسناد یوازې برات، حجت او چک افاده کوي. (۲: ۳۱۰ مخ.)

د افغانستان د سوداګری اصولنامې په درېم باب کې د سوداګریزو اسنادو په اړه، په لوړې خپرکې کې د برات، دوهم خپرکې کې د حجت او درېم خپرکې کې په چک پورې اړوند مقررات بیان شوي دي. (۶: ۴۷۱ مادې خخه تر ۵۸۸ مادې پورې) خو دغه اسناد بې د ټولیزو سوداګریزو اسنادو تر نامه لاندې نه دي ذکر کړي. د فرانسي د سوداګری قانون هم دغه اسنادو ته د سوداګریزو اسنادو نوم نه دي ورکړي، بلکې د هر یوه لپاره بې بېل قواعد تاکلي دي.

په حقوقې کتابونو کې پورتنې اسناد د سوداګریزو اسنادو تر نامه لاندې تر بحث لاندې نیوں کېږي. که خه هم سفته (حجت)، برات او چک د هغه اسنادو له ډلي خخه دي چې که د غیرسوداګرو اشخاصو ترمنځ هم رد و بدل شي، د سوداګری د اصولنامې تابع دي او هغه ته سوداګریز اسناد ویل کېږي.

په ملي او نړیواله سطحه په سوداګریزو اسنادو کې پېر کاریدونکي مهم اسناد برات، حجت (سفته) او چک دي، چې اکثره وخت د همدي اسنادو د تنظيم او اجراء پرمھال د قوانینو تعارض هم رامنځ ته کېږي چې د نومورو اسنادو له پېژندګلوی وروسته به پري بحث وشي.

لومړۍ - برات (Draft)

د افغانستان د سوداګرۍ په اصولنامه کې براتتعريف شوي نه دي، خود دي سند تعريف دا ډول دي: برات هغه سوداګریز سند دي چې د صادردونکي يا مبتکر له خوا پر مخاطب باندي د ترلاسه کوونکي په ګته صادر شوي وي. په دي تعريف کې له مبتکر خخه موخيه (صادردونکي)، له مخاطب خخه (هغه شخص چې د پیسو د ورکړي دستور ورکول کېږي) او له ترلاسه کوونکي خخه (هغه شخص چې د برات حامل دي او پيسې ورته ورکول کېږي) ده (۵: ۵۸ مخ).

همدارنګه د حقوقی اصطلاحاتو قاموس، برات په دي ډول تعريف کړي دي: هغه سند دي چې د هغه په اساس صادرونکي له څانګړي شخص خخه غواړي چې په تاکلي وخت کې هغه پيسې چې درېم کس هغه ته حواله کړي يا ورکوونکي په استازولي هغه ورکړي. (۳۱: ۷۶ مخ).

سوداګریز حجت (د دین فته یا سفته)

سوداګریز حجت هغه سند دي چې د هغه له امله لاسليکوونکي ژمنه کوي چې مبلغ به په تاکلي يا عندالمطالبه موعد کې د حامل يا معين شخص په وجه کې يا د هغه حواله کوونکي شخص ته برابروي.

- په سوداګریز حجت کې د برات بر عکس لاندې دوو اشخاص مطرح دي:
- ۱- لاسليکوونکي يا سند ورکوونکي.
 - ۲- اخیستونکي يا سند ترلاسه کوونکي.

همدارنګه حجت د حقوقی اصطلاحاتو په قاموس کې دارنګه تعريف شوي دي: هغه سند دي چې د هغه پر اساس صادرونکي تعهد کوي چې په تاکلي وخت کې يا د

غوبښتني په وخت کې د وچې د خښتن يا د ځانګړي کس او يا د هغه حواله کوونکي شخص ته تاديه کړي. (۱۸۸:۷)

دريم: چک

د نړۍ د اکثره هپوادونو قوانینو او د افغانستان، فرانسي، المان، ايطاليا، سويس او نورو هپوادونو د سوداګرۍ اصولنامو، د چک لپاره تعريف نه دی وړاندي کړي، یوازي د هغه اړين شرایط یې وړاندي کړي دي، خود ایران د تجارت قانون په ۳۱۰ ماده کې چک داسې تعريف شوي دي: چک هغه ليکنه ده چې له امله یې صادرتونکي هغه وجوه چې د محال عليه سره وي ټول يا ځينې مسترد او يا بل ته ورکوي. (د ایران د تجارت قانون د پې دی ايف د ترلاسه کولو لينک: <https://sabtyar.com/mag/wp-content/uploads/2018/09/Tejarat-1.pdf>)

د حقوقی اصطلاحاتو په قاموس کې چک په دې دول تعريف شوي دي: هغې تاريخ لرونکې او ارزښت لرونکې پانې ته ويل کېږي چې معمولاً په اوسي尼 حال کې د پېړبدنې او په راتلونکي کې د هغې د ورکړي د استفادې سند دي. (۷۴:۷)

د چک محتويات (مندرج مواد): صادرتونکي چک باید لاندې ځانګړنې ولري:

- ۱- د سند په متن کې د چک د کلمې يادونه.
- ۲- د مخاطب یا تاديه کوونکي نوم.
- ۳- د تأدېي د ئاخاي يادونه.
- ۴- د چک د صدورئائي او د نېټې ثبتول.
- ۵- د صادرتونکي لاسلیک.
- ۶- بې له قېده او شرطه د مبلغ ورکړه.
- ۷- د تأدېي وړ (ورکړل کېډونکي) مبلغ اندازه. (۱۰: ۸۰ مخ.)

په تجاري اسنادو کې د قوانينو د ټکر حل لاري

د اسنادو د تنظيم اړوندې دوو مسئلي د يادولو وړ دي، یوه مسئله د سند په ماھيت پوري اړوند ده او دوهمه مسئله د سند د تنظيم په طرز او د هغه په شکل پوري اړوند ده، دغه دواړه مسئلي د یو خاص قانون تابع دي، په دې معنى چې کله د اسنادو په اړه د

قوانینو ترمنځ تعارض رامنځ ته کېږي نو حاکم قانون د تشخیص په موخه د سند ماھیت د یو هېواد د قانون تابع وي او له شکلې پلوه کېدای شي د بل قانون تابع وي . (۱۵: مخ.) او یا داسې هم کېدای شي چې دواړه هم د ماھیت له پلوه او هم د شکل له پلوه د یو هېواد تابع وي.

لومړۍ - له شکلې پلوه په تجارتی اسنادو باندي د حاکم قانون تشخیص

د اسنادو د ظاهري صورت يا خارجي شکل اړوند په خصوصي بین المللې حقوقو کې یوه ځانګړې قاعده شته چې وايې: (په سند باندي د محل قانون حکومت کوي) چې دې قاعدي ته په لاتيني ژبه کې (Locus Regit actum) ويل کېږي، د دې قاعدي مفهوم دادی چې د اسنادو خارجي شکل د محل قانون تابع دي، يا په بل عبارت داسې ویلای شو چې له شکلې پلوه اسناد د هغه قانون تابع دي په کوم ځای يا محل کې چې سند جوړ شوي دي. (۲۹۹: ۲۶۰ مخ.) په دې موخه د يادي قاعدي اړوند د لا ډېرو معلوماتو لپاره لاندي عناوين تر بحث لاندي نیول کېږي.

الف - د (Locus Regit actum) قاعدي د اجراء منطق

(په سند باندي د محل قانون حکومت کوي) دا قاعده په دوو لحاظو توجیه کېدلاي شي يا په بل عبارت د يادي قاعدي اجراء دوو منطقه لري چې یو د اسنادو د تنظيم د محل دولت د مصلحت رعایت دي او بل یې د خصوصي افرادو د منافعو رعایت دي چې دواړه په لاندي ډول تشریح کوو:

۱ - د اسنادو د تنظيم د محل دولت مصلحت

هر دولت غواړي چې په خپل قلمرو کې په کلې او کامل ډول خپل قوانین او مقررات وضع کړي او یو دولت د خپلې تولنې شرایطو ته په کتو په هماغه ډول قوانین جوړوي. که چېږي د محل قانون د اسنادو به ظاهري شکل تطبیق نه شي، نو د دغه دولت نظم ته صدمه رسیېږي او په تجارتی مسائلو کې یې یو ډول گډوډي ایجادېږي، مثلاً: که چېږي د متبع دولت قانون د یو بهرنې شخص اړوند د هغه ځای قانون تطبیق شي چې هلتله تجارتی اسناد تنظيم شوي وي، نو د اسنادو، ظاهري شکل په تراو به د

هېوادونو د قوانینو ترمنځ ټکر ایجاد شي، نو د همدي ټکر د له منځه وړلو او د محل دولت د مصلحت په خاطر په شکلی لحاظ د اسنادو د تنظیم په موخه غوره قانون همدا د محل قانون ګنل شوي دي، ځکه قانون هم همدي ټولني ته جوړ شوي او سند هم په همدي ټولنه کې تنظیمېږي.

۲ - د خصوصي افرادو د منافعو رعایت

د افرادو ورځنى اړتیاوې هم د یادې قاعدي مثل غواړي، ځکه هر کس چې په کوم هېواد کې اقامت لري که هغه یې خپل متبع هېواد وي او که کوم بهرنۍ هېواد، شخص د خپلو ورځنېو اړتیاوو د پوره کولو لپاره مجبور دی چې ځينې اسناد له نورو افرادو سره تبادله کړي او د دي اسنادو د بنې تنظیم لپاره اړینه ده چې د محل قانون تطبیق شي او که چيرته دغه قاعده تطبیق نه شي او بهرنۍ اتباع په دي مکلف شي چې د خپل متبع هېواد قوانین تطبیق کړي، نو په داسي حالاتو کې به ګنې ستونزې ایجاد شي، د بېلګې په ډول: افراد به په دي برلاسي نه شي چې د اسنادو اړوند د خپل متبع هېواد قول قانون پلي کړي او له بلې خوا که چیرې دا ومنو چې د اسنادو اړوند دي د متبع هېواد یو فرانسوی له خوا په افغانستان کې تنظیم شي او د اسنادو د تنظیم لپاره فرانسوی قانون یعنې د متبع هېواد قانون حاکم وګنل شي نو دا ناممکنه ده چې د فرانسي په قانون کې د یو سند د تنظیم لپاره تاکل شوي تشریفات دي په افغانستان کې تطبیق شي، ځکه هغه ادارې، کړنلاره او د ماموريو طرز دلتنه نه شته کوم چې په فرانسه کې د یو سند د تنظیم لپاره تاکل شوي دي. (۱۱:۲۰۵ مخ.).

ب - د (Locus Regit Atum) د قاعدي د اجراء حدود

دلته یوه پوبنتنه مطرح کېږي او هغه دا چې (د اسنادو په تنظیم کې د محل قانون تطبیق) قاعده د اسنادو په ټولو برخو د تطبیق وړ ده او که ځينې محدودیتونه لري؟ د پورته پوبنتنې په څواب کې باید ووايو چې دغه قاعده د اسنادو په ټولو برخو نه تطبیق کېږي، بلکې یواځې د اسنادو په خارجي شکل تطبیق کېږي، یا په بل عبارت داسي ویلای شو چې یواځې د اسنادو په شکلیاتو باندي یاده قاعده تطبیق کېږي، مثلاً:

دا چې یو سند په کومه ژبه ولیکل شي، پرله پسې نمبر یې په کوم ډول وي، سند د ثبت طریقه په کوم ډول وي، په ساده پاڼه کې وي او که په کومه خانګړې پاڼه کې ولیکل شي او داسي نور...

او که چېري داسي مسایل وي چې په شکلیاتو پوري اړوند نه وي نوبیا دا قاعده پري نه تطبیق کيږي، لکه: د اهلیت اړوند مسایل، د غیر رشید په معاملاتو کې د ولی او قيم اجازه، د وصیت نامې ليکونکي د جواز مسئله او داسي نور... دا مسایل بیا په ماھیت پوري اړوند دي چې په دې قاعده باندي نه تطبیق کيږي، بلکې د دې له پاره نورو قوانینو ته مراجعه کيږي چې وروسته به پري بحث وشي. (۱۳۸:۹۶ مخ).

ج - د (Locus Regit atum) د قاعدي اختياري والي او اجباري والي

دلته یوه پونستنه بله مطرح کيږي او هغه دا چې ایا افراد مجبور دي چې د اسنادو د تنظیم اړوند د محل قانون تطبیق کړي او که نه؟ په دې اړه اختيار لري چې ملي قانون تطبیق کړي او که محلی قانون؟ یا په بل عبارت (اسنادو پر تنظیم د محل قانون حکومت کوي) قاعده اجباري ده او که اختياري؟

د دې پونستې په خواب کې باید وايو چې پخوا به اکثره هبودونو لکه: انګلستان، دا قاعده اجباري ګنه، یعنې انګلستان هبود دا اجباري کړي وه چې باید د اسنادو د تنظیم اړوند د محل قانون تطبیق شي او دا هبودونه په دې معتقد وو اسناد چې په کوم ځای کې تنظیمېږي د همغه ځای قانون د افرادو په ګټه دې او د بل هر قانون تطبیق افرادو ته په ضرر تمامېږي.

د فرانسي قضائي روبي هم تر ډېره وخته پوري د اسنادو د خارجي شکل اړوند همدا قاعده اجباري ګنه او د اسنادو د بهرنې شکل په تراوې نور قوانین معتبر نه ګنل. خو د نویو او معاصرو نظریاتو مطابق د یادي قاعدي (Locus Regit atum) هدف د افرادو په ژوند کې سهولت او اسانټيا راوستل دي او لکه خنګه چې مخکې ذکر شول، د اسنادو د تنظیم اړوند د محل قانون د تطبیق موخه د افرادو د منافعو رعایت دې، نو څکه یادي قاعدي په اوښي وخت کې داجباري والي خاصیت له لاسه ورکړي، سره له دې چې اوں هم په ئینو استثنایي حالاتو کې یاده قاعده په اجباري ډول تطبیق کيږي خو اصولاً نن

ورخ د دغې قاعدي تطبيق اختياري بنه لري. (۱۳۹:۹۰ مخ.). په دي اړه دلته پونښته پېداکېږي او هغه دا چې دغه قاعده په کومو حالاتو کې اختياري ده او په کومو حالاتو کې په اجباري ډول تطبيق کېږي؟

د دي پونښته ډ ئواب لپاره باید ووايو چې ټول اسناد په دوه برخو ويشنل شوي، يو بي عادي (عرفي) اسناد دي او بل يې رسمي اسناد چې په عادي اسنادو کې دغه قاعده په اختياري ډول تطبيق کېږي او په رسمي اسنادو کې د دغې قاعدي تطبيق اجباري بنه لري، د بنه پوهېدو په خاطر د دغې قاعدي تطبيق د اسنادو په دواړو ډولونو کې څېړل کېږي.

۱- عادي (عرفي) اسناد *

دا چې په عادي (عرفي) اسنادو کې دي ته اړتیا نه شته چې د دولت رسمي مامورین په کې مداخله وکړي او رسمي دولتي پروسیجر دې پري تطبيق شي، بلکې افراد کولای شي په عادي ډول په هغه طریقه چې د هغوي مصلحت په کې نغښتی وي تنظیم کړي. (۱۴۰:۹۰ مخ.). نو ځکه د دي ډول اسنادو خارجي شکل اړوند د محل قانون تطبيق اختياري بنه لري. يعني افراد کولای شي چې د دي ډول اسنادو اړوند (د محل قانون - ملي قانون) تطبيق کړي، يعني دلته له پورته قوانينو څخه د یو انتخاب اختياري بنه لري. د دي ډول حل لاري اهمیت تر ډېره په وصیت پانو کې بنه معلومېږي، مثلًا: که چېږي یو فرانسوی وغواړي چې په المان کې وصیت پانه د عادي اسنادو په توګه تنظیم کړي، په دي شرط چې دغه وصیت پانه په فرانسه کې د عادي سند په توګه اعتبار ولري، نو لازمه نه ده چې دغه وصیت پانه دي د فرانسې د قانون مطابق تنظیم شي، بلکې د المان

* عادي اسنادو ته د افغانستان مدنۍ قانون د عرفی اسنادو نوم ورکړي دي او دغه اسناد يې په خپله ۹۹۵ مه ماده کې داسې تعریف کړي دي: (کومه عرفی پانه چې د امضاء کوونکي، مهر لړونکي او گوتې لګونکي له خوا صادره شوي وي، اعتبار لري. مګر دا چې شخص د خپلې امضاء، مهر او گوتې لګولو څخه په صراحت سره منکر شي او یا دا چې خاص قانون بل رنګه حکم صادر کړي وي).

عدليې وزارت رسمي جريده، (۱۳۵۵ هـ)، مدنۍ قانون (حق)، دوهم توک، ۹۹۵ مه ماده.

قانون رعایت دلته کفایت کوي. یعنی که چیرې وصیت پاڼه د المان د قانون پر اساس تنظیم شي؛ نو هغه په فرانسه کې هم د اعتبار وړ ګنډ کېږي.

اوسم دلته په دي تراو پونښنه پېداکېږي چې په عادي (عرفي) اسنادو کې افراد یواځي د ملي او محلی قانون په انتخاب کې اختیار لري او که نه؟ کوم دریمگړی قانون هم انتخابولی شي؟

د فرانسي د قضائي روپې پر اساس افراد اختیار لري چې د اسنادو د خارجي شکل اړوند هر قانون چې وغواړي هغه انتخاب کړي، یعنی یواځي د ملي او محلی قانون تر انتخاب پوري منحصر نه دي، بلکې له دغو پرته کوم بل قانون هم ټاکلې شي.*

۲ - رسمي اسناد *

دا چې د رسمي اسنادو په تنظیم کې د رسمي مامورینو دخالت الزامي دي او رسمي مامورین د اسنادو په تنظیم کې یواځي د محل قانون تطبیقوي؛ نو پر همدي اساس د اسنادو په تنظیمولو کې د محل قانون د قاعدي رعایت اجباري بنه لري (۹: ۱۳۹ مخ.). مثلاً: يو افغان په فرانسه کې عقاري مال پېړي، نو لازمي ده چې د عقاري مال پېړلو له پاره يو رسمي سند تنظیم کړي او د رسمي سند تنظیم له پاره د رسمي مامور دخالت شرط دي او رسمي مامور بیا یواځي د فرانسي قانون تطبیقوي، نو ځکه وايو چې په رسمي اسنادو کې د یادي قاعدي تطبیق اجباري بنه لري، ځکه که په فرانسه کې د افغانستان

** چارلي چاپلین چې یو امریکایي ټوکي دي د هغه له فلم خڅه د ګټه اخیستنې یو قرارداد په فرانسه کې امضاء شوی و، کله چې د دغه فلم د قرارداد وخت پاڼي ته ورسپده او له هغه وروسته هم له فلم خڅه ګټه اخیستنې روانه وه؛ نو د فرانسي محکمې اعلان وکړ چې د یاد فلم اړوند قرارداد له شکلې لحاظه الزامي نه دی چې د فرانسي د قانون تابع وي؛ کبدای شي چې د شکل له لحاظه د فرانسي د قانون تابع وي او یا هم د خارجي قانون (امریکا) تابع وي.

* د افغانستان د مدنۍ قانون د ۹۹۱ مادې له مخې رسمي اسناد په دي ډول تعريف شوي دي: (رسمي اسناد یوه پاڼه ده چې د عمومي مؤطف یا د عمومي خدمتونو کارکونکي د قانون د حکمونو په اساس د خپل اخلاقاسي واک په حدودو کې کوم شي چې د هغوي په حضور کې پاڼي ته رسبدلى یا یې د علاقې لرونکو اشخاصو خڅه ترلاسه کوي په کې یې درج او ثبت کړي).

عدلیې وزارت رسمي جريده، (۱۳۵۵ هـ)، مدنۍ قانون (حق)، دوهم ټوک، ۹۹۱ مه ماده.

قانون تطبیق شي نو د افغانستان رسمي مامورین او په افغانستان کې د رسمي اسنادو کېنلاره په فرانسه کې د تطبیق وړ نه دي.

د یادونې وړ ده چې په رسمي اسنادو کې هم استثناءً ځینې وختونه د ملي قانون رعایت اجباري گرئي او دا هغه مهال دي کله چې په یو خارجي هېواد کې یو خارجي د خپل هېواد سفارت يا قونسلگرۍ، ته د اسنادو د تنظیم په موخه مراجعه وکړي، په داسې حال کې چې سفارت او قونسلگرۍ د دې صلاحیت لري چې د خپل هېواد قانون (ملي قانون) تطبیق کړي او مراجعه کوونکو ته رسمي اسناد ورکړي.

مثلاً: یو افغان په فرانسه کې د افغانستان سفارت ته د یو رسمي سند د تنظیم په موخه مراجعه وکړي نو په داسې حالت کې د ملي قانون تطبیق او د محلی قانون عدم تطبیق اجباري گرئي. (۱۱:۲۰۵ مخ).

دوهم - د تجارتي اسنادو په ماھیت باندې د حاکم قانون تشخیص

ځینې وخت په نړیوالو تجارتي اسنادو کې د هېوادونو د قوانینو ترمنځ تعارض او تکر رامنځ ته کېږي، مثلاً: یو افغان په فرانسه کې د برات سند تنظیموي، وروسته بیا د دغه سند په اړه د فرانسوی او افغانی ترمنځ جنجال پښنښې، نو د دې ستونزې د حل لپاره د برات اړوند قوانینو ته مراجعه کېږي، کله چې د برات اړوند قوانین ګورو نو دافغانستان تجارتي اصولنامه د برات اړوند یو دول احکام لري او د فرانسي مدنې قانون د برات په اړه بل دول احکام لري او په دې قضیه کې افغان وايی چې د افغانستان قانون دې تطبیق شي او فرانسوی وايی چې د فرانسي قانون دې تطبیق شي چې دلته بیا د قوانینو تعارض رامنځ ته کېږي. دا چې د تجارتي اسنادو اړوند د قوانینو تعارض خرنګه له منځه وړل کېږي؛ دلته پري بحث کېږي:

الف - د تجارتي اسنادو په ماھیت باندې د حاکم قانون قلمرو

مخکې تر دې چې د تجارتي اسنادو په اړه د قوانینو تعارض رفع او یو حاکم قانون تشخیص شي لومړي په دې بحث کېږي چې کله حاکم قانون تشخیص شو نو دغه قانون به په کومو برخو کې حاکم وي، یا په بل عبارت د حاکم قانون له تشخیص وروسته به دغه قانون په کومو برخو تطبیق کېږي؟

د دي پونستني په خواب کې بايد ووايو چې کله مو حاکم قانون تشخيص کړ نو قانون به په لاندي مواردو تطبیق کېږي يا په بل عبارت د حاکم قانون د تطبیق قلمرو او حدود په لاندي ډول دي. (۳۱۷:۲۳)

۱ - د سند اصلی او ماھوي شرایط

په تجارتی اسنادو باندي حاکم قانون دا تعینوي چې يو تجارتی سند بايد د ماهیت له پلوه د کومو او صافو او ځانګړیاوو درلدونکی وي، تر خو وتوانپرو هغې ته د برات، چک او یا حجت عنوان ورکړو.

يعني کله چې په تجارتی اسنادو باندي حاکم قانون مشخص شو نو د دغه قانون مطابق د یو تجارتی سند لپاره شرایط تاکل کېږي يعني تجارتی سند بايد د همغه شرایطو مطابق تنظیم شي کوم چې حاکم قانون په خپل ځان کې ځای پر ځای کړي دي. (۳۱۸:۲۳)

۲ - د سند اختیاري شرایط

همدارنگه په تجارتی اسنادو باندي حاکم قانون دا هم مشخصوي چې د سند اختیاري شرایط کوم دي او په سند کومې اغیزې لري.
همدارنگه حاکم قانون دا هم مشخصوي چې په برات کې ضامن د متعقدینو له جملې خخه کوم یو ته اصلی تضامنی مسؤولیت لري او د مسؤولیت حدود یې کوم دي.

۳ - د رضاء د عیبونو اړوند مسایل

په یو عقد کې د رضاء عیبونه دا دي: اشتباہ، غبن، تدلیس، اکراه، اضطرار او.... دا هم بايد په یو تجارتی سند باندي حاکم قانون مشخص کړي چې که چېږي په یو سند کې اشتباہ، غبن او یا نور د رضاء عیبونه موجود وي؛ نو د هغو په اساس دا سند صحت لري او که نه؟ یا په بل عبارت دasicې ویلای شو چې د رضاء د عیبونو اړوند مسایل هم د حاکم قانون تابع دي او حاکم قانون چې په دي اړه هر ډول حکم کړي وي هغه پلی کېږي.
مثالاً: یو فرانسوی په افغانستان کې له یو افغان سره د برات سند تنظیم کړي دي، خو په دي سند کې د فرانسوی له خوا تدلیس شوی دي، که چېږي حاکم قانون د متبع

دولت و تاکل شي، نو دلته به د فرانسي قانون ته کتل کېري چې ايا د هغوي په قانون کې تدلیس يو تجارتی سند باطلوي او که نه د هغې اصلاح غواړي، که فرانسوی قانون په دې اړه هر حکم کړي وي هغه د دې تجارتی سند په برخه کې د تطبیق وړ دی. (۲: ۳۱۹ مخ.).

٤ - د نماینده او ثالث افرادو په رضایت پوري اړوند مسایل

کله چې په يو تجارتی سند باندي حاکم قانون و تاکل شو، دغه قانون یايد دا هم تشخيص کړي چې ايا د يو تجارتی سند په تنظيم کې د ثالث يا دريمګرۍ شخص رضایت الزامي دي او که نه؟ همدرانګه د نماینده په اړه هم باید مقررات روښانه کړي چې ايا نماینده قانوني اختیارات لري او که نه؟ او که اختیارات لري، نو اختیارات یې په کوم حد کې دی؟ همدرانګه دا هم باید مشخص کړي چې په کوم حالت کې نماینده د ادایني مسؤول ګنل کېږي او په کوم حالت کې اصلې شخص ته اداینه راجع کېږي؟ (۴: ۳۲۰ مخ.).

دا پورته هغه موارد وو چې حاکم قانون یايد دا روښانه کړي یا په بل عبارت پورته موارد د حاکم قانون د اجراء حدود یا قلمرو ګنل کېږي، دا چې د حاکم قانون قلمرو موتشخيص کړ، اوس د تجارتی اسنادو اړوند حاکم قانون لټوو، یعنې کله چې د تجارتی اسنادو اړوند د قوانینو تعارض رامنځ ته شي نو کوم قانون حاکم ګيل کېږي؟ د حاکم قانون د تشخيص لپاره دا موضوع په لاندې ډول تشریح کېږي:

دریم: د تجارتی اسنادو په تنظيم پوري اړوند د حاکم قانون تشخيص
 د تجارتی اسنادو په تنظيم پوري اړوند خلور ډوله قوانین پشنھاد شوي دي چې هغه دا دي: د توافق قانون، مناسب قانون، د عقد د محل قانون او د اجراء د محل قانون، چې دا قوانین هر یو په جلا ډول تر بحث لاندې نیسو:

الف: د توافق قانون یا د ارادې د حاکمیت قانون *

د ارادې د حاکمیت اصل پلويان په دې باور دي چې په تجارتی اسنادو باید هغه قانون حاکم وګنل شي کوم چې د طرفينو په خوبنه تاکل شوی وي او تر دې قانون لاندي جوړ شوی سند باید معتبر وګنل شي، نسبت هغو اسنادو ته چې د نورو قوانینو په اساس تنظيم شوي وي. (۲۱۵:۸ مخ.).

په حقوقی نظامونو کې له ډېر پخوا راهيسي دا ډول عقبده موجوده وه او د توافق قانون ډېر پلويان درلودل، خو وروسته بیا دغه قانون د خینو انتقادونو سره مخامنځ شو چې د هغو انتقادونو له جملې خخه یو هم دا وو: که چېري د عقد طرفين د عقد پرمهاں قانون انتخاب نه کړي او په دې اړه سکوت اختيار کړي نو بیا به خه کېږي؟
د دې پونستني په ځواب کې د ارادې د حاکمیت اصل طرفداران وايی چې په دې وخت کې مونږ له ضمني ارادې خخه استفاده کوو. **

ب: مناسب قانون ***

د مناسب قانون تیوري په دې ولاړه ده چې د یو قرارداد په اړه باید هغه قانون حاکم وګنل شي چې د نوموري قرارداد او قانون ترمنځ نړدي او واقعي اړیکه موجوده وي او

Lex Voluntatis (L.) = Loid' autonomie (F.) *

** د ضمني او فرضي ارادو ترمنځ توپير موجود دي، په ضمني اراده کې د حاکم قانون تاکنه په ضمني ډول يا غير صريح ډول موجوده وي او دا بیا د قضي مسؤوليت دی چې د طرفينو ضمني اراده پیداکړه، مثلاً: یو افغان سوداګر له یو خارجي سوداګر سره معامله کوي او په دې تجارتی معاملې پوري اړوند د برات سند تنظيموي، خو په دې معامله کې طرفينو حاکم قانون نه دی مشخص کړي، خو د همدي تجارانو ترمنځ پخوا همداسي یوه تجارتی معامله ترسه شوې ده چې هلتنه بې حاکم قانون تاکلی دی ولې په اوسنۍ معامله کې بې حاکم قانون نه دی تاکلی، نو ضمناً داسې معلومېري چې په اوسنۍ تجارتی معامله کې هم د هماغې پخوانۍ تجارتی معاملې حاکم قانون تطبيق کېږي او داسې تصور کېږي چې دې تجارانو د تکرار له امله په دې اوسنۍ معامله کې حاکم قانون نه دی مشخص کړي او فرضي اراده دې ته ويل کېږي چې طرفينو نه په ضمني ډول او نه هم په صريح ډول کوم قانون انتخاب کړي وي.

*** Lex Propriae (L.) = Proper Law (E.)

منحصراً هغه قانون کولای شي چې په یوه قضیه باندې حکومت وکړي چې له هغې قضیې سره قانون نېړدي او نه شلېدونکې اړیکه ولري.

د مناسب قانون د پېداکولو په موخه قاضي له ټولو قراینو او وسایلو څخه استفاده کوي چې د یو تجارتی مسئلي اړوند وي، هغه قراین چې د یو مناسب قانون په پېداکولو دلالت کوي دا دي: استوګنځۍ، متعاقدين، د عقد ځای، وثيقه، د غیر منقول مال د وقوع محل او داسي نور.... یعنې په دې طریقه قاضي کولای شي چې یو مناسب قانون تشخيص کړي. (۳۲۱:۳۲).

* ج: د عقد وقوع د محل قانون *

د تجارتی اسنادو د تنظیم په اړه د حاکم قانون په ټاکنه کې دريمه نظریه داده چې په دې ډول اسنادو باندې هغه قانون حاکم ګيل کېږي، په کوم محل کې چې عقد رامنځ ته شوي وي.

د دې نظریې پلوبیان وايې: ددې لپاره چې یو سند حقوقی اعتبار ترلاسه کړي باید ټول حقوقی عناصر تکمیل کړي او حقوقی عناصر هله تکمیلېږي چې کله یو سند د عقد د محل د قانون په اساس تنظیم شوي وي.

البته دا نظریه له دوو پلواو څخه د نقد وړ ده، یو د غیر حضوري عقدونو په اړه ده او دوهم یې د تصادفي عقدونو په اړه ده، د لوړۍ نقد منطق دادی چې کله موږ داسي عقدونه ولرو چې هغه غیر حضوري وي یعنې د عقد طرفین حاضر نه، بلکې غایب وي او د دې ډول عقدونو انعقاد په زمان پوري اړه لري او د زمان د تعین په اړه بیا خلور نظریې شته:

لوړۍ نظریه: عقد د قبول له لېږلو سره هم مهاله رامنځ ته کېږي، یعنې کله چې قبلونکې د عقد د منلو په موخه برېښنالیک یا په بله طریقه قبول لېږل پېل کړل همدا لېږل د عقد د انعقاد زمان دي.

* Lex Loci Contractus (L.)

دوهمه نظریه: عقد د قبول له اعلان سره سم رامنځ ته کېږي، یعنې موجب ته د قبول رسپدل شرط نه دي، بلکې یواخې د قبول اعلان عقد رامنځ ته کوي او زمان بې هم همدا اعلان گنل کېږي.

دریمه نظریه: د دې نظریې پلویان یوازې د قبول اعلان کافي نه ګني، بلکې د قبول رسپدل د موجب د اقامت محل ته شرط ګني او کله چې د موجب اقامت محل ته قبول ورسپدله، نو عقد منعقد شو او همدا رسپدل د عقد زمان دي.

څلورمه نظریه: د دې نظریې په اساس یواخې د موجب محل ته د قبول رسپدل کافي نه ګني، بلکې دوى وايې چې موجب باید بېرته د قبول له رسپدو خخه قابل ته خبر ورکړي او د خبر له رسپدو سره سم عقد منعقد شو او همدا د قبول له رسپدو خخه خبرتیا د عقد زمان گنل کېږي.

نو دا چې په غیر حضوري عقدونو کې د زمان په اړه اختلاف دي، نو ځکه د عقد د وقوع د محل قانون تطبیقول ستونزمن دي. (۳۲۲:۲۰ مخ).

* د اجراء د محل قانون *

او څلورم قانون چې په تجارتی اسنادو باندي حاکم گنل کېږي هغه د عقد د اجراء د محل قانون دي، یعنې د دې نظریې پر اساس نه د عقد د طرفينو ارادې ته اعتبار شته، نه مناسب قانون ته او نه هم د عقد د وقوع د محل قانون ته، بلکې په تجارتی اسنادو حاکم معتبر قانون هغه دي چې د عقد د اجراء په محل حاکم وي او منطق يې په دې کې دی چې د حقوقی رابطي ایجادونکي تر بل هرڅه انفاذ او اجراء ته پاملننه کوي، یعنې د دوى ټولې هلې څلې نتيجه ته وي او نتيجه په هغه محل کې لاس ته رائۍ په کوم ئای کې چې عقد اجراء کېږي، نو د دې نظریې پلویان وايې چې تر ټولو مهم ئای همدا دي نو ځکه باید د عقد د اجراء محل قانون تطبیق شي.

خو دا نظریه هم له انتقاد خخه خالی نه ده او مهم نقد چې په دې نظریې واردېږي هغه دادی چې که یوه تجارتی معامله د اجراء خو محلونه ولري، یعنې یوه تجارتی معامله

* Lex Loci Solutionis (L.).

په خو هېوادونو کې د اجراء وړ وي نو بیا به کوم قانون حاکم ګنل کېږي؟ چې د دې پوبېستې لپاره د دې نظرې پلويانو تراوشه خواب نه دی ویلى. (۳۲۳:۳۲۳ مخ.).

پایله

د دې څېنې له ترسره کولو خخه وروسته مونږ لاندې پایله ته رسپړو:

په تجارتی حقوقو کې تجارتی اسناد له مهمو موضوعاتو خخه ګنل کېږي چې هم په ملي او هم په نړیواله سطحه د ځانګړو قواعدو لرونکي دي. د تجارتی اسنادو په اړه د قوانینو تکر په دوه برخو کې رامنځ ته کېږي، یو شکلې او بل یې د ماہیت په برخه کې دی. که چېږي د تجارتی اسنادو په شکلې برخه کې د قوانینو تکر رامنځ ته شو، نو په نړیواله سطحه د دې موضوع د حل لپاره د محل قانون (د هغه ئای قانون چې هلته تجارتی اسناد تنظیم شوي وي) مشخص شوی دي او د محل قانون په اساس د اسنادو د شکلې برخې اړوند د قوانینو تکر حل کېږي. که چېږي د نړیوالو تجارتی اسنادو په ماہیت کې د قوانینو تعارض رامنځ ته شي نو په داسې وخت کې په نړیواله سطحه د خصوصي بین المللی حقوقو له خوا د تجارتی اسنادو د تنظیم اړوند څلور ډوله قوانین پشنهد شوي دي چې دا دي: د توافق قانون، مناسب قانون، د عقد د محل قانون او د اجراء د محل قانون، چې له همدي طريقه په نړیوالو تجارتی اسنادو کې د قوانینو د تکر موضوع حل او فصل کېږي.

وراندېزونه

د دې څېنې له ترسره کولو خخه وروسته د موضوع په اړه لاندې وراندېزونه لرو:

لومړۍ - د افغانستان د تجارت اصولنامه دې برات، چک او حجت لپاره واضح تعريفونه وراندې کړي.

دوهم - د افغانستان د تجارت اصولنامه دې نړیوالو قواعدو سره خپل د تجارتی اسنادو اړوند مواد همغږي کړي.

دریم - د افغانستان د تجارت اصولنامه او یا هم مدنې قانون دې په نړیوالو تجارتی اسنادو کې د قوانینو د تکر په اړه احکام پېش بېني کړي چې متأسفانه تراوشه په دې اړه

نه په مدنی قانون کې احکام شته او نه هم د تجارت په اصولنامه کې داسې کوم مواد شته دي.

څلورم - د افغانستان په مدنی قانون کې یواخې خو محدودې مادې دی چې د قوانینو د تعارض په اړه بې بحث کړي دی، سره له دې چې په نړیواله سطحه د قوانینو تعارض او بیا د هغورفع یوه مهمه او ځانګړې موضوع ده چې له بدھ مرغه تر دېره حده زموږ د مدنی قانون احکام د دغو ټکرونو د رفع کېدو لپاره کفایت نه کوي نو زموږ وړاندیز دادی چې د قوانینو د تعارض د رفع کولو لپاره دې په مدنی قانون کې د حاکم قانون د تشخيص په مورد کې مواد اضافه کړل شي په ځانګړې ډول په نړیوالو تجارتی اسنادو کې چې کله تعارض رامنځ ته کېږي نو باید د تجارت اصولنامې ددې لپاره د حل لارې او د حاکم قانون د تشخيص کړنلاره تعريف کړې وي.

مأخذونه

۱. ابراهیمی، سید نصرالله، حقوق بین الملل خصوصی (چاپ چهارم)، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی: تهران، ۱۳۹۰ هـ.
۲. الماسی، نجاد علی، حقوق بین الملل خصوصی (چاپ دوازدهم)، بنیاد حقوقی میزان: تهران، ۱۳۹۲ هـ.
۳. بغیری، فرزانه، بررسی اجمالی اسناد تجارتی (چک، برات، سفته و ...)، ویب گفتار: ایران، ۱۳۹۳ هـ.
۴. جانباز، ډاکټر نجیب الله، د سوداګری حقوق، ستاذ قضایی کورس: کابل، ۱۳۹۴ هـ.
۵. چُفره، منوچهر، حقوق بازارگانی (چاپ هفتم)، انتشارات شهر اشوب: شهر اشوب، ۱۳۹۱ هـ.
۶. د افغانستان اسلامی جمهوریت، تجارت اصولنامه، عدلیې وزارت: کابل، ۱۳۸۶ هـ.
۷. ستانکزی، نصرالله او نور، د حقوقی اصطلاحاتو قاموس، اداره انکشافی بین المللی ایالات متحده امریکا (USAID): کابل، ۱۳۸۷ هـ.

-
۸. سری، مسعود طارم، حقوق بازرگانی بین المللی (چاپ پانزدهم)، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی: تهران، ۱۳۹۱ هـ ش.
 ۹. شهری، غلام رضا، حقوق ثبت اسناد و املاک، انتشارات جهاد دانشگاهی - واحد علامه طباطبائی: تهران، ۱۳۸۸ هـ ش.
 ۱۰. عرفانی، محمود، حقوق تجارت به زبان ساده (چاپ چهادرهم)، بنیادی حقوقی میران: تهران، ۱۳۹۱ هـ ش.
 ۱۱. نصیری، محمد، حقوق بین الملل خصوصی (چاپ بیست و هشتم)، کتاب دوستان: تهران، ۱۳۹۲ هـ ش.

Published: Academy of Science of Afghanistan

Editor in Chief: Senior Research Fellow Shah Mohammad Maihanwerd

AS. Editor: Assistant Research Rafiullah Irfan

Editorial board:

Senior research fellow Sher Ali Tazari

Senior research fellow Abdul Jabar Abed

Senior research fellow Muhammad Mosa Rahimee

Senior research fellow Farooq Ansari

Research fellow Wajih ullah Shpoon

Composed & Designed By:

Rafiullah Irfan

Annual Subscription:

Price of each issue in Kabul : 80 AF.

- For Professors, Teachers and Members of Academy of Science of Afghanistan: 70 AF.
- For the disciples and students of schools: 40 AF.
- For other Departments and Offices: 80 AF.